П. П. ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ

Твори

Н. Артемьев

П. П. ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ

ТВОРИ

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
1978

У1
Г94

До збірки творів визначного українського письменника дошевченківської доби П. П. Гулака-Артемовського (1790—1865)) ввійшли оригінальні та перекладні поезії, статті, листи. У кращих творах, насамперед у байках і баладах («Пан та Собака», «Солопій та Хівря», «Твардовський» та ін.), які відіграли важливу роль у розвитку нової української літератури, поет порушував актуальні проблеми часу, піддавав критиці самодурство, аморальність і жорстокість панів, висміював пихатість дворян, чиновництво.

Упорядкування, вступна стаття і примітки
Б. А. Деркача

Г $\frac{70403-032}{М205(04)-78}$ 28—78

© Видавництво «Дніпро», 1978.

НА ШЛЯХУ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Художня спадщина одного з визначних поетів передшевченківської доби П. Гулака-Артемовського порівняно невелика за обсягом, але цікава й різноманітна. Його перу належать писані українською та російською мовами байки, балади, прозові послання, переклади, критичні статті. Найціннішу частину творчого доробку поета становлять передусім байки та балади, які відігравали важливу роль у процесі становлення й розвитку української літератури в перші десятиліття XIX сторіччя.

Петро Петрович Гулак-Артемовський народився 27 січня 1790 р. у містечку Городищі на Київщині в родині священика. Одинадцятилітнім хлопцем вступає він до бурси, а згодом — до Київської академії. Не закінчивши повного курсу навчання, у 1814 році залишає академію і протягом кількох років учителює в приватних пансіонах, у родинах польських поміщиків на Волині. Тут майбутній поет мав можливість глибше пізнати гірке підневільне життя трударів-кріпаків, ознайомитися з народною творчістю. Ймовірно, що саме тут, на Волині, у П. Гулака-Артемовського виник задум написати байку «Пан та Собака», що принесла письменникові славу і стала справжньою подією в тогочасному українському літературному житті.

З 1817 р. П. Гулак-Артемовський — вільний слухач словесного факультету Харківського університету. Наступного року він уже викладає тут же польську мову, а в Інституті шляхетних дівчат — французьку. В цей період розпочинається й активна літературна діяльність П. Гулака-Артемовського. Він систематично виступає з перекладними й оригінальними творами в журналах — харківському «Украинском вестнике», а згодом і в московському «Вестнике Европы».

Після закінчення університету й захисту в 1821 р. магістерської дисертації на тему «О пользе истории вообще и преимущественно отечественной и о способе преподавания последней» П. Гулак-Артемовський викладає в університеті курс російської історії та польську мову, пише художні твори, бере участь у літературному житті, підтримуючи контакти з Г. Квіткою-Основ'яненком, М. Максимовичем, М. Костомаровим, А. Метлинським та іншими письменниками.

З 1829 р. П. Гулак-Артемовський — ординарний професор, декан факультету, а в 1841—1849 рр.— ректор університету; водночас він займає посади інспектора і завідуючого навчальною частиною Харківського та Полтавського інститутів шляхетних дівчат. В 30-х роках П. Гулак-Артемовський відходить від активної літературної діяльності, пише лише принагідно, здебільшого у зв'язку з «визначними» подіями в його службовому й родинному житті (одержання чергового ордена, зустріч високочиновної особи, «благодійника» тощо). У творах поета 30—50-х років усе виразніше проявляються реакційні тенденції. Т. Шевченко, який прихильно ставився до творчості П. Гулака-Артемовського 20-х років, у передмові до «Кобзаря» 1847 р., маючи на увазі перехід письменника на вірнопідданські позиції, з осудом писав: «Гулак-Артемовський хоть чув (народну мову — Б. Д.), так забув, бо в пани постригся».

Після виходу у відставку з університетських посад поет деякий час працює іще в Харківському та Полтавському інститутах шляхетних дівчат. Помер П. Гулак-Артемовський 13 жовтня 1865 р. в Харкові.

Перші поетичні спроби П. Гулака-Артемовського припадають на час навчання його в Київській академії. Відомо, що 1813 р. він написав поетичний твір за поемою Н. Буало «Налой», який пізніше був знищений самим автором. До нас дійшли лише два віршовані рядки з цього переспіву («Навыкнуша сии, еще сосцы им ссущим, вспять руки обращать к просителям дающим»), але й вони дозволили дослідникам зробити висновок про естетичні уподобання початкуючого поета, про його інтерес до поезії французького класицизму. У відповідності до травестійної манери Н. Буало, який у своїй антиклерикальній поемі пише про комічне поважно-піднесеним стилем, П. Гулак-Артемовський подає переспів поеми у пародійному плані — патетично, церковнослов'янською мовою. Пізніше у такій же манері П. Гулак-Артемовський вже перекладатиме релігійно-моралізаторські твори та писатиме оригінальні поезії.

Перший друкований твір П. Гулака-Артемовського — російський переклад з Ж.-Б. Руссо «Ослепление смертных» — з'явився у жовтневому номері «Украинского вестника» за 1817 р., одразу ж після переїзду письменника до Харкова. Відтепер на сторінках цього журналу один за одним друкуються його вільні переклади і переспіви російською мовою з Д. Мільтона, Ж. Расіна, Ж. Деліля, Горація, П.-Ж. Кребійона, а також перші оригінальні поезії «Мудрость (Отрывок из первой песни поэмы «Счастие на земле»)» та «Ее с-ву графине А. А. Г-вой». Написані «високим» поетичним стилем, у піднесено-патетичному дусі, ці твори переконливо свід-

чили про тяжіння молодого автора до класицистичних традицій. Наснажені релігійно-містичним пафосом вони торкалися також, хоча й досить обережно, актуальної суспільної тематики — розвінчування тиранії, обстоювання жертв деспотизму тощо.

У ці ж роки П. Гулак-Артемовський виявляє глибокий інтерес до польського просвітительства, зокрема до визначного польського письменника І. Красіцького, якого порівнював з «бессмертным Ломоносовым и Державиным».

Водночас з російськими творами П. Гулак-Артемовський пише й оригінальні українські поезії. Свій перший український вірш «Справжня Добрість (Писулька до Грицька Прокази)» він створив у 1817 р. Це своєрідне послання Г. Квітці-Основ'яненку як одному з керівників товариства благодіяння. П. Гулак-Артемовський гаряче підтримує його і закликає активізувати громадські починання на користь суспільства. У своєму посланні, не позбавленому, щоправда, помітних релігійних нашарувань, автор, звеличуючи Добрість, намагається утверджувати громадянську мужність і чесність, справедливість, корисну працю на благо людини, ненависть до зла, підлості. Наводячи приклади високих моральних якостей, поет показує філософа Сократа, який безстрашно прийняв смерть, обстоюючи свої переконання, князя Якова Долгорукого, що рішуче рве «писульку царську», бо впевнений у несправедливості дій Петра І.

Добрість — життєрадісна й непохитна, вона не боїться підступності й спокус, їй не страшні життєві випробування:

А Добрість не вважа на злії язики,
Не пристають людські до неї побрехеньки,
І як в калюжах в дощ хлюпочуться гуски,
То, стрепенувшись, вп'ять виходять з їх сухенькі,—
Так Добрість чепурна виходить із брехні...

У «Справжній Доброcті» виразно виявилися, з одного боку, схильність автора до традицій класицизму, а з другого — орієнтація на «Енеїду» І. Котляревського (часом жартівливий, бурлескний стиль, широке використання живих фольклорних джерел).

На повну силу талант П. Гулака-Артемовського розкрився в його байках, що, у своїх кращих зразках, стали справжнім надбанням української літератури. Найвизначніша серед них, як і взагалі у творчому доробку поета, заслужено вважається байка, чи, за визначенням самого автора, «казка», «Пан та Собака». Одразу ж після опублікування в «Украинском вестнике» (1818) вона здобула таку широку популярність, що ходила в списках. Один із

сучасників поета — письменник П. Білецький-Носенко — ще в середині 1823 р. (тобто, коли було надруковано всього три Гулакових байки-«казки» — «Пан та Собака», «Солопій та Хівря», «Тюхтій та Чванько») писав: «Я смело могу уверить, что сказочки г. Артемовского-Гулака читались с таким же неописанным удовольствием, как «Энеида» г. Котляревского, что многие вытвердили напамять целые тирады из них...»

«Пан та Собака» й інші байки П. Гулака-Артемовського пов'язані з творчістю І. Красіцького. Використавши в «казці» сюжетну канву чотирирядкової байки польського автора «Пан і Пес», а також окремі епізоди з іншого його твору — сатири «Пан, не вартий слуги», поет вводить численні яскраві сцени, широкі побутові зарисовки (наприклад, змальовує на початку «казки» картину ночі на селі і в маєтку пана), комічно-драматичні ситуації, емоційний розмовний діалог, простору «мораль», тобто створює, по суті, цілком самостійну, оригінальну поезію. До того ж байка П. Гулака-Артемовського — що особливо важливо — набула гумористично-сатиричного забарвлення, соціального звучання.

Байка «Пан та Собака» перейнята протипанськими настроями і має антикріпосницьке спрямування. Зачіпаючи тут такі актуальні питання того часу як становище кріпаків, їх стосунки з поміщиками, П. Гулак-Артемовський викриває самодурство і розбещеність панів, висловлює співчуття до безправних селян. В алегоричному образі Рябка, винятково сумлінного й чесного, поет розкриває долю кріпака, повністю залежного від пана. Рябко прагне догодити панові. Але залишається винним і тоді, коли не спить цілу ніч, охороняючи поміщика, і тоді, коли заснув: у першому випадку заважає панові спати, в другому — злодії пограбували панське добро. В результаті покірний, по-рабському відданий своєму поміщикові беззахисний Рябко стає жертвою його чергової примхи. Після другого незаслужено жорстокого покарання у Рябка «заговорило» обурення:

Чорт би убив твого, Явтух, з панами батька,
І дядину, і дядька
За ласку їх!..— сказав Рябко тут наодріз.—
Нехай їм служить більш рябий в болоті біс!
Той дурень, хто дурним іде панам служити,
А більший дурень, хто їм дума догодити!

П. Гулак-Артемовський розумів, що його «казка» може накликати гнів «злого», «ледачого» панства, і тому звертається до Квітки-Основ'яненка («Супліка до Грицька Квітки»), який на той час був предводителем повітового дворянства, з проханням захи-

стити його і Рябка, а також вимагати від поміщиків людяного ставлення до покріпаченого селянства. Пропонує скликати «тих навісних панів» й звеліти їм «струп Рябка довгенько полизати», бо і «над псом повинно ласку мати».

Не виступаючи проти основ самодержавного ладу, П. Гулак-Артемовський під впливом тогочасних антикріпосницьких громадських настроїв і ліберальних обіцянок царя щодо можливих реформ у селянському питанні лише картав надмірне свавілля й самодурство поміщиків — «навісних», «ледачих» і «дурних». До того ж така критика послаблювалася й загальним жартівливим тоном творів. Поет мав намір тільки присоромити окремих жорстоких кріпосників, апелюючи до їхнього сумління.

М. Добролюбов у статті «Російська сатира катерининського часу», глибоко проаналізувавши закономірності розвитку і сутність сатири XVIII ст., вказував на її обмеженість і непослідовність: «Замість прямого висновку: «селяни теж люди, отже, поміщики не мають над ними ніяких прав», підставлено інший, дуже неповний: «селяни теж люди, отже, не треба над ними тиранствувати». Ці слова російського критика можна цілком адресувати авторові «Пана та Собаки».

У цій байці, як і в деяких наступних творах, П. Гулак-Артемовський, йдучи від безпосередніх життєвих спостережень, прагне до художньо-конкретного зображення дійсності, до показу її в соціально-побутовому плані. Поет постійно звертається до народної творчості, широко користується різноманітними ідіоматичними зворотами, яскравими порівняннями, приказками й прислів'ями, часом підпорядковуючи їх увиразненню провідної ідеї твору, соціальної характеристики персонажів. Народнопоетичні вислови і прислів'я автор іноді вдало перефразовує відповідно до віршованого ритму, при цьому підсилюючи їх іронічно-гумористичне забарвлення: «Чи баба з воза,— що ж? велика дуже вада!.. кобилі легший віз, сьому кобила й рада»; «З ледачим все біда: хоч верть-круть, хоч круть-верть, він найде все тобі хоч в черепочку смерть» тощо.

В усьому цьому виявився благотворний вплив традицій І. Котляревського, а також російської сатиричної літератури кінця XVIII — початку XIX ст. Особливе ж значення для автора «Пана та Собаки», зрозуміло, мала російська байка, яка на той час досягла вже значних здобутків.

Незважаючи на обмеженість ідейного змісту та деякі інші недоліки (наявність натуралістичних рис у змалюванні окремих явищ, приміром, у сцені екзекуції Рябка, надмірне захоплення діалектизмами, вульгаризованою лексикою тощо), байка «Пан та Собака» була безсумнівною творчою удачею молодого поета. Завдяки злободенності тематики, народному колориту, реалістично-

сатиричним тенденціям у змалюванні поміщицької дійсності вона відіграла помітну роль у посиленні антикріпосницьких настроїв тогочасного суспільства, а також у розвитку реалістичної байки на Україні. Саме починаючи з цього твору, байка в українській літературі дедалі більше набуває виразного соціального звучання.

Наступна «казка» П. Гулака-Артемовського «Солопій та Хівря, або Горох при дорозі» — простора гумористично-сатирична розповідь про недотепного й скупого Солопія, який, всупереч жінчиним порадам, посіяв між пшеницею і житом горох, внаслідок чого втратив усе. Широка «мораль» байки уточнює об'єкт критики: численні безглузді проєкти господарських нововведень, пропоновані деякими сучасниками поета. Порівняно з «Папом та Собакою» нова Гулакова байка мала значно менший громадський резонанс. Поступалася вона першій і художньою майстерністю (виразно бурлескна манера, з досить очевидною простакуватістю в стилі, багатослів'ям, докладною описовістю тощо).

Їдко висміюються «віршомази» в байці («побрехеньці») П. Гулака-Артемовського «Тюхтій та Чванько», опублікованій в «Украинском вестнике» 1819 р. Тюхтій дотримується поради Горація: «Що тільки написав, то так на дев'ять рік те в бовдню і запхав; а на десятий рік, як вийме й прочитає,— побачить сам здоров, що там ладу біс має, то в грубу так-таки і впре шпаргалля все!..» Другий «віршомаз» — Чванько, «Що начеркав, те так в друкарню і несе!» Але користь кінець кінцем, підкреслює поет, однакова від обох:

„..Громада їх однако поважає:
Того ні сном не зна, другого не читає!

У доданій до цієї байки замітці «Дещо про того Гараська» автор розвиває свою сатиру на бездарних писак: «...У нас теї погані, віршомазів, стільки наплодилось, як у доброго попа дітей; що, якби кожний ховав на дев'ять рік,— що за одну годину пером надрига, то нігде б чоловікові було і кватиру нанять за паперами!» Своєю байкою поет закликає літераторів бути вимогливими до своєї творчості, працювати на користь суспільству.

Крім розглянутих вище творів, П. Гулаку-Артемовському належить також невеличкий цикл байок-мініатюр: «Дурень і Розумний», «Цікавий і Мовчун», «Лікар і Здоров'я», написаних у 1820 р. Ці, за визначенням автора, «приказки» на відміну від попередніх байок поета, не виходять за межі вузькопобутових тем, алегоричних повчань; написані вони у формі стислих поетичних гуморесок або розгорнутих прислів'їв, де ті чи інші життєві ситуації передаються у гранично лаконічній розповіді. За життя автора «приказки» не були опубліковані і, природно, не могли відіграти

якоїсь ролі в розвитку української байки. Однак вони засвідчують творчі пошуки поета, який виступив у них попередником Л. Боровиковського, котрий згодом утвердив в українській літературі новий тип байки — байку-приказку, так звану прибаютку.

Згодом письменник ще раз повертається до жанру байки. 1827 р. він пише байки — «Батько та Син», «Дві пташки в клітці», «Рибка» (перша й остання були надруковані того ж року на сторінках «Вестника Европы»), які, на жаль, ще й досі не дістали належної об'єктивної оцінки в критиці. Про них згадують здебільшого принагідно і нерідко лише для того, щоб вказати на їхню нібито ідейно-художню безпорадність. А між тим не такі вже й слабкі ці твори П. Гулака-Артемовського.

У байці «Дві пташки в клітці» поет висловлює думку про те, *що свобода краще неволі, навіть «ласої». Ідея твору*, прогресивна за своєю суттю, не раз знаходила поетичне втілення в інших байкарів (згадаймо, наприклад, байку Г. Сковороди «Чиж і Щиглик»). Цілком життєву основу має байка «Батько та Син», де висміяно стару дяківську школу:

«Ей, Хведьку, вчись! Ей, схаменись! —
Так панотець казав своїй дитині: —
Шануйсь, бо, далебі, колись
Тму, мну, здо, тло — спишу на спині!»
Хведько не вчивсь — і скоштовав
Березової кашки...

«Кто учился у дьячка по старинному славянскому букварю,— писав П. Гулак-Артемовський у примітці до твору, наголошуючи на реальності його змісту,— тот знает, что значит: *тма, мна, здо, тло, кто, что, мню* и проч. Сколько воспоминаний!..»

На основі традиційних фабул П. Гулак-Артемовський створив цілком оригінальні байки. Написані вони загалом у тій же манері, що й «Пан та Собака» і «Солопій та Хівря». Але, збагачуючи свої поезії конкретними прикметами українського побуту, письменник намагається тепер уникати занадто довгих побутових описів. (Лише у байці «Батько та Син» подано низку колоритних деталей). Вмотивованішими стають вчинки героїв, жвавішає розповідь, поглиблюється зв'язок з усною народною творчістю. Так, байка «Батько та Син» цілком витримана в дусі народного гумору.

У творчому освоєнні жанру П. Гулак-Артемовський ішов шляхами розвитку російської та польської байки, не оминаючи, звичайно, і попередньої традиції української літератури XVIII ст. Йдучи від байки-«казки» через байку-«приказку» поет поступово опановує найпоширенішу в той час форму байки, з якою в росій-

ській літературі успішно виступав І. Крилов. П. Гулак-Артемовський дав перші зразки реалістичної байки, що на повну силу зазвучала згодом у Є. Гребінки і особливо у Л. Глібова.

Водночас з байками П. Гулак-Артемовський створює і перші в українській літературі зразки балад у романтичному дусі — «Твардовський» та «Рибалка», що з'явилися друком у «Вестнике Европы» 1827 р. «Твардовський» — це переспів відомої балади А. Міцкевича «Пані Твардовська», написаної за фольклорним сюжетом, про гульвісу-шляхтича, який запродав душу чортові. Подібні переказы про козака-гультяя існували і в українській народній творчості; окремі мотиви, побутові деталі з них П. Гулак-Артемовський вдало використав у своїй баладі.

Порівняно з А. Міцкевичем український поет надає своєму твору яскравішого гумористичного колориту і досягає ще більшого комізму. Значно ширше, ніж А. Міцкевич, користується П. Гулак-Артемовський етнографічно-побутовим матеріалом, простонародною лексикою, фольклорними засобами образності. Цілком у дусі української демонології витримано, приміром, образ чорта:

Ніс — карлючка, рот свинячий,
Гиря вся в щетині;
Ніжки курячі, собачий
Хвіст, ріжки цапині.

Весь твір написано в стилі усної народної поезії, коломийковим віршем.

Якщо «Твардовського» слід розглядати лише як першу спробу романтичної української балади (бурлескна традиція тут ще досить відчутна), то наступний твір П. Гулака-Артемовського «Рибалка», що є переспівом балади Гете, має вже виразно романтичний характер.

Звернення П. Гулака-Артемовського й інших українських письменників до жанру балади було зумовлене прагненням вийти за межі бурлескної стихії, розширити стильові, тематичні й жанрові можливості українського художнього слова, необхідністю утвердити в новій українській літературі серйозний тон.

У листі до редактора «Вестника Европы» П. Гулак-Артемовський писав про те, що спонукало його взятися за переспів балади Гете. П. Гулак-Артемовський, як зазначав редактор у передмові до «Рибалки», «згадавши про деякі особливі мотиви, що змусили його передати рідною мовою своєю баладу Гете, говорить далі в люб'язному листі до редактора, що між іншим і заради цікавості захотів він *спробувати*, чи не можна малоросійською мовою передати почуття ніжні, благородні, піднесені, не змушуючи читача або слухача сміятися, як від «Енеїди» Котляревського і від інших, з тією ж

метою писаних віршів? Вказуючи далі на деякі народні пісні малоросійські, на пісні найніжніші, найзворушливіші, він з благородною впевненістю в успіху видає баладу свою лише як просту *спробу*. Доля цього вірша буде вирішена знавцями й любителями малоросійського слова. Нам лишається тільки відзначити одну обставину: як у «Твардовському» автор витримує тон *чоловічо-гайдамацький*, так тут вжито ним *жіночий малоросійський* спосіб висловлення».

Сюжет балади Гете — юнак, зачарований русалкою, кидається у «привабливе» підводне царство,— популярний у фольклорі багатьох народів, зокрема і в українських казках. П. Гулак-Артемовський у своєму переспіві загалом близько дотримується сюжету оригіналу, але передає його цілком у дусі української фольклорної традиції, значно посилюючи цим романтичний характер твору. Теплою ліричною тональністю, задушевністю в стилі народних пісень подано, наприклад, опис чарівного підводного світу:

Ти ж бачиш сам,— не скажеш: ні —
Як сонечко і місяць червоненький
Хлюпощуться у нас в воді на дні
І із води на світ виходять веселенькі!
Ти ж бачив сам, як в темну ніч
Блищать у нас зіроньки під водою;
Ходи ж до нас, покинь ти удку пріч,—
Зо мною будеш жить, як брат живе з сестрою!

Образи мрійливого Рибалки і водяної красуні завдяки майстерному використанню художніх засобів народної пісенності, забарвлені яскравим національним колоритом. Юний Рибалка — це справді український «парубок» з селянських «низів», Русалка — українська «дівчинонька», що «косу зчісує і брівками моргає». Часто вживані зменшувально-пестливі форми в народнопісенному стилі «серденько», «зіронька», «коханнячко», ніженьки» тощо посилюють романтично-ліричний тон балади, її мелодійність, емоційну наснаженість.

Балада «Русалка», що постала, по суті, на народному грунті, була однією з перших ластівок романтичної поезії в українській літературі. Шляхом П. Гулака-Артемовського пішли згодом у своїй творчості українські письменники-романтики Л. Боровиковський, О. Шпигоцький, М. Костомаров та інші.

Своєрідними переробками Горацієвих од є віршовані послання «До Пархома», написані поетом 1827 р. і тоді ж надруковані у «Вестнике Европы». В часи дебюту на літературній ниві, він іще не наважується наслідувати римського поета. Тепер же, в кінці 20-х років і пізніше, він, уже визнаний поет, неодноразово звертається до од Горація, переспівуючи, а часом навіть пародіюючи їх.

У цих переспівах поет здебільшого зберігає зміст першоджерела, але передає його в бурлескно-травестійному стилі, сміливо «українізує» твір, наснажуючи його реаліями місцевого побуту та фольклорними елементами. Наприклад, думку Горація про швидкоплинність людського життя в оді до Деллія, написаній у високому дидактичному тоні, викладено ось так:

Пархоме, в щасті не брикай!
В нудьзі притьмом не лізь до неба!
Людей питай, свій розум май!
Як не мудруй,— а вмерти треба!

У другому посланні «До Пархома» П. Гулак-Артемовський, закликаючи насолоджуватися життям на цьому світі, проголошує в дусі віршів сумнозвісних дяків-пиворізів культ горілки, безтурботної гульні:

Терпи!.. За долею, куди попхне, хились,
Як хилиться від вітру гілка;
Чи будеш жить, чи вмреш, Пархоме, не журись!..
Журись об тім, чи є горілка!..

Більшість бурлескних переробок Горацієвих од, позначена консервативними тенденціями. Помітно виявилися вони і в інших Гулакових віршах 30 — 50-х років. Але в останній період своєї творчості він пише й окремі глибоколіричні поезії в народнопісенному дусі — задушевні й тужливі, як, наприклад, «Пісня»:

Ой не вода клубком крутить
В криниці й шумує.
То вдівонька сльози губить
І гірко жалкує.

Ой дарма тій водиці литься
З повної криниці,
Як нікому в ній напиться
Свіжої водиці.

Подібні мотиви та образи фольклорного походження використовує П. Гулак-Артемовський і в поезіях «До Любки», «Текла річка невеличка» та інших.

Своїми кращими творами П. Гулак-Артемовський збагатив культуру українського художнього слова. Не втратили вони естетичної цінності й сьогодні. Орієнтуючись у своїх творчих пошуках на

традиції попередників, а передусім на досвід і досягнення сучасних йому прогресивних українських, російських і польських письменників, П. Гулак-Артемовський позитивно вплинув на демократизацію і соціальне спрямування літературного процесу на Україні, розширення його зв'язків з іншими слов'янськими літературами. Продовжуючи традиції І. Котляревського, використовуючи багатющі скарби фольклору, поет сприяв утвердженню реалістичних тенденцій в українській літературі першої половини XIX ст., засвоєнню нею нових жанрів і тем, народної мови. Разом з іншими тогочасними письменниками він готував грунт для появи основоположника нової української літератури Тараса Шевченка.

Борис ДЕРКАЧ

УКРАЇНСЬКІ ПОЕЗІЇ

СПРАВЖНЯ ДОБРІСТЬ

(Писулька до Грицька Прокази)

Хто Добрість, Грицьку, нам намалював плаксиву,
Понуру, мов чернець турецький, і сопливу,
Той бісів син, коли не москаля підвіз,
Той Доброcті не зна, не бачив і не чує.
Не пензлем той її, але квачем малює,
Той Добрість обікрав. Не любить Добрість сліз,
Вона на всіх глядить так гарно й веселенько,
Як дівка, од свого ідучи панотця
До церкви — до вінця,
Глядить на парубка, мов ясочка, пильненько.
Не квасить Добрість губ, бо із її очей
Палає ласка до людей.

Вона регоче там, де і другі регочуть,
Сокоче без брехні, де і другі сокочуть,
І не цурається гульні і вечорниць,
Чорнявеньких дівчат і круглих молодиць.
Вона й до милого пригорнеться поволі,
Та ба! та не дає рукам, як кажуть, волі,
Вона й горілочки ряди-в-годи хлисне,
Та носом, мов свиня, по улиці не риє,
По-сороміцькому не кобенить, не виє,
Під лавкою в шинку, мов цуцик, не засне.
Вона, де треба, пожартує,
Та з глуздом жарти всі і з розумом міркує.

Вона не виверта спідлоба білків,
Мов цап, задушений в кошарі од вовків,
Не стогне, не сопе і нігтів не кусає,
То з тим, то з сим таки слів скільки погадає.
Як патока, так річ у неї на губах,
І сміх її цвіте, мов мак, що на грядках.
Для неї все одно, що в згоді, що в пригоді:
Бог лучче, каже, зна; він сам зна — поки годі.
Хоч кіл на голові, як кажуть, їй теши,
Хоч ти візьми її — печи або души,
Не зна вона, що то людські переполохи,
І не лякається ні од чого нітрохи.

Як паля в лотоках, простісінько стримить,
Хоч хвилі як в неї бушують і бурхають,
Хоч на неї шматки із криги напирають,—
І Добрість так в біді і в лісі так стоїть.
Нехай гострить свою, мов бритву, доля косу,
А Добрість вигляда, як камінь з-під покосу:
Наскочить на його коса, задзеленчить...
Хрусь надвоє!.. мов скло, а камінь все лежить!

Нехай, як хоче, море грає,
Нехай роз'юшений так, як бугай, Нептун [1]
Тризубцем байдаки і човни вивертає,—
А човник Доброcті, шамкенький, мов цвіркун,
Як селезень, на дно за качкою пірнає
Та вп'ять звідтіль наверх без шкоди виринає —
До берега ставка ціленький допливає.
Не любить Добрість сліз. Буває черваку
Всього, як кажуть, на віку!

Бува, що і її зле панство зневажає,
Мов товарякою, так нею повертає,—
Чи вже ж і голосить? І, в лихоті своїй
Розпринидившись, скакать у яму їй живій?
Здихне там нищечком під ніс собі до бога,
Із лиха заспіва, та й за своє, небога:
Бо серце їй, що тьох, знай, шепче, що той є,
Хто за терпіннячко спасіннячко дає.
Зна Добрість, що який бог змочить їй свитинку,
Той висушить з неї останню капелинку,
Що бог не мануха: хоч трошки й поскубе,
Та вп'ять пожалує, пригорне до себе.
Трапляється і те, що паплюга, брехня,
Із висолопленим жалом, неначе списом,
Як циндря гаспидська, до ворогів ганя.
Сектує на неї і позирає бісом;
Що заздрість з жовтими очима, мов жовтки,
З кошачими, мов чорт, на пальцях пазурами,
Де ступить Добрість, скрізь копа під нею ями:
Пекельнії її губки, мов пауки,
Чи на василечки, чи на чебрець наскочуть,—
Замість щоб мед з їх брать, одну отруту смокчуть.
А Добрість не вважа на злії язики,
Не пристають людські до неї побрехеньки,
І як в калюжах в дощ хлюпощуться гуски,

То, стрепенувшись, вп'ять виходять з їх сухенькі,—
Так Добрість чепурна виходить із брехні,
У неї ворогам одкази все одні:
Хто часнику не їв, той і смердіть не буде,
А добрий ворогів завсігди перебуде.
Псу вільно й на попа брехать, як кажуть, все
Собака гавкає, а вітер те несе.
Од злиднів не втечеш ні вдень, ні серед ночі:
У Заздрості, мовляв Пархім, попівські очі.
Бог з нею!.. Їй — в завість,
А Доброcті — в користь!
«Сіль в вічі, в зуби їй печина»,— Добрість каже
Та й хоч якій брехні сим словом рот замаже.

Як шкурка з бузівка у шевчика в руках
Або у лимаря в зубах,
Чого не витерпить, що їй не виробляють!
Смердячим дьогтем їй і жиром доїдають!
Крий боже! що їй мук, голубці, завдають!
І крутять, і вертять, і пруть, і мнуть, і труть,
І в дудку зцуплюють, і рвуть, і натягають,
І в сто погибелей муцують, і згинають...
Що збоку чоловік, зирнувши, задрижить!
Подума: тільки вже на світі їй і жить!
Аж ось! Глянь: лимар наш сю шкурку підіймає
І юхтою її або габельком величає,
І щоб за шкурку мав п'ять золотих узять,
То за габелька він не хоче й десять брать!
Так Добрість на світі чим більш в нудьзі помнеться,
Чим більш, мов реп'яхів, лихоти набереться,
Чим сала більшенько за шкуру їй заллють,—
Тим більше за неї, де повернись, дають.
Адже ж за битого, наші батьки мовляли,
Небитих двох колись не раз притьмом давали,
Та ба! та й чотирьох не квапились, не брали!

Нехай в олійниці олійник тараном
Макухам завдає якмога гіршу муку,—
Так не завгорить їм, а здавить в каменюку,
Що потім чорта й сам вдовбе їх долотом.
Нехай вовтузають і Добрість кулаками,
Мов воскобійними нехай з неї клинками
Останню слізоньку видавлюють і п'ють,—
Овва! дурні! того не знають, що дають

Таку припаду їй до стусанів частеньких,
До штовхання під бік, до кулаків тугеньких,
Що хоч в потилицю тоді їй і обух,
Хоч довбню в лоб, то все не випре з неї дух.
І довбня, я ж кажу, тогді їй так дошкулить,
Як вош за коміром або постіл замулить.
По сім-то, братику, і Добрість пізнають:
Клеймо їй — канчуки, імення їй — терпіння.
Хто їх не скоштував, не буде мать спасіння,
Того нехай поміж святими не кладуть!
Бо той, до котрого, знай, доля зуби скалить,
Трохи лиш на того не скинувся синка,
Що матінка пестить і по голівці гладить,—
Поки не візьметься пестунчик до замка!

Але всьому свій час і черга, Грицьку, буде!
Ми під богом, як бач, всі ходим, грішні люде:
До часу глек,— мовляв один розумний лях,—
До часу, голубе, нам глечик носить воду;
І на його пошле зла доля ту невзгоду,
Що глек побачимо в череп'яних шматках!
До часу над слабим, хто дужчий, вередує,
До часу мужиків ледачий пан мордує,—
Колись до їх усіх смерть в гості примандрує,
Та, мов єхлейтар, їм в вікно заторохтить
І по-московській їм гукне: *«В паход ітить!»*
Не гляне, чи то їх кульками хата вшита,
Чи, може, дереном земляночка накрита,—
Всіх нас сира земля до себе прибере,
Але ледачий так, як добрий, не умре!

Як з Городищ чумак, пішовши в Крим за сіллю,
В дорозі нидіє двадцяту вже неділю,
Обшарпавсь до рубця, в коломазь обліпивсь,
Та ба! та як другі — дощенту не пропивсь,
Щодень, то неборак, знай, молиться все богу,
Щоб швидше дівчину побачити, небогу,
І чулих воликів, знай, хльоста батогом,
Поки опиниться перед своїм двором,—
Так Добрість квапиться із світу в домовину,
Терпить нудьгу й біду, пропасницю й гостець,
І так попа він жде в останнюю годину,
Як на великдень всі червоних ждуть яєць.
Але ти, Грицьку, більш, ніж я, учився в школі,

Далеко більш, ніж я, помазавсь ти письмом;
Ти й греків, ти й латин, ти знаєш всіх доволі,
Ти в церков хоч яку годився б буть дяком;
Ти краще Доброcті обличчя наригуєш,
Бо й добрий сам єси, і добре всіх малюєш!
Послухай, Грицьку, лиш! чи це тобі втямки,
Як зійдуться, було, до тебе парубки,
А ти, було, й звелиш граматку їм читати,
А сам почнеш, було, псавтир перевертати [2],
Скрізь нишпорить — під *тмою, мною, здом* [3],
Під *азом-ангелом* або і в *ярмолої*
Од палітурочки в часловці до другої,
І спинишся, було, аж на *октоїхом*,
Та й об якімсь, було, почнеш читать Сократі [4] —
Так гарно, що було аж сумно всидіть в хаті!
Нехай над ним сира земля пером лежить!
Дивіться, хлопці, лиш,— казав ти нам,— глядіть,
Як Добрість на світі живе і умирає,
Як, не злякавшися, кайдани надіває!
З якою радощою держить у руці мишак
І кухличок коли б, скривившись, випиває,
До бога рученьки невинні простягає!
Отак-то, братики, умер Сократ, отак!
Чого ви, дурники? — сказав він веселенько
Своїм заплаканим в хурдизі школярам.—
Чого голосите? Чкурніть лиш ви швиденько
Та дайте півня ви скулаповим попам!
Отак-то, братця, й ви,— казав ти,— хліб ви їжте,
А правду, хоч яким панам вельможним, ріжте!
Не скрізь ледачі так, як грецькії пани,
Хоч скрізь на світі єсть ахвинські брехуни,
І єсть земля така правдива і заможна,
Де правду і панам сказать, як богу, можна.
Дивіться,— ти казав,— як вірний Довгорук
Писульку царську рве із єдноральських рук [5]
І на шматки її із серця роздирає!
Чи бач, як старшина із ляку умирає!
А Довгорук сидить і усом не моргне!
«Ай, що ж ти наробив! — усі заверещали.—
Тепер же поминай, як Довгорука звали!»
А Довгорук сказав: «Не бійтесь за мене!
Нехай лиш прийде сам Петро сюди Великий!
Я покажу, що й він, як всі ми, чоловіки,
Помилиться, згрішить, спіткнеться і впаде,

І ворог той йому, його хто не зведе».
Аж бач! Таки воно й на правду вийшло, хлопці,—
Прибіг Петро, гукнув, затупав, загурчав,
Уже й був кинувсь бить, але як розпитав,
Аж Довгорукого погладив по головці,
І цмокнув в лисину та ще й перепрохав —
Та ще й на змирщини кіп з п'ять він грошей дав.

. . . . . .

17 сентября 1817 г.
Харьков

ПАН ТА СОБАКА

(Казка)

На землю злізла ніч... Нігде ані шиширхне;
Хіба то декуди скрізь сон що-небудь пирхне,
Хоч в око стрель тобі, так темно надворі.
Уклався місяць спать, нема ані зорі,
І ледве, крадькома, яка маленька зірка
З-за хмари вигляне, неначе миш з засіка.
І небо, і земля — усе одпочива,
Все ніч під чорною запаскою хова.
Один Рябко, один, як палець, не дрімає,
Худобу панську, мов брат рідний, доглядає,
Бо дарма їсти хліб Рябко наш не любив:
Їв за п'ятьох, але те їв, що заробив.
Рябко на панському дворі не спить всю нічку.
Коли б тобі на сміх було де видно свічку.
Або в селі де на опічку
Маячив каганець.
Всі сплять, хропуть,
А деякі сопуть,
Уже і панотець,
Прилізши із хрестин, до утрені попхався...
А наш Рябко, кажу, все спатки не вкладався.
Знай, неборак, ганя то в той, то в сей куток:
То зазирне в курник, то дейко до свинок,
Спита, чи всі таки живенькі поросятка,
Індики та качки, курчатка й гусенятка;
То звідтіль навпростець
Махає до овець,
До клуні, до стіжків, до стайні, до обори;

То знов назад чимдуж,— щоб часом москалі
(А їх тогді було до хріна на селі),
Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори.
Не спить Рябко, та все так гавка, скавучить,
Що сучий син, коли аж в ухах не лящить,
Все дума, як би то піддобриться під пана;
Не зна ж, що не мине Рябка обрадована!
Як гав, так гав,— поки свінуло надворі;
Тогді Рябко простягсь, захріп в своїй норі.
Чому ж Рябку не спать? чи знав він, що з ним буде?
Заснув він смачно так, як сплять всі добрі люде,
Що щиро стережуть добро своїх панів...
Як ось — трус, галас, крик!..— весь двір загомонів:
«Цу-цу, Рябко!.. на-на!.. сюди Рябка кликніте!..»
«Ось-ось я, батечки!.. Чого ви там, скажіте?»
Стриба Рябко, вертить хвостом,
Неначе помелом,
І знай, дурненький, скалить зуби
Та лиже губи.
«Уже ж, бач,— дума він,— не дурне це в дворі
Од самої тобі зорі
Всі панькаються коло мене.
Мабуть, сам пан звелів віддать Рябку печене
І, що осталося, варене,
За те, що, бач, Рябко всю божу ніч не спав
Та гавкав на весь рот, злодіїв одганяв».
«Цу-цу, Рябко» — ще раз сказав один псяюха,
Та й хап Рябка за уха!
«Кладіть Рябка»,— гукнув. Аж ось і пан прибіг.
«Лупіть Рябка,— сказав,— чухрайте! ось батіг!»
«За що?..— спитав Рябко, а пан кричить: «Чухрайте!»
«Ой! йой! йой! йой! А пан їм каже: «Не вважайте!»
«Не буду, батечку!.. За що ж це честь така?..»
«Не слухай,— пан кричить,— лупіть, деріть Рябка!..»
Деруть Рябка, мов пір'я,
На галас збіглась двірня.
«Що?.. як?.. за що?.. про що?..— не знає ні один.
«Пустіть!..— кричить Рябко.— Не будь я песький син,
Коли вже вдержу більш!..» Рябко наш хоч не бреше,
Так що ж? Явтух Рябка, знай, все по жижках чеше.
«Пустіть, швидчій, пустіть!..» — пан на весь рот гукнув
Та й з хати сам умкнув.
«Пустіть,— гукнули всі.— Рябко вже вдовольнився!..»
«Чим, люде добрі, так оце я провинився?..

За що ж глузуєте?..— сказав наш неборак.—
За що знущаєтесь ви надо мною так?
За що?.. за що?..» — сказав та й попустив патьоки...
Патьоки гірких сліз, узявшися за боки.
«За те,— сказав один Рябкові з наймитів,—
Щоб не колошкав ти вночі своїх панів;
За те... але... щось тут... ходім, Рябко, лиш з хати,
Не дуже, бачу, рот тут можна роззявляти:
Ходім, братко, надвір». Пішли. «Се не пусте,—
Сказав Явтух Рябку,— оце тебе за те
По жижках, бра Рябко, так гарно пошмагали,
Що пан із панею сю цілу ніч не спали».
«Чи винен я сьому?.. Чи ти, Явтух, здурів?»
«Гай, гай!..— сказав Явтух.— Рябко! ти знавіснів;
Ти винен, бра Рябко, що ніччю розбрехався;
Ти ж знав, що вчора наш у карти пан програвся;
Ти ж знав:
Що хто програв,
Той чорта (не тепер на споминки!) здрімає,
Той батька рідного, розсердившись, програє;
Ти знав, кажу, Рябко, що пан не буде спати:
До чого ж гавкав ти?.. нащо ж було гарчати?
Нехай би гавкав сам, а ти б уклавсь тихенько,
Забравшись в ожеред, та й спав би там гарненько.
Тепер ти бачиш сам, що мокрим він рядном
Напався на тебе — і, знай, верзе притьмом:
Що грошей вчора він проциндрив щось не трохи,
Що паню через те всю ніч кусали блохи,
Що буцім вчора він грать в карти б не сідав,
Коли б сьогоднішню був ніч хоч закуняв;
Що буцім ти, Рябко, так гавкав, як собака,
Що буцім по тобі походить ще й ломака;
Що, бачся, ти йому остив, надосолив,
І, бачся, він тебе за те й прохворостив.
А бач, Рябко, а бач!.. не гавкай, не ганяйсь;
Ляж, хирний, та й мовчи і з паном не рівняйсь!
Чого брехать? нехай наш пан здоровий буде:
Він сам і без собак сю панщину одбуде».
Послухав наш Рябко поради Явтуха.
«Нехай тяжка йому година та лиха,—
Сказав,— що за моє, як кажуть люди, жито
Та ще й мене і бито!
Коли моє невлад,
То я з своїм назад.

Чи баба з воза,— що ж? велика дуже вада!..
Кобилі легший віз, сьому кобила й рада».
Отак сердега наш Рябко помірковавсь,
Та й спать на цілий день і цілу ніч попхавсь;
Заснув Рябко, захріп, аж ожеред трясеться.
Рябку й не сниться, не верзеться,
Що вже москалики в коморі й на дворі —
Скрізь нишпорять, мов тут вони й господарі,
Що вовк ягнят, а тхір курчаток убирає.
Аж тут і надворі туж-туж усе світає.
«Цу-цу, Рябко!..— тут всі, повибігавши з хат.—
Цу-цу, Рябко!.. на-на!..» — гукнули, як на гвалт.
А наш Рябко тобі і усом не моргає,
Хоч чує, та мов спить і мов недочуває.
«Тепер-то,— дума він,— мій пан всю нічку спав,
Бо не будив його Рябко і не брехав?
Тепер-то він мені свою покаже дяку,
Тепер уже не втре мені, як вчора, маку...
Нехай цуцукають... Мене сим не зведуть,
Поки самі сюди обід не принесуть;
Та ще й тогді, не бійсь, поскачуть коло мене,
Поки візьму я в рот хоч страву, хоч печене!»
«Цу-цу!..— сказав іще Рябкові тут Явтух.—
Цу-цу!...— задихавшись, мов з його перло дух.—
Ходім, Рябко!..» — «Еге? Ходім!..— Не дуже квапся,
Сам принеси сюди...»— Іди ж хутчій, не бався!..»
«Ба, не піду, Явтух!» — «Іди, бо кличе пан!..»
Сказав та й зашморгнув на шиї він аркан.
«Чешіть Рябка!» — гукнув. Аж тут їх щось з десяток
Вліпили з сотеньку київ Рябку в завдаток.
«Лупіть Рябка!» — кричить тут пан, як навісний;
Рябко ж наш тільки вже що теплий та живий.
Разів із шість Рябка водою одливали
І стільки ж раз його, одливши, знов шмагали,
А потім перестали.
Рябко спитать хотів, але Рябків язик
Був в роті спутаний, неначе путом з лик,
І герготав щось, як на сідалі індик.
«Постій,— сказав Явтух Рябкові,— не турбуйся,
Я правду всю скажу: ото, Рябку, шануйся,
Добра своїх панів, як ока, стережи,
Зарання спать не квапсь, в солому не біжи,
Злодіїв одганяй та гавкай на звірюку.
Не гавкав ти, Рябко! За те ж ми, бач, в науку,

Із ласки, з милості панів,
Вліпили сотеньок із п'ять тобі київ».
«Чорт би убив твого, Явтух, з панами батька,
І дядину, і дядька
За ласку їх!..— сказав Рябко тут наодріз.—
Нехай їм служить більш рябий в болоті біс!
Той дурень, хто дурним іде панам служити,
А більший дурень, хто їм дума угодити!
Годив Рябко їм, мов болячці й чиряку,
А що за те Рябку?
Сяку мать та таку!
А до того іще спороли батогами,
А за вислугу палюгами,
Чи гавкає Рябко, чи мовчки ніччю спить,
Все випада-таки Рябка притьмом побить.
Уже мені, бачу, чи то туди — високо,
Чи то сюди — глибоко:
Повернешся сюди — і тута гаряче,
Повернешся туди — і там-то боляче!
Хоч би я тісто вніс псяюсі із діжею,
То б він розтовк і ту над спиною моєю.
З ледачим все біда: хоч верть-круть, хоч круть-верть,
Він найде все тобі хоч в черепочку смерть».

2 декабря 1818 г.

СУПЛІКА ДО ГРИЦЬКА К[ВІТК]И

Хто, кажуть, до кого,— ми до тебе, Грицько!
З суплікою прийшли: я, бач, та мій Рябко.
Не дай загинуть нам, не дай з нас кепковати;
А доки ж буде нас зле панство зневажати?
Пусти нас, батечку, до хати!

Хоч буцім, Грицьку, ти на пана закрививсь,
Та з пантелику ти так, як другі, не збивсь:
Не звик ти голобель замість коня шмагати;
Не все ж під ніс Рябкам, мовляв ти, заглядати.
Пусти нас, батечку, до хати!

Хоч ти, Грицько, пошивсь з ріднею в москалі,
Та бач,— ніхто на вас не плаче на селі!
Ти знаєш, що на те собака, щоб брехати,
Що й сто не збудять їх тебе, як ляжеш спати.
Пусти нас, батечку, до хати!

Хоч ти не раз, Грицько, кислиці в пельку пхав,
Та твій Рябко од їх оскоми не чував:
Бо очі бачили, що треба куповати:
Нехай хоч вилізуть, а треба доїдати!
Пусти нас, батечку, до хати!

Пусти!.. Чи бач, як пан Рябка почастовав?
Коли б йому язик родимець одібрав,
Щоб він замість Рябка довіку мав гарчати,
А наш Рябко щоб сів за його в карти грати!
Пусти нас, батечку, до хати!

Чи бач, що ледве вже він кульші волоче,
Що так з його юшить і пасьока тече!
Та тож-то так звелів всю шкуру скрізь списати.
Що то тобі нема і курці де клювати!
Пусти нас, батечку, до хати!

Пусти! та й склич до нас тих навісних панів,
Що воду із своїх виварюють Рябків;
Звели їм струп Рябка довгенько полизати:
Адже ж то і над псом повинно ласку мати.
Пусти нас, батечку, до хати!

Супліку ж сю мою ти, Грицьку, сам читай,
Ледачому її паскудить не давай;
Бо як почне москаль по-своєму складати,
Та *вот!..* та *штьо?* та *как?..* читавши примовляти,—
Тоді хоч умикай із хати!..

5 декабря 1918 г.

[ДО О. КУРДЮМОВА]

Здоров був з празником, мій любий Олексію! [1]
Сказав би вірш тобі, та, далебі, не вмію.
Нехай святиться твій, Олексо, сей деньок;
Пий за здоров'ячко горілку та медок.
Що вип'єш, то твоє. Пий поти, поки п'ється!
Ось бач,— мені і ллють, та ба! уже не ллється!
Уже од знахорів я випив не одну...
Допивсь — що пес, коли й ногою вже дригну!
Я хочу в шинк — вони ж до якійсь шлють аптеки.
Уже із ліжка я не раз чухрав навтеки;

Так що ж! Піймають, бра! простягнуть і припруть,
Рознімуть зуби ще — і ліки в горло ллють.
Бодай не брататься, Олексо, з знахорами!
Пий лучче замість лік — горілку з парубками,
Щоб ти не знав, що то на світі є гостець,
Щоб був здоровий ти, як київський чернець,
Щоб до тебе ніщо лихеє не пристало,
Щоб нудненько тобі з похмілля не бувало,
Щоб не торкнулися до тебе чиряки,
Ні волос, ні лишай, ні струп, ні болячки,
Щоб ти ні сопяшниць, ні кашлю не боявся,
І щоб ти з трясцею ніколи не стрічався.
Щоб ворог не ступив у тебе на поріг
І не судив тебе, із'ївши твій пиріг;
Щоб ти парубковав і добре налазився,
Та ще й щоб не старим з ким добрим оженився.
Тим часом пий, поки горілки в пляшці є.
Бо ж в світі, куди глянь, то все що-небудь п'є:
Земля п'є з неба дощ, а землю небо смокче;
Пшениця й блекота,— все пить на світі хоче;
Травиця і квітки холодну росу п'ють,
А бджоли із квіток медок солодкий ссуть;
Мужик горілку п'є,— та й пан же не гуляє,
Бо кров мужицьку він лежить да попиває.

17 марта 1819 г.
Харьков

СОЛОПІЙ ТА ХІВРЯ, АБО ГОРОХ ПРИ ДОРОЗІ

(Казка)

Vous voyez le grand gain, sans qu'il faille le dire
Que de ses ports de mer le roi tous les ans tire;
Or, l'avis, dont encore nul ne s'est avisé
Est qu'il faut de la France,— et c'est un coup aisé
En fameux ports de mer mettre toutes les côtes:
Ce serait pour monter à des sommes très hautes!

*Molière. Les facheux. Acte III, scène III**

* Ви бачите, які великі прибутки має щороку з своїх морських гаваней король; отже, моя думка, якої ще ніхто не висловлював, полягає в тому, щоб усі береги Франції (річ не трудна) перетворити на чудові гавані: це могло б дати великі гроші. *(Мольєр, «Докучливі», акт III, сцена III).*

Спромігся Солопій весною на горох,
Та й, сівши з Хіврею, собі мірґкують вдвох,
Чи то продать його, чи то його посіять:
«А що ж тут мірковать? Не полінуйсь провіять,—
Озвалась Хівря тут,— в мішечки позсипай,
Та й сіять на поле, під дощ, мерщій чухрай!»
«Воно-то, Хівре, бач, тут не за тим ідеться...
Але посіять так, як у людей ведеться!..
Нехай йому лихе!.. горох ласенька річ,
І дітвора за ним полізе хоч у піч!
Ти ж раєш сіяти горох на перелозі!..
Ей, Хівре!.. переліг лежить наш при дорозі:
Ей, обскубуть горох наш зеленцем,— побач!..
В лопатках обнесуть!.. тогді — хоч сядь та й плач!»
«Якої вражої ти матері сумуєш?
Цур дурня! навісний! Чи ти ж того не чуєш,
Що як уродить бог, то дасть на долю всіх?
Чи це ж не глум тобі, не сором і не сміх?
Враг батька зна — чого безглуздому жахатьєя!
Тадже ж, як кажуть то, коли вовків лякаться,
То нічого ходить з сокирою і в ліс!..
Іди ж, кажу, та сій! Не мимри там під ніс!
Аби лиш, господи, на ниві нам вродило,
То буде й нам, і всім... чи чуєш ти, мурмило?
Не будь уїдливий, як бридка та оса,
І довше не спрітайсь, бо вилаю, як пса!»
«Ей, Хівре,— Солопій сказав їй,— не сварися,
Бо, далебі, горох наш згине!.. схаменися!..
Ну, сількось!.. я пійду, посію, та не там,
А де-небудь в кутку, що й враг не найде сам».
«Не перебендюй-бо так довго, Солопію!
Бо я горох сама, де схочу, там посію;
Сама я й викошу, як треба, на покіс,
І ось тобі тогді я дулю дам під ніс!..
Але, мій голубе, прошу тебе по ласці:
Послухай часом тих, що ходять у запасці;
Плюнь, серце, на того, хто так тобі сказав,
Що буцім бог жінкам волосся довге дав
За те, що розум їм укоротив чимало;
То погань так верзла, школярство так брехало!
А я ж то й мужиків,— крути ти не верти,—
Не раз вже бачила таких дурних, як ти!
От так!.. питай людей, бо той, хто їх питає,
Мов старець без ціпка, по стежках не блукає.

Не раз ти за двома зайцями польовав,
Зате ж ні одного, гонившись, не піймав;
Не раз ти жаловав ухналиків старенькиx,
Зате ж ти стільки вже згубив підків новеньких!
Отак ти і тепер горох запропастиш,
Коли б ти й сам пропав!» — «Чого ти там гарчиш?» —
Сказав наш Солопій та й, з серця, дейко з хати!
Запрігши гулих, він ну переліг орати!

Зорав, посіяв він горох, заволочив,
Аж тут і дрібний дощ ріллю його змочив.
Зійшов горох, піднявсь, підріс, зацвів рясненько:
Хто йшов, той приглядавсь горохові пильненько.
Тим часом вже почав вбиваться й в лопатки;
Аж [тут] прийшла черга і на самі стручки.
Хто йде,— горох скубне: гребець скубне у жменю;
Іде косар і жнець — нагарбають в кишеню;
Прискочить дітвора — і в пелену смикне...
Зібрав наш Солопій горох, та, знай, клене
І, на чім світ стоїть, по-сороміцькій лає,
Усіх батьків з того він світа вивертає:
«Стонадцять би копиць з рогами вам чортів!
А, бісів народе!.. коли б ти околів!
Коли б ти кожним був стручечком подавився!
Щоб в пельці він тобі кілком був зупинився!
Коли б то тріснув був од його твій живіт,
Ніж мав оце мене так посадить на лід!
Щоб горошиночки в твоїх кишках бісовських
Так набубнявіли, як барабан московський!»
Багацько дечого співав тут Солопій,
Молився за ввесь рід хрещений і за свій,
І вже роззявив рот, щоб по кацапській лаять,
Та засоромився, і, часу щоб не згаять,
Гукав, і верещав, і пінивсь, і плювавсь,
Неначебто його і справді хто злякавсь!..
До Хіврі сікався, за макогін хапався
І не на жарт-таки, сердега, розгулявся;
То вп'ять по доброму ладу він їй казав:
«Бач, Хівре навісна, що наш горох пропав!
Бач, шкапо гаспидська, чого ти наробила!
Та ти ж мене навік оце запропастила!..»
І ще смачненьке щось збиравсь сказати він їй...
«Послухай, бовдуре,— сказала Хівря,— стій!

Уже, як бачу я, тебе не переперти:
Хто дурнем уродивсь, тому і дурнем вмерти!
Але, мовляв, іще б сюди й туди з дурним:
От горе та біда — з дурним, та ще й з лихим!
Казала я тобі, що як нам бог уродить,
То буде нам і всім, і злодій не зашкодить;
Аж так і є: хоч ти посіяв два мішки,
Хоч тілько хто хотів, той наші рвав стручки...
(Нехай йому в користь!), а все ж, хвалити бога,
Зібрав ти сім мішків гороху з перелога!
Де п'ють, то там і ллють; без шкоди не бува,
Аби здоровенька лиш наша голова!
Але ти хочеш, щоб не їли кози сіна
І ситі щоб були? Ой, мудрий дуже з сина!..
Ну, цур тобі та пек! роби ти, що хоти:
Ори, мели і їж... Хоч голову скрути,
Про мене!.. Я тепер і не роззявлю рота;
Та вже ж побачимо, яка твоя робота!
Та й люде ж, сіючи, хоч тратять, а орють:
То дурні, от як ти, несіяні ростуть!..
Ей, схаменешся ти, та пізно, Солопію!»
«Та вже ж, хоч схаменусь,— сказав він,— хоч посію,
Та не по-твоєму; зроблю, як сам умію;
Зроблю, щоб і стручка ніякий біс не вкрав».

Зробив наш Солопій, як сам здоровий знав:
Він на другу́ весну, плуг і рала́ забравши
І між пшеницею і житом пооравши,
Всередині горох увесь посіяв свій.
«Тепер-то,— дума наш дурненький Солопій,—
Тепер-то мій горох вже, мабуть, розцвітає!
Нехай цвіте, нехай тим часом доспіває;
Ось як пійду в жнива пшеницю й жито жать,
То часу марно щоб так-сяк не зваковать,
Скошу і свій горох, в копиці поскладаю,
То й з ним управлюся, і разом жнив не згаю».
Пійшов в жнива, та ба!.. Ні зерна не застав!
Процендрив Солопій горох і просвистав.
А за горохом в гурт — і жито, і пшеницю!
І тільки зо всього соломи взяв з копицю!
А як же це? От так: пронюхали в селі,
Що Солопій горох посіяв на ріллі,
Між житом та поміж пшеницею своєю,—
Давай ходить в горох!.. Ходили і хіднею

Пшеницю й жито так пом'яли та стовкли,
Що сучий син, коли і місце їх найшли!..
Що ж Хівря? Румсає!.. А що ж чинить небозі?
Як тільки ж зуздріла *роззяву* на порозі,
Зняла торбинки дві з рядниночки з кілка.
«А, бач, гадюко, бач?.. Ти жаловав стручка,
Тепер за ту сяку нікчемну горошинку
Ти обголив мене і дрібную дитинку!
Так от якого нам ти підпустив тхора,
Що я зосталася з дітьми без сухаря!
Бач, пико гаспидська! чортівський Солоп'яго!
До чого нас довів ти, бридкий скупендяго!
Іди ж тепер відсіль!.. щоб твій і дух не пах!
Не вмів свого,— носи ж ти хліб чужий в торбах!» —
Сказала... та й торби на його почіпляла
І між старців, мов пса, Солопія прогнала!

Послухайте мене ви всі, Солопії,
Що, знай, мудруєте і голови свої
Чорт батька зна над чим морочите до ката:
Як в борщ, замість курчат, нам класти кошенята,
Як груші на вербі і дулі вам ростуть,
Як їсти *дасть біга,* та ще й гладкими буть,
Як локшину кришить для війська із паперу,
Як квашу нам робить з чорнила і тетерю,
Як борошно молоть без жорнів,— язиком,
Як бджоли годовать без меду,— часником,
Як каву пить панам з квасолі,— з буряками,
Як ниви засівать без сім'я,— кізяками,
Як з кожного зерна сім кварт горілки гнать,
Як сіно нам пером косить, як кіньми жать,
Щоб людям і сніпка не дать на заробіток,
І пташці ні зерна погодовати діток,—
Заплюйте лиш оцю, скажені ви, бридню!
Де треба руки гріть, там треба і огню.
Та вже з вас не один орав під небесами,
А як на землю зліз, пійшов в старці з торбами!

Харьков

25 сентября 1819 года

ПИСУЛЬКА ДО ТОГО, КОТРИЙ ЩО БОЖОГО МІСЯЦЯ «УКРАЇНСЬКОГО ГІНЦЯ» («УКРАИНСК[ИЙ] ВЕСТНИК») ПО ВСІХ УСЮДАХ РОЗСИЛАЄ

Йовграпе!

Бажав єси казки? На!.. От тобі «Солопій та Хівря»! Не здивуй сам, та нехай вибачить і громада, коли казка не до шмиги і не вподобається. Сам бачив єси, а деяким і не повилазило, що я закляк та захирів так, що й голови не підведу, та ще, може, й доведеться вистояти добрий калантир у домовині,— от як іноді трапляється з старшиною чотирнадцятого класа у нас на станціях!.. А вже сам здоров, Йовграпе, знаєш, що ле́жачи не в Юрусалим заїдеш: ле́жачи, я ж кажу, яка вже там у хріна робота? Воно, Йовграпе, ле́жачи добре тілько пана́м: їм скрізь спірно йде робота; бо хоч і лежні часом нападуть, то вони все-таки дарма години не згають. Гукнуть: «Давай!» — і дають! а коли нема? то б'ють!.. Кого? Оце кого! Уже ж не себе по кендюсі... Ну, а коли биття́ обридне? Так що ж? То карти мнуть, та усе ж таки не гуляють! Та ще й пани, Йовграпе, не всі такі робочі та трудя́щі; бо інший, со́ром і сказать... паном уродивсь, паном охрестивсь, паном зріс і звіковав, а, далебі, не тобі що... і клезнуть мужика не вміє!.. Отака чудасія!.. Такий у нас, Йовграпе, і під Ха́рковом недалечко: ось... хоч би й... хіба нищечком скажу... Ба ні!.. Не хочу... не хочу!.. Да́лебі, не скажу!.. гріх!.. Я у його хліб-сіль їв, а теперечки б оскаржив його перед громадою, що він і в картах нічогісінько не шупить, і мужиків чубить не втне! Та й з нас, Йовграпе, з тобою не яка́ робота. Ще ж то тобі, мовляв, і сяк і так, бо тобі іноді дещо і через дзвінку перелізе, а я такий собі пришеле́поватий удався, що й сієї дурниці не те́є... як його... не втну! Воно-то я трохи і в картах слебезую, бо таки з першого по́гляду, як тільки побачу, що з одним оком, то таки зараз і вгадаю, що то, мабуть, щонайстарший дурень. Я так часом, Йовграпе, і людей розмірко́вую: як тілько зуздрю кого, що свої притама́нні-родимі ще не повилазили, а вже ди́виться в одно чуже жодному під ніс, мов його недобачає, то я таки, далебі, що і вга́дую, що то, мабуть, щонайперший дурбас... Ой!.. щось я дуже го́лосно, Йовграпе, брязнув!.. Коли б лише́нь ножиці на столі не обізвались! Та вже ж, матері їх ковінька!.. чи будуть бить, то нехай б'ють! Уже мене і не такі били, та й ті небагацько ску́рали;

уже, я ж кажу, мені гірше не буде; я вже й так п'ю добру повну! От — лежу, та стогну, та ялозюсь із знахорями, мов кіт з оселедцем. Іще раз тобі, Йовграпе, кажу, що ле́жачи — не яка робота. Ось «Пана та Собаку» і си́дячи написав, та й то де́яким панам, може, так догодив, як Рябко своєму. Що ж матимеш, Йовграпе, чинити? Дурням, як кажуть, сам бог не вгодить. Та вже то воно — гріх казати; бо мого́ Рябка у самому Пянтепбурсі та й скрізь у Московщині гладили не су́против шерсті і таки трахтовали, неначе кого й доброго; так от же, бач, все-таки в де́яких підпанків шапки́ на лисинах загорілись!.. А я тут не тільки що... Ні при́що... абищо!.. Та бодай вони так хотіли на світі жить, як мене кортіло з ними гризтись... от що! Цур їм! пек їм! осина їм марина! То доброго, мовляв, полай і покартай, то він тобі ще й подя́кує; а ледачому що? ти йому образи́, а він тобі — луб'я! Ти його в плуг, а він собі в луг! Нехай вони тямляться, Йовграпе. Ледачого, мовляв наш Онопрій, не зачіпай і рук не каляй. Горбатого, сказано, хіба могила справить. Не поможе, я ж кажу, бабі кадило, коли вже бабу сказило! От так-то, Йовграпе-козаче! Лихо й з правдою, лихо і з брехнею! За правду б'ють, за брехню віри не дають: отака ловися!.. що чоловік тобі і з глуздом не збереться, як на́ світі і обертаться! Що ж робить? Мовчать? Тадже ж і мовчу... коли б уже їм заціпило! Я ж то й кажу, Йовграпе, що нема його на́ світі, як з своєю рівнею — з мужиком: чи то полаяться, чи то поскубтись, чи то побиться, чи й помири́ться, то все воно-таки, сказано, свій брат. Я ж то од того оце і на *Солопія* напався... Адже ж панів нема *Солопіїв?* Як твоя на се думка, Йовграпе? Ти письменніший від мене; ти багацько де́чого в книжка́х роздовбав; ти вже таки бував в бувальцях; бував, як кажуть, на коні і під конем,— скажи ж, будь ласкав, приятелю, чи нема. на́ лихо, часом сього мення між панами, щоб мені, хай бог боронить, не взять іноді гріха на душу? А то, як що... то опанує мене лиха та нещаслива година! Бог його святий зна: може, не тут споминаючи, і між панами вирветься не один Солоп'яга! бо вже у мене щось недурно свербить на голові чуприна!.. Ей!.. та будуть же лупить, скажені!.. Та вже ж, сількось, нехай б'ють; уже з мене, Йовграпе, небагацько олії виб'ють! Аби лишень мені, го́споди, з кирпатою пораховаться!.. а кирпата не за горами; а там сховаюсь в домовину та й покажу їм з-за пазухи отаку здорове́цьку дулю!.. Ну, Йовграпе! нічого довго роздабарьовать: бери казку. Що буде, те й буде, а буде те, що бог нам дасть. Бери «Солопія» та й неси до

друкарні: хай там твій Микола друкує як знає. Коли, я ж кажу, вовка лякаться, то і в ліс не ходить. Не такий і чорт страшний, як його малюють!

Харьков
26 сентября 1819 года

ТЮХТІЙ ТА ЧВАНЬКО

(Побрехенька)

Mes jours sont le tissu d'un contraste étonnant:
Je ne vis qu'en pleurant, et je pleure en riant!
L'amour, pour tant de coeurs l'objet de plus doux charmes
Fut pour le mien la source et des maux, et des larmes!
Pour adoucir mon sort et mes regrets cisants!
En poussant des soupirs, j'écris des vers plaisants,
Qu'il sont drôles, ma foi, ces destins que les nôtres!
En voulant larmoyer je fais rire les autres!*

Автор «Т[юхтія] та Ч[ванька]»

Наш віршомаз Тюхтій старих людей шанує:
Гарасько [1] як звелів,— він так і компонує.
Чи справжки, чи на жарт що тільки написав,
То так на дев'ять рік те в бодню і запхав;
А на десятий рік, як вийме й прочитає,—
Побачить сам здоров, що там ладу біс має,
То в грубу так-таки і впре шпаргалля все!..
От брат його, Чванько, слабкий уже на се!
Що начеркав, те так в друкарню і несе!
Але громада їх однако поважає:
Того ні сном не зна, другого не читає!

Скажіть, будь ласкаві: хто з їх дурніший двох?
Та глузду, гріх казать, скупенько у обох!..
Так перший же хоч тим за працю надолужить,
Що в дев'ять рік хоч раз теплом собі услужить;
Другий — такий дурний, що з холоду дрижить,
А книжок же його з півсажня так лежить...

Харьков
1 ноября 1819 года

---

* Мої дні — це тканина з чудних контрастів: я живу плачучи, я плачу сміючись. Кохання — ці солодкі чари для багатьох серць — було для мого серця джерелом болю та сліз. Щоби полегшити свою долю і свої пекучі жалі, зітхаючи, я пишу забавні вірші. Яка ж бо, справді, смішна наша доля! Бажаючи плакать, смішу інших!

ДУРЕНЬ І РОЗУМНИЙ

(Приказка)

«На що, до халепи, той розум людям здався?» —
Раз Дурень здуру — бовть!.. Розумного питався.
«На те,— озвався сей,— коли кортить вже знать,
Щоб дурням на сей спрос *цур дурнів* відвічать».

Харьков
1 декабря 1820 года

ЦІКАВИЙ І МОВЧУН

(Приказка)

Цікавий, Мовчуна зустрівши раз, спитав:
«Від чого голосний так дзвін той на дзвіниці?»
«Від того, що (коли не втнеш сеї дурниці)
Всередині, як ти, порожній він»,— сказав.

Харьков
1 декабря 1820 года

ЛІКАР І ЗДОРОВ'Я

(Приказка)

Йшов Лікар у село — селу на безголов'я,
А із села біжить, злякавшися, Здоров'я:
«Куди, Здоров'ячко? — пита він.— Як ся можеш?»
«Та цур тобі!.. я йду, куди ти не заходиш!»

Харьков
1 декабря 1820 года

ТВАРДОВСЬКИЙ

(Малоросійська балада)

«Нуте, хлопці! швидко, шпарко!
Музики, заграйте!
Гей, шинкарю, гей, шинкарко,
Горілки давайте!»

Ріжуть скрипки і бандури,
Дівчата гопцюють;
Хлопці, піт аж ллється з шкури,
Коло їх гарцюють.

Бряжчать чарки, люльки шкварчать,
Шумує горілка;
Стук, гармидер, свистять, кричать,
Голосить сопілка.

Пан Твардовський в кінці стола
З поставця черкає.
«Гуляй, душа! тра-ла-ла-ла!» —
На ввесь шинк гукає.

В батька й матір отамана
І громаду лає;
Скрутив жида, як гамана,
Ще й усом моргає!

Сікнувсь улан — він вздовж його
Шаблюкою тріснув.
Улан — тю-тю!.. га-га!.. го-го!..
Зайцем в кутку приснув.

Взяв набакир писар шапку,
Пан грішми забрязкав.
Аж гульк! писар — верть в собаку
І на всіх загавкав.

А шевцеві пан Твардовський
В такі знаки дався,
Що, мабуть, із час московський
Барилом качався.

В ніс втеребив дві бурульки;
З бурульок, мов з кухви,
Б'ють під стелю через рульки
Джерела сивухи.

Б'ють джерела... пан-гульвіса
Кухоль підставляє;
Аж зирк в кухоль! — що у біса?
В'юн на дні іграє!

«Дух святий, миряни, з нами!
Вилупіть лиш баньки!»
В'юн утік, а цап з рогами
Вилазить із склянки.

Мекнув, мов його родимець
Почав мордувати.
Та й стриб в комин; аж гульк — німець
Стоїть серед хати!

Ніс — карлючка, рот свинячий,
Гиря вся в щетині;
Ніжки курячі, собачий
Хвіст, ріжки цапині.

Дриг ногою!.. Круть ріжками!..
В пояс поклонився:
«Ну, Твардовський, час, із нами
Щоб ти розплатився!

Гуляв єси, верховодив,
Усім взнаки дався;
Дівчат дрочив, жінок зводив,
Над всіма знущався.

Чого душа забажала,
Мав всього ти стільки!..
Курей, ковбас, м'яса й сала,
Бочками горілки.

Нагрів і нам ти чуприну,
Як сам здоров знаєш:
Окульбачиш, мов скотину,
Та всюди й гасаєш.

Годі глузувать з чортами,
Слова — не полова.
Чи забув, яка між нами
З тобою умова?

Лиса гора... бритва... палець...
Паперу під карти...
Гайда в пекло!.. Кров на смалець,—
З чортами не жарти.

В письмі стоїть, читай смело:
На кагал бісовський
З начинкою душу й тіло
Одписав Твардовський.

Служить йому чорти мають
(Так прийшлось в умову),
Поки в Римі не піймають,
Амінь сьому слову!

Що тепер, Твардовський, буде,
Про те в пеклі знають:
Сю корчму хрещені люде
Римом називають».

«Бач, чортяка!.. бач, падлюка!..
Як умудрувався!
Се вже, бач, німецька штука,—
Твардовський озвався.

Та вже ж чи йти в пекло справді,
То й підем, байдуже!
Але й ти роби по правді
І не чванься дуже.

Заглянь в контракт свій зі мною,—
Яка там умова?»
«Ще три штуки за тобою;
Витнеш — ні півслова!»

«От, бач, висить над дверима,
Завбільшки із цапа,
Перед твоїми очима
Мальована шкапа.

Нехай шкапа підо мною
Огиром гарцює;
Нехай крутить головою,
Стриба і басує.

Ти тим часом піску в жменю:
Гарапник тройчатий
Сплети з піску, як з ременю,
Коня поганяти;

Ще ж попасать коня треба,
Стать на одпочинок:
То вже, гляди, щоб, як з неба,
Вродився будинок.

Будинок з лушпин горіха,
Отам за байраком;
Із борід жидівських стріха,
Цвяхована маком.

От і гвіздок на починок
Чверть ліктя завдовжки.
По три в кажду вбий з мачинок,
А менше — ні трошки».

Біс перистий свиснув, кляснув,—
Аж кінь вже басує;
Батіг з піску в руці ляснув...
Твардовський сумує.

Скік в стремена, давай драла...
Аж що за одмінок?
Стріха в хмарах заблищала,
І стоїть будинок.

«Виграв справу! Бач, псяюха,
Задихавсь, мов скажений.
Ну, тепер скупайсь по уха
В водиці свяченій».

«Змилуйсь, свате, я в сій зроду
Лазні не купався».
Скорчивсь, зморщивсь — шубовсть в воду
Та й назад порвався.

Захлинувся, чхнув і приснув,
Тричі закрутився,
Тричі тупнув, тричі свиснув,
Аж шинк затрусився.

Хмара, як ніч, налетіла,
І сонце сховалось;
Галок, круків, ворон сила
На стрісі зібралось!

Крукають, кавчать, мекечуть
Всіма голосами:
То завиють, то шепечуть,
Бряжчать ланцюгами!

«Ну, Твардовський, другу справу
Виграли чортяки!»
«Не квапгесь лиш: ще на славу
Втру я вам кабаки.

Куц програв, куц виграв справу.
Ще як доведеться.
Виграй третю,— глянь на лаву:
Що тобі здається?

Цмокнись з жінкою моєю,
Вона твоя буде;
Як я жив на світі з нею
Про те знають люде.

Будь ти їй за чоловіка
(Остання умова).
Присягайсь любить довіка,
Та тогді й ні слова!

Нехай піп вам руки зв'яже,
Тепер, по сій мові,
Люде добрі, що чорт скаже,—
Бувайте здорові!»

А чортові не до соли:
Хвостиком киває,
Ніс скопилив, мов гринджоли,
І дверей шукає.

Стриб по хаті, хап за клямку,
Твардовський — по пиці,
Трісь по гирі — розбив склянку
І горщик з полиці.

«Ей, не бийсь,— кажу,— Твардовський!
Гвалт, рятуйте, люде!
Бо вилаю по-московській,—
Сором слухать буде».

А тим часом скік к одвірку —
Ну цапом стрибати!
З прогонича зуздрів дірку —
Та й шморгнув із хати.

«Ой, держіть, ловіть псяюху!» —
Усі загукали,
А псяюхи нема й духу:
Поминай, як звали!

«Жінко люба, годі плакать,—
Твардовський озвався,—
Хотів з чортом вас посватать,—
Та й чорт одцурався.

Мабуть, всі чорти — бурлаки,
Та ще й розум мають,
Знають, де зимують раки,—
Од жінок втікають.

Може, в пеклі інше діло,
В нас сього немає:
Жінка гризе душу й тіло,
Мужик попиває!

Нуте ж, хлопці, швидко, шпарко!
Музики, заграйте!
Гей, шинкарю! Гей, шинкарко!
Горілки давайте!»

[*1827*]

РИБАЛКА

(Малоросійська балада)

Das Wasser rauscht, das Wasser fliesst
Ein Fischer sass daran,
Sah nach der Angel ruhevoll,
Kühl bis ans Herz hinan.

*Goethe**

---

* Вода шумить, вода тече, коло неї сидить Рибалка і дивиться на вудку з спокійним серцем *(Гете)*.

Вода шумить!.. вода гуля!..
На березі Рибалка молоденький
На поплавець глядить і примовля:
«Ловіться, рибочки, великі і маленькі!»

Що рибка смик — то серце тьох!..
Серденько щось Рибалочці віщує:
Чи то тугу, чи то переполох,
Чи то коханнячко?.. не зна він,— а сумує!

Сумує він,— аж ось реве,
Аж ось гуде,— і хвиля утікає!..
Аж — ґульк!.. з води Дівчинонька пливе
І косу зчісує, і брівками моргає!..

Вона й морга, вона й співа:
«Гей, гей! не надь, Рибалко молоденький,
На зрадний гак ні щуки, ні лина!..
Нащо ти нівечиш мій рід і плід любенький?

Коли б ти знав, як Рибалкам
У морі жить із рибками гарненько,
Ти б сам пірнув на дно к линам
І парубоцькеє оддав би нам серденько!

Ти ж бачиш сам,— не скажеш: *ні* —
Як сонечко і місяць червоненький
Хлюпощуться у нас в воді на дні
І із води на світ виходять веселенькі!

Ти ж бачив сам, як в темну ніч
Блищать у нас зіроньки під водою;
Ходи ж до нас, покинь ти удку пріч,—
Зо мною будеш жить, як брат живе з сестрою!

Зирни сюди!.. чи се ж вода?..
Се дзеркало,— глянь на свою уроду!..
Ой, я не з тим прийшла сюда,
Щоб намовлять з води на парубка невзгоду!»

Вода шумить!.. вода гуде...
І ніженьки по кісточки займає!..
Рибалка встав, Рибалка йде,
То спиниться, то вп'ять все глибшенько пірнає!..

Вона ж морга, вона й співа...
Гульк!.. приснули на синім морі скалки!..
Рибалка хлюп!.. За ним шубовсть вона!..
І більше вже нігде не бачили Рибалки!

27 октября 1827 г.

БАТЬКО ТА СИН

(Байка)

«Ей, Хведьку, вчись! Ей, схаменись! —
Так панотець казав своїй дитині: —
Шануйсь, бо, далебі, колись
Тму, мну, здо, тло — спишу на спині!» [1]
Хведько не вчивсь — і скоштовав
Березової кашки,
Та вп'ять не вчивсь і пустовав —
Побив шибки і пляшки;
І, щоб не скоштовать од батька різочок,
Він різку впер в огонь та й заховавсь в куток.
Аж батько за чуб — хіп! — і, не знайшовши різки,
Дрючком Хведька разів із шість оперезав!..
Тоді Хведько скрізь слізки
Так батькові сказав:
«Коли б було знаття, що гаспидська дрючина
Так дуже дошкуля, то, песька я дитина,
Коли б я так робив:
Я б впер дрючок в огонь, а різки б не палив!»

29 октября 1827 г.

ДВІ ПТАШКИ В КЛІТЦІ

«Чого цвірінькаєш, дурний, чого голосиш?
Хіба ж ти трясці захотів?
Що заманулося, чого ти не попросиш,
Чи сім'ячка, просця, пшонця, чи то крупів,—
Всього ти в кліточці по саме нéльзя маєш,
Ще й витребенькуєш, на долю нарікаєш»,—

Так в клітці підлітка корив снігир старий.
«Ой дядьку, не глузуй! — озвався молодий.—
Недарма я журюсь і слізками вмиваюсь,
Недарма я просця і сім'ячка цураюсь.
Ти рад пожорні сій, бо зріс в ній і вродився;
Я ж вільний був, тепер в неволі опинився».

1 ноября 1827 г.

РИБКА

(Басня)

В ставочку Пліточка дрібненька
Знічев'я зуздріла на удці черв'яка,
І так була раденька!
І думка то була така,
Щоб підвечірковать смачненько:
Ну, дейко! до його швиденько!
То збоку ускубне,
То спереду поцупить,
То хвостика лизне,
То знизу вп'ять підступить,
То вирне, то пірне,
То сіпне, то смикне,
Вовтузиться, ялозиться і пріє,—
Та ба!.. та ротеня таке узеньке, бач,
Що нічого не вдіє,
Хоч сядь — та й плач!
«Ой горенько мені на світоньку,— мовляє,—
За що мене так доля зневажає?
Тим пельку і живіт дала з ковальський міх,
Тим зуби, мов шпички; а нам, на глум, на сміх,
Рот шпилькою неначе простромила!..
Ой правду дядина небога говорила,
Що тільки на світі великим рибам жить!
А нам, малим, в кулак трубить!»
Так Пліточка в воді на долю нарікає,
А на гачку черв'як все хвостиком киває!..
Черв'як кива — аж ось! Зі дна
Гульк Щука!.. бовть!.. вона
За удку хіп!
А удка — сіп!..

З води шубовсть в окріп!..
«Ой лишечко! Оце ж як дядина збрехала!..» —
Із ляку Пліточка сказала.
І більш не скаржилась на долю пліточок,
За ласенький на удочці шматок:
Що бог послав,— чи то багато, чи то трошки,—
В кушир залізши, їла мовчки!

2 ноября 1827 г.

ДО ПАРХОМА

I

Aequam memento rebus in ardui
Servare mentem: non secus in bonis etc.
*Horat. Lib. II. Od. 3**

Пархоме, в щасті не брикай!
В нудьзі притьмом не лізь до неба!
Людей питай, свій розум май!
Як не мудруй,— а вмерти треба!

Чи коротаєш вік в журбі,
Чи то, за поставцем горілки,
В шинку нарізують тобі
Цимбали, кобзи і сопілки;

Чи п'яний під тином хропеш,
Чи до господи лізеш рачки
І жінку макогоном б'єш,
Чи сам товчешся навкулачки,—

Ори і засівай лани,
Коси широкі перелоги,
І грошики за баштани
Лупи — та все одкинеш ноги!

Покинеш все: стіжки й скирти,
Всі ласощі, паслін, цибулю...
Загарба інший все, а ти
З'їси за гірку працю дулю!..

* Пам'ятай, що треба зберігати розум не тільки в злі, при лихих обставинах, але й в добрі *(Горацій, кн. II, ода 3)*.

Чи соцьким батько твій в селі,
Чи сам на панщині працює,—
А смерть зрівняє всіх в землі:
Ні з ким, скажена, не жартує!..

«Чи чіт, чи лишка?..» — загука.
Ти крикнеш: *«Чіт!..»* — Ба, брешеш, сину!» —
Озветься паплюга з кутка —
Та й зцупить з печі в домовину!

4 ноября 1827 г.

II

Tu ne quaesieris, scire nefas, quem mihi, quem tibi
Finem Di dederint. Leuconoë; nec Babylinios Tentaris numeros etc.
*Horat. Lib. I. Od. 11**

Пархоме, не мудруй! ворожки не питай,
Як довгий вік прокоротаєш;
Що виковала вже *зозуля* — поживай!
А більше — шкода, що й бажаєш...

Хоч всіх ти упирів збери і знахорів,
Хоч покумайся ти з відьмами:
Ніхто не скаже нам так, як би ти хотів,
Що доля завтра зробить з нами!

Чи доведеться ще подушне заплатить,
Чи до снаги вже розплатився?..
Нащо, про що тобі над цим чуприну гріть?..
Дурний! дурний!.. а в школі вчився!..

Терпи!.. За долею, куди попхне, хились,
Як хилиться від вітру гілка;
Чи будеш жить, чи вмреш, Пархоме, не журись!..
Журись об тім, чи є горілка!..

А, є? так при на стіл!.. Частуй та й сам кругляй!..
Чи нам, Пархоме, треба скільки!..
Та вже ж — чи вкорочать свій вік, то вкорочай
В шинку над бочкою горілки!

---

* Не питай, не намагайся узнати, який тобі кінець дадуть боги. Левконое, не перевіряй вавілонських чисел. *(Горацій, кн. I, ода 11).*

От ми базікаєм,— а час, мов віл з гори,
Чухра: його не налигаєш!
От, скільки б випили до сеї ми пори,
Так ти ж буцім недочуваєш!

Ну ж, цуп останню ти гривняку з капшука,
Поки стара пере ганчірки,
Бо вже як вернеться, то думка, бач, така,
Що помремо обидва без горілки!

5 ноября 1827 г.

XXXIV ОДА ГОРАЦІЯ, КН. I

Parcus deorum cultor et infrequens,
Insanientis dum sapientiae
Consultus erro; nunc retrorsum.
Vela dare atque iterare cursus.
Cogor relictos etc*.

От і допивсь!
І дохмеливсь!..
Довіку тямить буду!
Ні в рот не брать,
Ні коштовать
Не хочу аж до суду!

Коли б вона
Уся до дна
Повитікала в бочках,
То ще б в церквах
Народ в свитках
Стояв би і в сорочках!

Ні, Грицьку, ні!
Хоч би мені
Повіситься й на гілці!..
Ані під ніс!..
Нехай їй біс,
Тій гаспидській горілці!

* Шанувальник богині долі, недбалий і непевний, наслідуючи поки що нерозумній мудрості, блукаю я; однак повинен повернути свій човен і правити ним.

Вона мене
З світу зжене.
Коли б той ісказився,
Хто божий дар
Гнать через жар
У винниці навчився!

Ох! ох! ох! ох!
Зубів щось з двох
І ніг не долічуся!
Живіт, на сміх,
З ковальський міх,—
Здається ж, і не дмуся!

Самі кишки,
Мов бульбашки
У чавуні, клекочуть;
А пуп набряк;
Під пупом — так,
Мов жаби, знай, скрегочуть!

Ніс, як пістряк;
І скрізь синяк;
Бач, пика як набрякла!
Одна нога
Щось шкутильга,
Друга зовсім заклякла.

Така нудьга!
Така туга!
Що чортзна-де і діться!
От тут пече,
Тут гаряче,
А все б хотілось гріться...

А їсти щоб?
Та хоч у лоб!
Крий боже, як цураюсь!
Все б дудлив, бач.
Так от, хоч плач!..
Щось од води жахаюсь!..

Помацай чуб:
Бач, як оскуб,
Диявольська личина!

Тільки то сям
Стирчить, то там
З чуприни волосина!

Та вже ж чіплявсь,
Товк і знущавсь —
Скажена москалюка!
Коліньми грів,
Поки не впрів,
А там і взявсь до дрюка!

Ох! ох! ах! ах!
Жовч в печінках,
Мабуть, всю стовк, псяюха!..
Геть, Грицьку, геть!
Та лучче смерть.
Ніж гаспидська сивуха!

Кахи́! кахи́!
Се за гріхи
Мене пеня спіткала!
Та вже й дурів!
За всіх кнурів...
Вже душка погуляла!

Була, була
На півсела
Худобинка і гроші:
Ізслизло се,
Проциндрив все,
Зостались тілько воші!

Пустив діток
Без сорочок,
І жінку без запаски,
А сам в шинку
На привалку
Жду Лейбиної ласки!

А Лейба-гершт
В боки, як хверт,
Та Рухлі щось гергоче,
На мене зирк!
Та, знай, пирк-пирк!..
Невіра, ще й регоче.

Забрав волів,
Овець, корів,
Ще він же і здрочився!
Загарбав кіз
І жита віз...
Бодай їм подавився!

Ой, так мені!
Так сатані!
Катюзі — по заслузі!
Жлоктав живіт
Аж лився піт,
Тепер засуха в пузі!

До церкви дзвін,
А пан Охрім,
Бувало, в шинк мандрує,
В церквах «свят, свят»,
В корчмі «гвалт, гвалт!..» —
Охрім жидів муштрує!

Було, в пости,
Іще чорти
Не б'ються навкулачки:
А вже Охрім,
На глум усім,
П'яненький лізе рачки!

Було, піп Петр
В чистий четвер
Іуду величає,
Охрім в корчмі
Пойді кумі
Весільних затягає.

Чи в хату піп,
Охрім захріп,
Запінивсь, мов сказився,
Не сповідавсь,
Не причащавсь
Сім рік — і не хрестився!

Попи й дяки
В різдво — в святки —
З хрестом ідуть, з кропилом:

А вже коли
Дере козли
Охрім і риє рилом!

На часточки,
На свічечки
Шагом не поплатився,
А мисочок
І грамоток
Не чув, як і вродився!

Ох! ох! ох! ох!
Зубів щось з двох
І ніг не долічуся!
Живіт, на сміх,
З ковальський міх,—
Здається ж, і не дмуся!

Ой, так мені!
Так сатані!
По ділу ся халяндра!..
Нехай хутчій,
Попа мерщій
Покличуть Олександра!

Скажу: допивсь
І дохмеливсь!
Довіку тямить буду!
Ні в рот не брать,
Ні коштовать
Не тілько що — й до суду!

А ти пляшки,
Грицьку, й чарки
Трощи, що маєш духу!..
Тільки... тривай...
З їх позливай
В барильце всю сивуху!

26 февраля 1832 г.

* * *

Петро мужик непокорний,
Та вдавсь собі проноза з біса:
Здається, з пики і дурний,
Та годзунковатий гульвіса.
От гедзь напав Петра: не спить, не їсть ніколи,
Бажає бачить П'ятембурх
І, знай, черка писульки до Миколи [1].
«Нехай,— каже,— поки не випре з мене дух,
Хоч раз тобі я поклонюсь,
Нехай на П'ятембурх доволі надивлюсь!»
Микола, гарний, любий пан,
Черка йому: «Надінь ти, Петре, свій жупан,
А на жупан з відлогою свитину,
І решетилівський кожух,
І хліба деяку шматину,
Та й чимчикуй щомога в П'ятембурх».
От наш Петро і в П'ятембурсі
В свитині новій і в кожусі!
Петра за гостя прийняли,
Петра у люди повели...
Чого Петрова душка забажала,
Усе побачила, всього покоштовала...
Петро, мов єднорал, між панством виступає,
Перед Петром москаль рушницю піднімає,
Петрові в тарілках підносять панську страву,
Та що й казать: Петро пішов у славу!
Але Петрові все нудненько щось стає;
Петро буцім то сяде, то встає,
Все груди мацає, кородиться і кашля,
І нищечком під ніс собі, скривившись, кашля.
Петрові стрічку й хрест Микола втеребив,
Петра Микола в двір до Самої водив;
Петро буцім повеселів,
Та вп'ять здурів
І світом нудить,
Других і сам себе посеред ночі будить...
Петра напали перелоги,
Петра з нудьги не носять ноги,
В Петра буцім усе в господі умира,
В Петра всі хворі там: і жінка, й дітвора,
Петро притьмом додому, до двора!
Микола-пан швидчій Петровій жінці

В цариці випрохав намисто в сто червінців;
Петро уп'ять повеселів,
На всі чотири поглядів
Та й: «Паночку,— сказав,— здорові ж оставайтесь
І в П'ятембурх мене вже більш не сподівайтесь».

3 марта 1833 г.
Петербург

[НА ВІД'ЇЗД ІЗ ПОЛТАВИ М. М. Л[ОНГІНОВА] 22 ТРАВНЯ 1842]

А доки ж нам у Полтаві
Бить байдики, пане!
Наробив єси вже слави,
Чи надовго стане?

Порозтринькав все дівчатам:
Дукачі й намисто,
А хлоп'ятам-небожатам:
Хоч вимести — чисто!..

Нема шпоньки, нема й стрічки
Комір зашморгнути...
Ну, вже утяв ти нам січки:
Є чим пом'янути!

Ану? виверни кишені:
Що там є такого?
А ви, хлопці, держіть жмені...
Ай, бігма нічого!

22 мая 1842 г.
Полтава

* * *

Сидить Петро у Полтаві
В стані з поштарями;
Тепер Петро наш не в славі,
Вже не з панночками!

Колись, було, як забряжчить
В браму у будинку,
Так пані Засс і закричить:
«Мерщій горілки з шинку!

Тягніть Петра на вечерю,
Любії дівчата,
Ставте на стіл ви тетерю
Та ріжте курчата!»

Тепер Петро у Полтаві
В стані з поштарями;
Тепер Петро вже не в славі —
Годі з панночками!

24 июня 1848 г.

* * *

Голився я на тиждень раз,—
І нікому й байдуже!
Приїхав Він [1], віддав приказ:
«Голись щодня, Петро, бо гидкий дуже».
Отже ж, щодня я і голюся,
Аж пасока юшить із бороди;
То гребінцем чесавшись уколюся,
То, глянь — витягую з води
Гарячої свій палець,
Вже перетоплений на смалець.
Ходив до панночок, накинувши свитину...
«А що се, сучий сину? —
Загуркотав *наш пан,*—
Ану! мерщій лиш одягайсь в жупан!»
Отже ж, з тої пори не я один, а й пані,—
Вона у кохті, я ж з гудзиками в жупані,
Їмо, було, собі, як тільки в вікна світ,
Що іноді аж розіпре живіт;
Тепер Він догори все повернув ногами...
Нехай святий дух буде з нами!..
Тепер вже череду жене із поля дід,
А Він, гляди, тогді нас кличе на обід!
Бувало, смерклося,— то ми і до хропка,

Тепер тогді Він тільки збитень смокче,
Куйовдиться, не їсть і спать не хоче,
Бо поведенція московська, бач, така!
Ой, щоб вас! Ей, Андрію!
Сказав би щось, та не посмію...
Та вже ж побачимо, яку там цяцю
Ви привезли [2] за сю нам працю?

20 июня 1851 г.
Полтава

* * *

Як тільки задзвонять чотири годинки,
Так ми й шморгнемо в високії будинки
Та любих панночок
Засадим до книжок:
Нехай гуртом голосять
Та хоч борщу Петрові просять.

21 июня 1851 г.
Полтава

* * *

Послухав жінку
Та взяв на перемінку
Пістрявії із Харкова штани,
Так, отже, бач,—
Хоч сядь та й плач:
Щось не вподобались Йому [1] вони!
І осміяв,
І ошпував,
Мережані штани на всю Полтаву
Ні за що ні про що пустив у славу.
Коли б то ж вже сам тільки Він,
То й сількось. Вже б — байдуже!
А то й Вона, ізлізши на ослін,
Розкудкудакалась щось дуже
Та над Петром ну реготать,
Петра на глузди піднімать!
Чарки й пляшки, шклянки перетовкла
від сміху,

Розхлюпала на скатерть сирівець...
Тоді, злякавшися, та навпростець,
Ну, драла!.. під свою махнула стріху!

23 июня 1851 г.
Полтава

* * *

Ой мені тяжко *,
Ой мені нудно,—
Як без роботи жити мені трудно!
Ой піду я манівцями
Та нудьгу розважу,
Чи не стрінусь з панночками,—
Може, слово скажуть.
Ох, мені важко,
Ой мені нудно,
Як без роботи жити мені трудно!
Не зустрівсь я з панночками:
Вони всі в світлиці,
Шиють кохти з фальборами,
Лагодять спідниці.
Ох, мені тяжко,
Ох, мені нудно,
Як без роботи жити мені трудно!
Ой піду я у садочок.
Час прокоротаю.
Та сяду я під кленочок,
Пісню заспіваю:

Ой покинув Петро хатку
І жінку-небогу,
Помандрував без оглядку
В Полтаву, в дорогу.

Ой вернись назад, Петрусю,
Швиденько вернися!
Не вернешся — утоплюся,

---

* На голос малороссийской казацкой песни: «Ой піду я до влашки попа позивати...» *(Примітка автора).*

Тогді не журися!
Помандрував... вона ж з хати,
Дітки запищали!
«От тепер ви,— каже мати,—
Сирітками стали».

26 июня 1851 г.
Полтава

* * *

А що ж оце, Андрію?
Яку там веремію
Підняв ти на *Веренститут?*
Питаємось: де ти? Чи тут?
А ти — на перелоги,
Знай, охкаєш, задравши ноги!
Та вже як не міркуй,
А сам на себе пожалкуй!
Не раз, не два заплачеш,
А дива більше ти такого не побачиш.
От! Як розставили в світлиці всі цимбали,
Так на шістнадцять рук метелиці й заграли,
А тут скрипки й дудки,
Сопілки й кобзи всі як нам заголосили,
Та в мідні тарілки
Як брязкнули, загромотіли,
То будь я песький син,
Коли в світлиці хоч один
Усидів на ослінці!
Та вже й придумали йому гадючі німці!
А їх-то, бачиш, два брати:
Адже ж їх знаєш ти!
Отже ж, й умовились: «Ти,— каже,— все руками,
В світлиці понад панночками,
Як будуть грать — махай!»
«Ну, сількось і нехай!
Та ти ж з дівчатами співай».
Отож вони як стали,
То так із ним і заспівали:
«Місяць в хмари закотився,
Та й стало темненько.

Чого ж Петро зажурився
І болить серденько?
Не ховайся до півночі,
Місяцю червоний!
Не виплакуй свої очі,
Козаче моторний!
Тече річка все тихенько
І моря шукає:
Ой так і моє серденько
До жінки здихає!»

30 июня 1851 г.
Полтава

* * *

Яко аще бы не закон твой поучение мое был, тогда убо погибл бых во смирении моем.

Світить місяць у віконце,
Та в очах темніє!
Сяє в небі ясне сонце,
Та серця не гріє!

Коли б швидше вже отая
Звіздочка засяла,
От тогді б то болісь злая
Камнем з серця спала!

Та де ж вона забарилась,
Де ж вона блукає?
Може, в шинку похмелилась
Та й там спочиває?

Та вже ж нехай хоч похмільну
Та везуть швиденько,—
Утнемо ж ми їй весільну,
Приймемо гарненько!

Ой давно б вона, небога,
В Харкові блищала:
Так от,— залізна дорога
Усе попсувала!

Настроїли сучі німці
Возів з чавунами:
Сидиш собі на ослінці,
А тут... Госпідь з нами!

Без волів і без коняки
Колеса махають,
Бо не хто ж — самі чортяки
Ридван попихають!

А зустрівсь з другим обозом,—
Утруть тобі маку:
Змелють всього з твоїм возом
На шпанську кабаку!

12 января 1852 г.
Харьков

* * *

Слышану сотвори мне заутра милость твою, яко на тя уповах.

Ой де ж вона залетіла,
Обіцяна Галка Біла?
Мабуть, Харків проминула,
Чи не в вирій лиш шморгнула?

Писав пан: звізду дав
І червону стрічку.
От я й ждав... Дулю взяв.
Ще й поставив свічку!

Ой схоплюсь, утоплюсь,
Повішусь на гілці!
Або смерть, як пап'юсь,
Найду я в горілці!

Поскупивсь ти цяцьки
Прислать на свитину,—
Присилай же гвіздки
Забить домовину!

І не квапсь, не рятуй,—
Ні, вже не оклигну,
Таки вмру,— пожалкуй,
Ще й ногою дригну!

І святих не скликай:
Вилають на славу!
Лучче гривню виймай
На дзвін Станіславу!

20 января 1852 г.
Харьков

* * *

Возрадуюся і возвеселюся о милости твоей, *яко призрел еси на смирение мое, спасл еси* от нужд душу мою и несе мене затворил в руках вражиих, поставил еси на пространне позе мои.

Та й гарна ж та Галка Біла,
Що до Петра прилетіла!

Чого ж мені журитися?
Хіба ж іще трясці!
Тільки богу молитися,
Щоб жить в твоїй ласці.

Чого бажав — усе Ти дав:
На піввіку стане;
Аби лишень Ти вікував,
О мій любий пане!

Через плечі почепив Ти
Стрічку червоненьку,
А над серцем пришпилив Ти
Звіздочку ясненьку;

І на радощах серденько
Під звіздою б'ється,—
Що аж стрічка та частенько
На грудях трясеться!

Та й гарна ж та Галка Біла,
Що до Петра прилетіла
І на грудях йому сіла!

«А поживем,— так сам кажеш,—
Ще й *Гальку* дістанем».
Ну, там собі як сам зважиш:
Ми спорить не станем!

13 февраля 1852 г.
Харьков

ЦОКОТУСІ

Вернулася ж Химка
Допрядать починка.
Ой насуче ниток,
Що буде з півміток!
Язик — веретено
І бреше скажено!
Накрутить десятки,
Витче і двадцятки;
Буде й полотенця,
Буде і ряденця!
І кождій свашці
Спече по ковбасці!
Кого і принадить,
Кого і пригладить,
Кого і почеше,
Та бреше, та бреше!
Хоч пряжа і рветься,
Та вона сміється:
Поки клоччя стане,
Сукать не перестане.
Язик — мотовило,
Чом не крутить сміло?
Поки не одубіє,
Нехай меле й віє!

[*Початок 1852 р.*]

* * *

Истязал еси беззаконие мое и грехи моя изследил еси. Руце твои сотвористе мя и создасте мя; потом же, преложив, поразил мя еси.

Иова, кн. I

1

Ну, вже таки
Далась взнаки
Мені та Галка Біла!
Мов чиряки
На печінки,
Отак притьмом і сіла!

2

Було, всі дні
На черені
Пряжусь та позіхаю,
То шість разів
До пирогів
Із печі я злізаю.

3

Ряди-в-годи
До бороди,
Було, доходить діло...
От розскубеш,
В жмені помнеш,
Та й вп'ять у просо сміло!

4

Було, й сопеш,
Було, й хропеш,—
І нікому — й байдуже!
Так, отже, бач:
Хоч сядь та й плач,—
От, треба Галки дуже!

5

Звізду прислав
Та й наказав,
Щоб щодня я голився.
Перину слав,
Пику вмивав
І щодня б чепурився!

6

Ой! Він мене
З світу зжене
Московською пенею!
Оце біда
Ота звізда,
Нехай там господь з нею!

7

Ну й схаменусь,
І підголюсь:
Чого там розходився?
Та я ж під час
На місяць раз
І без того голився!

8

Тілько не лайсь
Та не знущайсь,
Бо кепська вийде справа,
Як зашморгнусь
Та й удавлюсь
Стрічкою Станіслава!..

Март 1852 г.
Харьков

ПЕСНЯ КОРМИЛИЦЫ СОНИЧКИ [1]

«Ой час їхать, Марусенько,
Тобі до господи!..
Ох, болить моє серденько
Від сеї невзгоди!

Ой збирайся, моя галко,
Ти до чоловіка!
Жаль нам тебе, серце, жалко,
Жаль буде довіка!»

«Як покину немовлятко,
Що я ж годовала?..
Плаче мати, плаче батько...
Ой бідна ж я стала!

Що ж робити? така доля
Припала нам з неба!
Хоч їхать жаль,— їхать треба!
На те панська воля!

Ой прощайте ж, добрі люди!
Прощай, моя Соню!
Нехай госпідь з вами буде!
Прощай і ти, Фроню!»

16 октября 1852 г.
Харьков

НА ПОБЕДЫ РУССКИХ НАД ТУРКАМИ, ОДЕРЖАННЫЕ ГЕН[ЕРАЛ]-МАЙОР[ОМ] АНДРОННИКОВЫМ В АЗИИ 14-ГО И ВИЦЕ-АДМИРАЛОМ НАХИМОВЫМ 18 НОЯБРЯ 1853 г. НА ПОРТЕ СИНОПА

Сидить Абдул [1],
Губи надув
І гадку гадає:
Що там моє,
Турецькеє,
Військо поробляє?

Скільки ж воно
В море на дно
Москалів пустило!
Скільки ребят
З рушниць, з гармат
Трупом положило!

Ой, вже ж тії,
Турецькії,
Війська розчухрали!
Вже ж над ними
Й «Со святими»
Дяки одспівали!

Вже й в П'ятенбурх
Гінець Явтух
Чкурнув, що мав сили,
З листом об тім,
Що туркам всім
Пинхву в ніс встромили.

Сполать тобі
В Руській землі,
Андронче [2] козаче!
Ти бусурман
Зм'яв на гаман —
Нехай Абдул скаче!

Сполать тобі
В Руській землі,
Нахименку [3] хвацький,
Що попалив
І потопив
Байдаки султанські.

Та вже ж лизнув,
Та вже й мазнув
Султана по пиці!
Провів шрамки:
Будуть втямки
На морді синиці.

Так, бач, султан,
На сей із'ян.
Ще й морду пиндючить,

На панотця,
На Воронця [4]
Аркан з шовку сучить.

Сучи ж аркан,
Дурний султан,
Та й скручуй тугенько!
Бо туркам всім
Висіть на їм
Прийдеться довгенько.

[*Грудень 1853*]

НА РАЗБИТИЕ ГЕН[ЕРАЛ]-АД[ЪЮТАНТОМ] БЕБУТОВЫМ 19 НОЯБРЯ 1853 г. В АЗИИ 36-ТЫС[ЯЧНОГО] ТУРЕЦКОГО КОРПУСА, СОСТОЯВШЕГО ПОД НАЧАЛЬСТВОМ АБДИ-ПАШИ. ПОСЛАНИЕ П. И. Л[ОНГИНО]ВОЙ В ОТВЕТ НА ЕЕ ЗАПИСКУ С ПЕРВЫМ ИЗВЕСТИЕМ ОБ ЭТОЙ ПОБЕДЕ

Що там у хріна,
Пані, сокочеш:
Яких там віршів
Від мене хочеш? [1]
Співав тобі я
Андронка славу,
Співав козацьку
Нахимка справу;
Співав, як турчин
З ним зчепився.
Що й сам не рад був,
Не одхрестився;
Співав я сором
Й ганьбу султанську,
Стоптану силу
Його поганську;
Так, отже, тобі
Сього ще мало!
Хіба ж Меджіду

Ще гірше стало?
«Ой, стало гірше
Від того часу,
Як турчин з ляхом
Удрав до лясу [2];
Як Бебут [3] дався
Взнаки невірі,
Взяв стан й гармат
Двадцять чотири».
Оце до шмиги,
Любая пані!
Так се Бебут їх
Вихльостав в бані?
Нехай же дурні
Здорові зносять
Та й ще в Бебута
Парку́ попросять!
Поки ж той турчин
З невдячним ляхом
Чухрають лісом,
Небитим шляхом,—
Я із гармат їх
Запалю люльку
І заспіваю
Таку їм думку:

Як до тебе, Меджіде,
Оця звісточка прийде,
Що наш бравий князь Бебут
Дав Абді-паші капут,
То не дмись вже, мов той сич,
А в сірка очей позич
Та прийди і повинися,
Низько в ноги поклонися,
В церкві богу помолись,
Та не дуже-то й скупись
І на сповідь кинь гривняку,
Щоб Бебут не втер ще маку;
Побожись та й дай заріку,
Що до смерті, що до віку
Не зачепиш більш ніколи
Білого царя Миколи.

12 декабря 1853 г.
Харьков

СОВЕТ СУЛТАНУ НА ЗАТЕЮ ЕГО ПЕРЕНЕСТИ СВОЙ ДВОР, ЗНАМЯ И СОРОЧКУ МАГОМЕТА В АДРИАНОПОЛЬ

Ой не мандруй, султане,
До Адриноноля,
Бо там тебя застане
Лихенькая доля!

Ой не бажай, султане,
Водиці з Мариці [1],
Бо в животі та стане
Гірша од гірчиці!

Не розвертай, султане,
Хорогви Магмета:
Москаль з древка хоч стягне,
Хоч проб'є з мушкета!

Не розвішуй, султане,
Сорочки пророка:
Москаль зцупить, як гляне,—
Ох, буде морока!

Ой не схиляйсь, султане,
До Балканів ухом,
Бо з їх віє погане...
Кулевчинським духом! [2]

Нехай твій ніс, султане,
В гори й не сягає,
Бо з гір Дибич як встане,—
До смерті злякає.

Не поглядай, султане,
На Чорнеє море:
В Чорнім морі в тумані
Пливе твоє горе!

Бач, в Синопії, султане,
Клубки диму в'ються?
Отож твої моряни,
З Нахименком б'ються!

Бач, як море, султане,
Од їх гармат стогне?
Твоє військо кохане
З байдаками тоне!

Ой не дивись, султане,
За море — к Ацхуру [3],
Там достав вже й достане
Турчин хльосту в шкуру,

Не посилай, султане,
Війська к Арпачаю [4],
Бо вернеться в Карс п'яне
Від руського чаю!

Не накликай, султане,
На руських Шаміля [5],
Бо й він, либонь, не встане
З даргського похмілля!

Не поможуть, султане,
Пранці й ягличванці,—
Москаль свого дотягне
Не в вечір, так вранці!

Так спи ж дома, Меджиде,—
Ми буркать не будем,
А як москаль надійде,
Ми тогді й розбудим.

16 декабря 1853 г.
Харьков

ПОСЛЕДНИЙ ЭКЗАМЕН, ПРОИЗВЕДЕННЫЙ МНОЮ ВОСПИТАННИЦАМ ПОЛТАВСКОГО ИНСТИТУТА В ЯНВАРЕ И ФЕВРАЛЕ 1854 г.

У Полтаві, в славнім місті,
Будинки біліють;
В тих будинках дівчат з двісті,
Як мак, червоніють.

Вовтузяться ж ті дівчата,
Та не з парубками:
На лавочках, пташенята,
Сидять над книжками!

З стембулкою в пальченятах
Стих свій у часловці
Промовляють, ластенята,
Аж тріщить в головці!

Чого ж взялись так дівчата
За той стих в часловці?
Щоб погладила їх мати
Гарно по головці!

Хто ж їх мати? Хто родина
Об їх печалиться?
Їх родина — Україна,
А ненька — цариця.

Гребе квочка на сміттячку,
Курчаток скликає;
Кличе й ненька сиріточку,
В світлицях ховає,

Няньчить її й доглядає,
Одверта, що шкодить,
Обчісує й одягає,
До глузду доводить.

Чкурнув поштар до цариці
З лепортом щосили,
Що панночки в товстій книжці
Вже стих свій довчили...

Ну! чухрай же й ти, Гулаче,
У Харків щомога;
Там з дітками жінка плаче,—
Жде тебе небога!

6 февраля 1854 г.
Полтава

НА СМЕРТЬ Н. А. КУПЧИНОВА[1]

Не виглядай, матусенько,
В віконечко — в поле;
Не клич дарма татусенька:
Не вернеш ніколи!

Вибравсь татусь, вибравсь рідний
В далеку дорогу,
Та й наказав тобі, бідній,
Молитися богу.

Пішов татусь в той край гожий,
Де місяць і сонце
З світлиць божих на світ божий
Дивляться в віконце.

24 октября 1855 года
Харьков

В ПОЛТАВУ, МОЕЙ МИЛОЙ ПОЛИНАШКЕ[1]

I

Коли б тебе, Полінашко,
Як я, знали люди,
За тобою, моя пташко,
Літали б усюди.

Коли б тебе, як я, знали
Багатії й бідні,
Вони б тебе покохали,
Як братики рідні.

Коли б знали хист і сили
Розуму й серденька,
На руках тебе б носили,
Як тато та ненька.

До серденька б пригортали,
Як я пригортаю,
За тобою б пропадали,
Як я пропадаю.

Соловейко в клітці тісній
Пісні виспівує...
А хто ж тії дивні пісні
На улиці чує!..

23 декабря 1855 года
Харьков

II

Віє вітер, несе пташку,
Та не з того краю,
Відкіль мою Полінашку
Щодень виглядаю.
Повій, вітре, та з досвіту,
З другої країни;
Навій мені добру вістку
Об моїй дитині.
Лети, пташко, з захід сонця,
Защебечи в шибку,
Довго ж ще біля віконця
Ждать дівчину-рибку!
Дмухнув вітер, звилась пташка,
Вістоньку звістує,—
Що в Полтаві Полінашка
За татом жалкує.

24 декабря 1855 года
Харьков

III

Текла річка
Невеличка
Та й понялась морем;
Була радість,
Хоч на старість,—
Та й залилась горем!

Нема пташки
Полінашки,
Нема й співів рідних!

Полетіла,
Не схотіла
Тішити нас, бідних!

Ой ми, доню,
Твою долю
Не ганьбим, не гудим:
Будь щаслива,
Добротлива,
То й ми в добрі будем.

Твої сміхи —
Нам утіхи,
Поки тебе стане,
Твоє сонце
У віконце
І до нас загляне.

Смійся ж, серце,
Натщесерце,
Смійся і по страві:
Нехай пташку
Полінашку
Полюблять в Полтаві.

27 декабря 1855 года
Харьков

IV

В ПОЛТАВУ

á ma bien-aimée Apollinaire, sur l'oubli
de son beau manchon

Tu as bien fait, ma chère fille,
D'avoir oublié ton manchon:
Le feu de ton esprit pétille
Sans la chaleur d'un vil torchon.

Les étoffes les plus coûteuses
D'un sot sont un triste ornément;
L'or et les pierreries précieuses
Pâlissent auprès d'un talent.

Lorsque d'un clavier most tu tires
Des sons vivants et mélodieux,
J'oublie la terre, et tu aspires,
Dans tes brûlants transports, aux cieux.

Ou, lorsque ta main filiale
Veut caresser mes cheveux gris,
Mon coeur bondit, mon coeur tressaille,
Et jusqu'aux pleurs tu m'attendris.

Voilà tes joyaux, ta parure,
Ma chère enfant! soigne les bien,
Et que ta vertu nous assure
Et notre bonheur et le tien.

Et quand, par un sort immuable
Mon heure sonnera d'adieux,
Ange de paix! fille adorable,
Ta main me fermera les yeux*.

30 décembre 1855
Harkoff

---

* В ПОЛТАВУ

[illegible] любої моєї Аполлінарії
[illegible] приводу її забутої муфти

[illegible]ннила добре ти, дитино,
[illegible]кою забувши муфту в нас:
[illegible]нцо горнутися в шматину,
[illegible] серце гріє повсякчас!

[illegible]ини дурного в пишні шати
[illegible] того буде тільки сміх,
[illegible]то талантами багатий —
[illegible]мази блідпуть проти них.

[illegible]оли ти клавіші торкаєш
[illegible] молодійний будиш звук,—
[illegible] неба душу пориваєш
[illegible] грішного падолу мук.

[illegible]к ласкавою рукою
[illegible]ні ти пестиш сивину,—
[illegible]чую, повен супокою,
[illegible]ольну на щоці ясну.

V

Сидить батько на лаві,
Насупивсь... сумує;
Дочка ж його в Полтаві
З хлопцями гарцює,

Виліз батько із хатини —
Дочку виглядати...
І не чувать дитини!..
Що за вража мати!

«Вертайсь, дочко, додому,
Годі гопцювати,
Годі ж сього содому
В людях виробляти!

Чи се ж таки не диво,
Та й не дивовина,
Щоб по тижню мед, пиво
Смоктала дівчина!»

«Ой я б, тату, вернулась,—
Не пускає мати:
В шість узликів стягнулась *,—
Хоче танцювати.

Ось де оздоби найпишніші,
Моє дитя! Пильнуй же їх,
Живи в чесноті, в милій тиші,
Батьків чаруючи своїх.

Коли ж у темну домовину
Прийде мені пора лягти,—
Закриєш очі в ту хвилину
Мені, мій янголе, лиш ти.

Переклад М. Рильського

30 грудня 1855
Харків

* «Un corsage á six noeuds» [корсаж на шести вузлах]. *Примітка автора.*

Ой я б, тату, не дуже
Тих медів бажала,
Коли ж мати... байдуже!
«Пий, дочко!» — сказала.

«Та пий,— каже,— поки п'ється!
Нехай легко там ікнеться —
І батькові, і дитині,
І в господі всій родині!
Хай цибулю батько лупить,
А нам капшук з скрині цупить
Та в Полтаву надсилає,
Поки мати тут гуляє!
Скачи ж, дочко!.. мати скаче!
Нехай дома батько плаче!..»

31 декабря 1855 г.
Харьков

ЗАПРОШЕННЯ НА ВЕЧІР З ТАНЦЯМИ ВОЛОДИМИРУ АЛ-ЧУ ПР-МУ З СІМ'ЄЮ

Володьку, не казись!.. Поб'ю!
Послухай раду ти мою!
Коли не преш зо мною в сварку,
Так ти схопи своїх, Олену й Варку,
Та надвечір поки й чухрай
До нас на збіжень, ось, бач, чай,
Моя стара й дочка сказали,
Що будуть кобзи і цимбали
Дівчатам натщесерце грать
І хлопцям голод проганять.
А ти шепни Олені й Варці,
Що я од жінки вкрав калганної по чарці
Та деякий таки й кнурятини шматок.
Заберемось собі в куток,
Згадаємо свою родину
Та й гукнемо, вони ж нехай ковтають слину!

16 января 1856 г.
[*Харків*]

МОЇЙ ЖІНЦІ

(На вечір з танцями у нас 12 січня 1856)

Скачи, мати, серед хати,
Підтикай запаску!
Шахрай нитки і півмітки
За шинкарську ласку.

Хай сусідки напослідки
Дивляться й регочуть:
Поморгають, покивають
Та й пересокочуть.

Кругляй, мати, щоб всім знати,
Поки ще з півжмені
Бряжчить бідних шагів мідних
В батьківській кишені!

А не стане — він достане:
Се його вже діло.
Через кладки без оглядки
Махай у шинк сміло!

А не вірять, а не мірять
Набір у шиночку —
Сунь очіпок, застав діток,
Скинь плахту й сорочку!..

Все то бридні, все то злидні:
Згине й наживеться;
А мед, пиво (тож-то й диво!)
Тільки й пить, як п'ється!..

21 января 1856 г.
Харьков

ДО ЛЮБКИ

Нащо ти, Любочко, козацьке серце сушиш?..
Чого, як молода та кізочка в бору,
Що чи ногами лист сухенький заворушить,
Чи вітерець шепне, чи жовна там кору

На липі подовбе, чи ящірка зелена
Зашелестить в кущі — вона, мов тороплена,
Шукає матері, дрижить, втіка...
Ой чом же, Любко, ти жахливая така?..
Чи зуздриш, то й дрижиш; себе й мене лякаєш!
Чи я до тебе — ти, як від мари, втікаєш!..
Та я ж не вовк, не звір та й не медвідь-бортняк
З Литви: вподобав я не з тим твою уроду,
Щоб долею вертіть твоєю сяк і так
І славу накликать на тебе та пригоду!..
Та й час би дівчині дівоцькеє гадать:
Не вік же ягоді на гілці червоніти,
Не вік при матері і дівці дівовать...
Ой час теляточко від матки одлучити!..

16 марта 1856 г.

УПАДОК ВЕКА

Печально я гляжу на наше поколенье.
Лермонтов

Як подивлюсь на хист теперішніх людців,
На витребеньки їх... Та що з ними мороки!..
То, далебі, дрючок отак би і вхопив,
Та й ну їх лупцьовать, замірків, на всі боки!

Яка пожива з їх?.. Як з цапа молока!..
Учора — байдики, сьогодні — перелоги;
Косить — живіт болить, жать — спека, бач, така,
До церкви — ніс набряк, попухли литки й ноги!

І кат їх батька зна, над чим таким важким
Дихтовні животи вони понадривали?
Сказать би, не в примір, приміром би таким,
Що над горілкою — так ні! не коштували.

Та й де їм, вишкваркам, горілку ту круглять,
Як їх батьки колись та їх діди кругляли!..
Не вспіють квартою в ротах пополоскать,—
Вже й по-індичому в шинку загерготали!

З похмілля нудяться, їдять за горобця,
Об Се́мені дрижать, об Пе́трі — зранку мліють,

А схопить трясця: «Гвалт!.. покличте панотця —
Хай сповіда!..» Притьмом конають і дубіють!

Та й без пропа́сниці — не скілько з їх добра,
І кращих не в примір кладуть у домовині!
Худобоньки — дасть біг!.. ні хати, ні двора,
В великдень — без штанів, в різдво — в старій свитині!

Та ще й яка на їх одежина стирчить!..
Як звізди на небі — на латці латка сяє;
Сорочка — решето, очкур пірнув в живіт,
Манаття з-під матні, мов злодій, виглядає.

І що за пляшкою придбали їх батьки,—
Вони потве́резу протринькали і на́тще;
Не з'їли, не спили, та все, небораки,
На хмари дивлячись, здихають важче й важче!

Ледачий з їх москаль та й миршавий козак!
Чи трапиться стрілять...— пшик порох на пановці!..
Уже й злякалися! беркиць... об землю ряк!
«Хто в бога вірує,— кричать,— рятуйте, хлопці!»

І все обридло їм, і все їм не в користь;
Тут не вере́дить їм, а там друге́ завадить;
Полизкають борщу, ковтнуть галушок з шість,—
Уже й кородяться, що й бабка не порадить.

І марно як жили, так марно і помруть,
Як ті на яблуні червиві скороспілки,
Що рано відцвіли та рано й опадуть,
Ніхто по їх душі та й не лизне горілки!

І років через сто на цвинтар прийде внук,
Де грішні кості їх в одну копицю сперли,
Поверне череп їх, та в лоб ногою стук,
Та й скаже: «Як жили, так дурнями і вмерли!»

24 марта 1856 г.
Харьков

СЫНУ МОЕМУ[1]

при посылке ему в С.-Петербург делового портфеля

Колись було,
Та вже давно —
Аж за Богдана Хміля,
Аби папір,
Черкай на спір!..
Писалось без портхвіля.

Тепер інак,
Та й мудро так:
Вся сила, бач, в портхвілях!
За те ж не лай
І вибачай,
Що пишуть, мов з похмілля!

Воно й не див!
Бо розум жив
Тогді в старій хатинці,
Тепер зійшов,
Жить перейшов
В мальованім будинці!

2 марта 1857 г.
Харьков

ПЕРЕЛОЖЕНИЕ ПСАЛМА 125

К тебе возведох очи мои, живущему на небеси и проч.

До тебе, господи, що там живеш на небі,
Звертаю очі я в пригоді і в потребі.
Як наймит з панських рук рятунку й ласки жде,
Або як наймичка прохать до пані йде,
Щоб запобігла їй чим в нуждочці, небозі,—
Так ми шукаємо добра й підмоги в бозі.
Ой, змилуйсь, господи! та змилуйся ж на нас!
Бо ворог дошкуля до сліз під інший час;
А гірш од всіх чваньки нам допекли ті пишні,
Що тільки, бач, вони святі, а ми всі грішні.

18 ноября 1857 г.
Харьков

ПЕРЕЛОЖЕНИЕ ПСАЛМА 132

Се что добро или что красно,
но еже жити братии вкупе и проч.

Нема вже й кращої людської в світі долі!
Як вкупці братики живуть по божій волі,
Так миро дороге лиснить на голові,
По Аароновій стікає бороді
І капа на його одежу саєтову,
Так асрмонськая, сказать, приміром, к слову,
Роса паде в горах Сіонських з мокрих хмар,
Так і на їх росить із неба божий дар.
А з ним щасливеє життя й благословення,
І буде вік в честі їх у людей імення.

7 декабря 1857 г.
Харьков

ДО ВАРКИ

Ну, дядино Варко!
Прийшлось було шпарко:
Таке напало,
Опановало,
Що притьмом згинуть
І ноги одкинуть!
Груди підперло,
Нутро замерло;
Очі — цибульки,
На носі бурульки,
А з носа... крий боже!
Що й сказать не гоже:
Знай, хлюпа і плюска,
Мов в калюжі гуска!
А в пельці ж то, в пельці!
Неначе в бутельці;
Зашпунтовало,
Замуцьовало,
Що ні ковтнути,
Ані дихнути!
Так тебе скрутить,—
Аж баньки помутить,—

А в роті бридко,
Що й плямкнуть гидко:
Приміром, вівці
Стояли на дніві!..
Язик — мов з сириці,
На язиці печериці...
Така нудота,
Що й вмерти б охота!
А тіло мліє,
В очах жовтіє,
І млосно, і нудно,
І так якось чудно:
Все б то на воміти...
От жінка й діти
Голосять: «Тату!
Покличмо в хату
Варку, то, може,
Трохи поможе!»
Покликали Варку,
Піднесли їй чарку:
Вона ж як погляне.
«Се,— каже,— погане!
Се, бач, од пристріту!
Подай воду гріту!»
Подали водиці
І кухоль з полиці.
Звернула до сходу,
Подула на воду.
Перехрестилась
І помолилась;
І над водою —
Кив головою!
Кивала-кивала,
Шептала-шептала,
Подивилась в вічі,
І сплюнувши тричі,
Та й бурх солі в склянку,
Мабуть, з хвиліжанку! [1]
«Випий же,— каже,—
Жінка дьогтем змаже».
Випив, скривився,
Трохи не скрутився!
Бридка од одмінка!
От шмарує жінка;

Вона ж ялозить,
А тут морозить;
А піт підо мною
Ропа ропою!
Я зціплю зуби —
Труситься губи...
Тут — гульк! — надо мною
Нічною добою
Скоїлось диво —
З сирівцю пиво!
От я й оклигав!
А то б проплигав
По пеклу довгенько...
Ну, дядино-ненько!
Воно за сю ласку
Дав би й на запаску,
Та грошей не маю,
Хіба заспіваю.
А ти, кобзарю,
Заграй про Варю!

Пісня

Ой не вода клубком крутить
В криниці й шумує.
То вдівонька сльози губить
І гірко жалкує.

Ой дарма тій воді литься
З повної криниці,
Як нікому в ній напиться
Свіжої водиці.

Нащо й слізки вдові лити,
Коли той вже в небі,
Що вмів сльози осушити
В незгоді й потребі?

Ой не горлиця ж на дубі
В діброві воркує,—
То вдова по мужі любім
Стогне і горює.

Не воркуй же ти, горленько,
Так смутно на гілці,—
Не почує твій друженько,
Захоплений в сілці!

Плакала й ти, Варю, вволю:
Мертвим сліз не треба;
Тепер дбай на дітську долю.
А долі жди з неба!

28 декабря 1857 г.
Харьков

ПЕРЕЛОЖЕНИЕ ПСАЛМА 139

Изми мя, господи, от человека лукава;
от мужа неправедна избави мя.

О, вирви, господи, мене з рук чоловіка,
Що шарпає мене, мов горлицю шульпіка!
І од лукавого мене ти слобони,
Бо в серці щось лихе задумують вони
І гострять на мене свої, мов стріли, зуби;
Шукають, де ступлю, вони моєї згуби.
Язик їх — патока, а думка не така —
Отрута лютая, ще гірш от мишака.
О! визволи мене од хитрих ворогів,
Що підо мною день і ніч копають рів!
Бач, притрусили, як тенета, квіточками!
Бач, під моїми, як капкан, стирчить ногами,
І, мов тим пліточкам, принаду на гачках
Розставили вони скрізь на моїх стежках!
От в смутку я й кажу: ти, госпідь мій, надія,
Рятуй! бо до землі моя приклякла шия!
Ти ж боронив мене, за мене скрізь знайшовсь,
Як з ворогами я за честь твою боровсь.
Не попусти й тепер мене ти в вражі руки,
Бо так роз'юшаться, що наберусь я муки!
А що ті брехуни на мене там несуть,—
На їх же голови ті кривди і спадуть.
Із неба угілля спаде і злих попалить,
І янгол кари їх на дно до пекла звалить.

Та вже не пановать на світі брехунам,
Не здобровать і злим, що допікають нам.
Хоч присягнуть,— їм суд у господа недовгий,
Всяк одбере своє: зобидчик, пан і вбогий.
Прославить же тебе правдивий чоловік,
І перед лицем твоїм в раю жив буде ввік.

7 декабря 1858 г.
Харьков

РОСІЙСЬКІ ПОЕЗІЇ

ОСЛЕПЛЕНИЕ СМЕРТНЫХ

(Вольный перевод из Ж.-Б. Руссо)

Да звуки струн моих всю тварь возбудят бренну,
И глас мой да пройдет от края в край вселенну!
Владыки царств земных! Забудьте ваш престол.
Внемлите мой глагол.
И вы, их скипетрам покорные языки!
Отверзите ваш слух на истины велики:
Я с гусльми соединю священну песнь мою,—
И бренность восною.
Да умолчит земля — и брань стихий ревущих!..
Я правду возвещу судеб времян грядущих;
Небесный огнь мой дух и весь состав потряс,—
Внемлите грозный глас.
Гордясь величием и негой упоенный,
Очаровательной мечтою ослепленный,
Несчастный человек меж пропастей и скал
Храм счастья основал.
Стремя свой шумный бег средь роскоши пучины
Он свой корабль ведет на нитке паутины,—
И слабый персти нервь на крепость червьих сил
Надежду возложил!
Но се — гремит уж гром!.. о страшное мгновенье!
О грозный час суда и совести явленье!
Когда средь замыслов — вселенну всю попрать —
Предстанет смерть, как тать!
Предстанет — и сего виновного счастливца,
Наперсника утех и роскоши любимца,
За чашей, в коей скрыт его злодейства яд,
Повергнут в мрачный ад!
Ответствуйте мне днесь, вельможи и владыки!
Вы, сильные земли, народны коим клики
Сопровождали в честь кровавый фимиам,
Несомый лести в храм.
Ответствуйте: к чему послужат в ту годину
Стяжанья, пышный блеск, хвалы которым вину,
Как в жертву идолу, вы все спешили несть:
Стыд, веру, бога, честь?
Друзья, льстецы, рабы, наперсники и кровны,

Все, все тогда вотще!.. Кто в день сей, страха полный,
Дерзнет искупа мзду представить судии
За злы дела свои?
Как?.. окрест вас лежат там тысячи героев,
На ратном поприще увядших среди боев,
На лоне отческом, в чертогах у царей,
В руках у палачей...
Лежат... вы зрите их, и в слепоте безумной,
Несясь на вихре зол среди пучины шумной,
Не зрите, что уж смерть, простря к вам алчну длань,
Ждет жизни вашей в дань.
Так, так!.. Все, всякая плоть, дышуща в вселенной,
Должна прейти сей праг: смиренный и надменный,
Царь, раб, богат, убог, невежда и мудрец
Увидит свой конец.
Уж окрест вашего болезненного ложа
Толпы льстецов, в душе стяжанья ваши множа
И алчный преклонив свой к персти вашей слух,
Ваш числят жизни дух.
Вам чуждые сердца чертог ваш населяют,
И труд ваш с жадностью, как враны, пожирают,
И изглаждают с стен там ваши имена
И горды письмена.
И что ж осталось вам от пышных сих трофеев?
Гроб мрачный — храмина и добрых и злодеев,—
Где вас и ваших титл досель гремевший звон
Покроет вечный стон!
Как кедры в облаках главы свои скрывают,
И рев громов, и шум вкруг бури презирают,
Так горды смертные с презором внемлют глас.
Трубящ им — смерти час.
Но се уже лежит при корени секира!
И древо, бывшее всего виденьем мира,
Со треском заскрипев и весь потрясши свет,
Гиены в пещь впадет.
Отвергнув правды суд и мудрости заветы
И внемля пагубны льстецов своих советы,
Они изгладили навек с сердец своих
Мысль страшных истин сих.
Ревнуя лишь скотам в неистовом хотенье —
Закон их есть алчба, корысть и вожделенье,
И, сосредоточив рай лишь в настоящем свой,
Чтут будущность мечтой.
Уже стоят они на страшной той стремине,

С которой, пав стремглав, погрязнут в бед пучине,
И шумом своего паденья в вечный ад
Злодеев устрашат...
Там, там погрязнут те деянья громки,
Которы поздние грядущих лет потомки
Вспомянут так, как мор и мщение небес
С проклятьем, с током слез.
Там, там померкнет блеск их титл и крепкой мочи,
Власть похищенная и имя в вечной ночи,
Изгибы те ума, коварных коих ков
Точил невинных кровь.
Протекша счастья их плачевны вспоминанья
Орудьем будут мук и страшного терзанья,—
И чаша полная утехи, нег, забав
Лишь морем их отрав.
Уже исполнилось творца долготерпенье.
Уж правосудья зрю весов я преклоненье,
И сих злодеев, зрю гиены во устах,
У фурий злых в когтях.
Не бойтесь, правые, не бойтесь сильных силы!
Их беспредельну власть стеснят врата могилы;
И руку алчную, простерту слабых гнесть,
Сожмет холодна персть.
Хотя бы к небесам и вознесла судьбина,
Различья нет меж вас; лишь разность в том едина,
Что в вечности, как их, не ждет вас приговор
И адских мук позор.
Пусть изощряют здесь они великость в злобе
И вас в пыли гнетут; но в мрачном смерти гробе
Они, равно как все, прах злых своих костей
Положат в снедь червей.
Не бойтеся руки гнетущей слаба, сира;
Хотя б рука была Аттилы иль Надира [2]:
Тиран ваш на земле, ваш мститель в небесах,—
Тиран падет во прах!

[*1817*]

МУЧЕНИЕ САТАНЫ ПРИ ВОЗЗРЕНИИ НА ЭДЕМ

(Вольный перевод из Мильтонова «Потерянного рая»)

— Земля, земля,— вопил он в ярости терзаний,—
Орудье мук моих и всех моих желаний!
Чертог достойнейший одних богов навек,
Но в коем поселен тварь низка — человек;
О ты, из рук творца исшедшая второю,
Второю временем,— но перва красотою!
Жилище райское, вместилище чудес,
Земля — вина моих и бед и вечных слез!
Какая бездна звезд вокруг тебя пылает,
И рабски гордую главу твою венчает!
Увы! Сей чудный блеск сверкающих огней
Несносен, нестерпим есть для моих очей:
Он для тебя лиет жизнь, радость и отраду,
Меня ж терзает он и жжет, подобно аду.
Сей свод — украшенный лазурной синевой
И в беспредельности простертый над тобой —
Простерт лишь для тебя враждебной мне рукою;
Тебя, как пеленой, повиет он собою.
Вокруг тебя тьмы тем грядущих там лампад
Возженны движутся, вратятся без преград.
И каждая звезда меж звезд сих миллионов,
Служа тебе рабой, гордится сим законом.
Возру ль я на тебя, на верх твоих полей?
Какой я встречу вид во всей красе своей!
Там зрю смеющихся юдоли и равнины,
Повешенные там над безднами стремнины,
Венчанны молнией хребты высоких гор,
А там, пленяющи бесплотных самих взор,
Пригорки злачные, покрыты муравой
И вечною лобзаемы весною;
Пещеры, дышущи прохладою и сном,
Клонящиесь кусты над кротким ручейком,
Развесисты леса и рощицы кудрявы,
Меж коих по местам лужайки величавы;
Цветущей ризою одеянны луга;
Ключей кристальный ток, лучисты берега;
Озера зеркальны, спокойны коих воды;
Рек чистые струи, громады волн морских;
Или, на раменах носящие своих
Дым облачный и мглу обильную дождями,

И силой спорящи с ветрами и громами —
Там скалы гордые — и весь природы чин!
О сколько б счастья мне принес ваш вид один,
Очаровательный, блестящий красотою,
Коль счастье было бы досель моей судьбою!
Но для меня его в вселенной боле нет:
Все, все в ней сатану к отчаянью влечет.
И, чтоб уврачевать болезнь моих терзаний,
Потребен новый ряд мне злодеяний.
О ад! О пламенный бездонный океан!
Вотще, снедаемый моих свирепством ран,
Из бездны вырвался я, пламенем палящей;
Я море огненно ношу в груди горящей...
Где скроюсь от него? И в безднах, и в водах
Я буду жечься им, и в самых небесах!
Спокойства не найдет нигде сей дух надменный,
Когда не вооружусь я на царя вселенной.
Сей зримый мною мир — моих орудье мук —
Есть превосходнейшее его творенье рук...
Сей человек — мой враг, над всем превознесенный,—
Есть образ творческий — в творенье отличенный...
Коль так: накажем же сугубо бога их,
Который мог создать столь мудро обоих!..
Мой жребий слишком лют, и слишком я страдаю,
Коль бремени сего ни с кем не разделяю.
Накажем же — и пусть все на меня падет —
Судьба всех жертв моих и с ними целый свет;
Пускай тогда число ужаснейших мучений
Превысит надо мной всю меру преступлений:
Испив, но не один, сих чашу мук до дна,
Отраду в муках сих обрящет сатана.
Да гибнет человек — творенье ненавистно,
Предмет моей алчбы, вина моих всех бед.
О бог! О человек! О мир! О солнца свет!
Исчезните навек для моего покоя:
Я всех поставил вас стрелам моим метою,
Я всем вам в ярости и мести вздвигнул брань,
И всех вас требую моей я злобе в дань.
Да всю поглотит тварь ничтожность довременна,
Из коей воззвана на зло мне вся вселенна!
За зло, терпимо мной, мы злом заплатим им,
За лютость мук моих мученьем отомстим!..
Разрушься все,— пади в ночь вечну мрачной бездны
И бог, и человек, и мир, и круги звездны;

И в вечном хаосе погрязнувших вещей,
В котором я ищу отрад душе моей,
Один лишь сатана вовек да существует
И на развалинах вселенной торжествует!

[*1817*]

НЕДОВЕРЧИВОСТЬ

(Подражательный перевод из Делиля)

Ты видишь ли сего несчастнейшего в мире,
Которому тиран Сицилии на пире
Пред чашею златой с пенящимся вином
С улыбкой руку жмет за дружеским столом?
Трепещет грудь его... чело его, ланиты
То смертной бледностью, то краскою покрыты,
Притворству изменив, как будто говорят,
Что внутрь души его гнездится целый ад,
Что дружество сие и сладкие беседы
Лишь ставят сеть ему — готовят смерть иль беды.
Борясь с сомненьем сим, несчастна жертва мук,—
Подъемлет чашу он с дрожаньем страшным рук,
К синеющим губам с насилием подносит,
То после, отклонив, опять со страхом просит
От чаши роковой его освободить:
Он хочет тысячью благих причин прикрыть
Извет свой, и боязнь, и робкие сомненья,
Подозревая всех, страшится подозренья...
Воззри: блуждающий он всюду мещет взгляд —
И в каждом блюде зрит себе сокрытый яд;
Меж тысячью сих яств избранных, утонченных,
Богиней роскоши и вкусом подслащенных,
Он тщетно силится хотя одну из них
Поднесть к устам своим: один уж запах их
Всю внутренность его волнует, подымает,
Отравою дышит и смертью угрожает.
Толпы наперсников, ласкателей, друзей
Спешат наперерыв из ревности своей
Изречь у ног его любви обеты вечны
И клятвой чувствия запечатлеть сердечны.
Но он к обетам сим, ко гласу дружбы глух:
Его смущенный ум и развлеченный слух

С предмета на предмет с боязнью пролетает,
И в каждом из друзей врага он встретить чает;
Он слышит в похвалах злодейский заговор,
И в слове «дружество» — свой смертный приговор.
В чертогах гордых, где все блеском ослепляет
И к сладким чувствиям желанья призывает,
Где изобилие, с искусством съединясь,
Оскабя взор, к нему манит его всяк час,—
Сидит, величием отвсюду окруженный,
Но в думы мрачные, в догадки погруженный:
То исступленный вдруг бросается назад,
То вдруг, остановясь, кидает дикий взгляд
На стены вкруг, огнем и златом освещенны,
На своды, в хрусталях волшебно отраженны...
Он мещет взор — и мнит с трепещущей душей,
Что каждое из сих сверкание огней
Есть острый над его висящей меч главою
Иль в грудь направленный невидимой рукою...
Вот недоверчивость! Вот слабые черты
Ее терзания и адской черноты!
Таков есть вид ее при торжествах и пире! —
Он гнусен в рубище, он жалок и в порфире.
Но это ли одно!.. Дыханье уст ея
И в самый нектар желчь сомнения лия,
И сладость райского блаженства отравляет:
Она против себя ж кинжал свой изощряет,
Ничтожным призракам дарует существо
И облекает тень пустую в вещество.
Творя из ничего всечасно бедства новы,
Во всем зрит замыслы и вредоносны ковы,
Случайность слабая, минутные мечты
Для ней суть точные погибели черты,—
И непорочные душевны помышленья
Вменяются от ней в злодейски преступленья.
Все, все ее страшит — и тысячи химер,
Рожденных ею же, надутых выше мер,
То шествию ее преграды поставляют,
То бездну гибели под нею изрывают.
Так некогда в глуши обширнейших лесов
Безумны смертные страшились злых богов
И с трепетом в груди перун тот обожали,
Который собственны их руки созидали.
Какой божественный, какой священный глас
Сильнее трогает и поражает нас,—

Когда не дружбы глас, сладчайший и природный,
Взывающий ко всем: что каждый нам подобный
На чувства нашея любви, на помощь сил
Священные права с дыханьем получил?
Какую всех живей мы чувствуем потребу,
Котору в нас влиять угодно было небу,—
Когда не нужду жить в сообществе людей
И жребий наш делить со жребием друзей,
С восторгом их сливать восторг души усердной,
На вздох их отвечать слезой нелицемерной,—
И в каждой сей слезе, в грудь друга пролитой,
Источник счастья зреть, живящий нас собой?
Один лишь ты, один внутри твоей утробы,
Жегомый пламенем тебе присущей злобы,
Один лишь ты лишен отрады той навек,
Котору в дружестве находит человек.
Тебе лишь одному неведома бесценна
Цена доверия, толико вожделенна.
Напрасна тайна та, котору ты сокрыл
Внутрь сердца твоего и долго так хранил,
Напрасно тайна та тебя обременяет
И за предел души исторгнуться желает.
В какую нежну грудь ее ты излиешь?
Каких друзей и где друзей себе найдешь?
Друзей?.. Тебе ль любить!.. В твоей душе тиранской
В яд претворяется любви источник райский.
Из трав, носящих яд, пчела готовит мед —
И сладость горести сим медом придает.
Ты — черный яд и желчь из меда составляешь
И чашу сладостей отравой растворяешь.
Твой мрачный злобы дух и в дружестве святом
Предвидит ненависть, тебе грозящу злом;
Твоя ревнивая любовь тебя снедает,
Из подозрения в терзанья повергает,
И демон мстительный, тебе гоняясь вслед,
Всю связь и узы все твои с природой рвет,
Нет боле для тебя родных, собратий кровных,
Ты чужд сих сладких чувств, чувств братних и сыновних,
Нет боле для тебя усердных сограждан —
Меж ними ты живешь, но злоба, твой тиран,
Меж ними и тобой преграды поставляет:
И для тебя навек все в свете умирает...
Взгляни!.. ты в нем один! Беги ж в ущелья гор,
Куда бы не проник твоих собратьев взор,

Где дух твой, мучимый безумьем исступленья,
Лишь к богу одному питал бы подозренья;
Где в страшном зрится всебезмолвьи вещество
И с смертью борется бесплодно естество,—
Там бытие свое ты разделяй с скалами
Или с подобными тебе же существами!
Сокройся — и не льстись зреть смертных никогда,
Которых вид тебя приводит в страх всегда;
Ты мертв уж для всего: в груди твоей биенье
Не сколько жизни знак, сколь страха ощущенье,
Не столько хладный труп под гробовой доской
Ужасен для людей, как образ твой живой.
Любовь, и дружество, и нежно вспоминанье
И в самом гробе с тем делят существованье;
Ты в жизни дружества сладчайших чувств лишен,
И гроб не будет твой слезою орошен!..
Твой гроб?.. Но чья рука, водима сожаленьем,
Твой хладный прах предаст гробнице в сохраненье?
Несчастный!.. Может быть, средь дебрей, иль степей,
Иль на распутии падешь ты без людей.
Быть может, стая псов, снедаемых алчбою,
Нашед твой смрадный труп, завоет над тобою,
И средь безмолвия, в глубокой тьме ночной,
Сей ужасающий, пронзительный сей вой
Надгробный будет гимн над ненавистным прахом...
И путник трепетный, объятый смертным страхом,
Один свидетелем лишь будет сцены сей —
Как праведно казнен враг бога и людей.

[*1818*]

АТРЕЙ И ФИЕСТ

Трагедия

Действующие лица:

Атрей, царь Аргосский.
Фиест, царь Миценский, брат Атреев.
Плисфен, сын Фиеста, мнимый сын Атрея.
Феодамия, дочь Фиеста.
Еврисфен, наперсник Атреев.
Алкимедон, начальник флота.
Фессандр, друг Плисфена.
Леонида, наперсница Феодамии.
Свита Атреева, телохранители.

Действие происходит в Халциде, главном городе острова Эвбеи, в чертогах Атреевых.

ДЕЙСТВИЕ ПЕРВОЕ

ЯВЛЕНИЕ I

Атрей, Еврисфен, Алкимедон, телохранители.

Атрей

Итак, отрадный луч надежд отмстить злодею
Возник в душе моей с возникнувшей зарею!
Ветр, скованный досель враждебной мне рукой,
Ярится уже в волнах, и, согласясь со мной,
Врагов моих всех средств к спокойствию лишает,
И гром мой, кажется, в их сердце направляет.
Уж праздность воина отселе не страшит,
Чтоб славу дел его затмил бездейства стыд.
Ступай, Алкимедон, пусть мощный флот Атрея
Готовится отплыть от берегов Эвбеи,
Сам рок завистливый способствует сему.
Вели начальникам и воинству всему
Готовым быть.

ЯВЛЕНИЕ II

Атрей, Еврисфен, телохранители.

Атрей
(к телохранителям)

А вы явитесь здесь с Плисфеном,
Я буду ждать его в сем месте с Еврисфеном.

ЯВЛЕНИЕ III

Атрей, Еврисфен

Атрей

Итак, настал сей день, желанный столько лет:
О, сколько в грудь он мне надежд кровавых льет!
Фиеста злобного убежище — Афины —
Почувствуют отсель всю лютость злой судьбины:
Мой сын, орудие всех замыслов моих,
Готов несть огнь и смерть к стенам кичливым их.

Еврисфен

Ужель на место всей пощады для Фиеста
И в самой Аттике ему нет боле места?
Ах, если, государь, союз родства святый
Для брата и тебя есть призрак лишь пустый,
То чем же лучше ты насытить можешь мщенье,
Как варварски продлив злых братних дней теченье?
Гнетомый бедствами, пусть чувствует навек,
Что жизнью мстит ему, коль жизни не пресек.
Так!.. мучь врага, но пусть он в муках существует:
Коль скоро в гробе враг, ты слаб, он торжествует.

Атрей

Кто? я? я пощажу или позволю жить?..
Нет! жизнь не для него, коль я решаюсь мстить.
Хотя б он муки все испил злодейств в награду,
Он скрыться от меня прибег бы разве к аду...
Но дух мой мстительный и там бы гнал его
С надеждой — вновь терзать мне изверга сего.
Злодей... он честь мою затмил своей любовью,
И честь мою омыть могу одной лишь кровью.
Кто оскорбленья стыд преклонен вдруг простить.
Тот чужд иль мужества, иль власти стыд отмстить.
Для ярости моей преграды нет меж нами,
Хотя б, сражаясь с ним, сразился я с богами.
Зевс-мститель дал мне жизнь: я б меней это знал,
Коль меньше б сладости в отмщении вкушал.
Так! мщением дыша, дышу я утешеньем,
И коль я славен чем, так верь, не сожаленьем.
Итак, престань па мысль кровь гнусну приводить:
Фиест в живых... сего довольно, чтоб разить.
Примеры знаю я его коварств жестоких,
И гнев мой потушат его крови потоки.
Пусть в муках он своих винит лишь сам себя:
Ужель кровь родственна падет и на меня?
Любовью подлою сей изверг упоенный,
Не первый ли попрал он крови дол священный?
О, если б громы днесь послушны были мне,
Я б смерть ему нашел в перунах, не в войне.

Еврисфен

Я ж думал, что сей гнев, пришедши к ослабленью,
Чрез двадцать лет предал Фиеста уж забвенью.

Атрей

Нет, нет! скажи, что я род казней всех прошел,
Пока чрез столько лет смерть варвару нашел.
Я изверга щадил, чтоб растерзать лютее,
Ты вострепещешь, казнь узнав всех казней злее...
Тебе известен яд мук сердца моего,
Проникни ж лучше в мрак глубоких тайн его.
Я с сердцем тайны все раскрыть тебе намерен,—
Хоть я их крыл досель, но знаю, что ты верен.
Ты помнишь, Еврисфен, день страшный, роковой,
Сопрягщий жребий мой с Эропиной судьбой.
Ах, сколько сей союз венчал надежд бесценных!
Но брак едва свершен у олтарей священных,
Как вдруг я был лишен драгой супруги сей...
Кем? братнею рукой, у тех же олтарей!
Ты зрел, какой душа свирепостью терзалась,
Едва ль любовь моя с тем бешенством равнялась.
Мицена знает то; развалины ея
Потомству возвестят, как мстить умею я!
Нет! никогда супруг, обманутый так сильно,
Невинных кровь не лил столь зверски, столь обильно.
Таким-то наконец путем одних смертей
Эропу в власть свою опять привел Атрей!
Хотя же новый брак, а боле мщенье то же,
Велели мне с иной делить супрежне ложе,
Но вид Эропиной небесной красоты
Супруги новой сей затмил во мне черты.
Душа моя одной Эропой вновь сгорала,
Но, злобна... не меня, Фиеста обожала!
И знаешь ли ты плод, венчавший их союз?
Нет? Знай же, что Плисфен есть плод сих гнусных уз.

Еврисфен

Что слышу?.. Небо!.. Как? Плисфен непобедимый?
Как? трона твоего наследник, всеми чтимый?..
Как, государь! твой сын?..

Атрей

Так, он, о Еврисфен!
Он — славный тот герой и, словом, тот Плисфен,
Которого мой двор чтит братством Менелая
И Агамемнона, отцом меня считая.

Ты зрел, к чему меня дух бешенства привел,
Когда преступну мать казнить я восхотел.
Ах! для чего тот яд, моей служивший злобе,
Не скрыл любви моей с изменницей во гробе?
Но тщетно злобную отравы огнь сжигал,
К Фиесту страсти жар и в муках сих пылал,
Доколе смертный хлад в ее простерся жилах.
Ах, вспомнить и теперь об этом я не в силах:
Короче, вот черты тиранки моея,
Я их с душой исторг из рук друзей ея.

(Читает ему письмо Эропы).

«Драгой Фиест! в сие мгновенье я страдаю:
Нас варвар разлучил, с ним жизнь моя есть ад.
Атрей убийца мой... с восторгом выпиваю
Рукой злодейскою мне поднесенный яд.
Спасай Плисфена жизнь, на жертву обреченну:
Несчастных наших уз несчастный он есть плод.
Пусть некогда отцу на мысль он приведет
Мать, за любовь к тебе злодейски умерщвленну».
Суди ж, какой успех обет ее имел:
Вдруг сына и письмо схватить я повелел...
Я задушить хотел чудовище в рожденьи,
Но я усыновил его в жестоком мщеньи.
С тех пор, ужасный ков решась к концу привесть,
Велел его в чертог мой тайно перенесть,
Тогда ж от новые царицы сын родился
И я, назвав его Плисфеном, ободрился.
Мой точный сын был скрыт и ложным заменен,
И после я его злым роком был лишен.
Под сим-то именем он знаем у народа,
И смерть постигла всех, кто корень знал в нем рода.
Вверяя тайну ту богам лишь и себе,
Я в первый раз открыл — и первому тебе.
С сей тайной для тебя и цель та стала явна,
К которой я веду Плисфена уж издавна;
И если рок не спас его невинных дней,—
То —знак, что должен он быть жертвою моей.

Еврисфен

Как, государь! чрез гнев, которому внимаешь,
Отцеубийству ты Плисфена обрекаешь?

Атрей

Так, так; хочу, чтоб плод столь гнусной мне любви
Мой гнев здесь потушил в изменничьей крови.
Пускай сей мнимый сын моей полезной злобе
Меч мщенья погрузит в родительской утробе,
Пусть с смертию Фиест, узнав свою напасть,
Узнает в ней свой плод, венчавший подлу страсть.
Хочу, чтоб и Плисфен, пронзив сего злодея,
Увидел в нем отца,— познал бы месть Атрея.
И чтоб сыновня кровь, пролита после мной,
Слилась с отцовскою дымящейся струей.
Фиесту мстить само мне небо позволяет,
Мой гнев его ж плодом распутств его карает:
Злодейством был рожден сей князь несчастный в свете
Так пусть злодейство же обоих жизнь прервет.
Фиест в беспечности: он мнит, что ум Атрея
Весь занят властию лишь острова Эвбеи.
Нет, изверг!.. Я пристал к брегам сим для того,
Чтоб лучше тайну скрыть от взора твоего.
Все мщенью моему в Афинах уж послушно
И действует давно со мной единодушно.
Их царь, как раб, страшась свирепства моего,
Лишь силится прикрыть честь сана своего.
Как только у Афин мой грозный флаг повеет
И варвара цепьми Атрей сковать успеет,
Так мне обещано, мой флот мне в том залог,
За сына ж смерть с отцом я сам поклясться мог.

Еврисфен

О царь мой! ах, карай ты в брате сем кичливость,
Но в сыне пощади заслуги и невинность.

Атрей

Нет!.. сын сей крови, все привыкшей попирать,
Не преминет свой род злодейством оправдать,
И как теперь черты в нем матери блистают,
Так некогда отца в нем буйства запылают.
От кровосмесника какого ждать плода?..
Я сам Фиеста чтил как брата иногда;
Он обманул меня, обманет сын и боле.
К тому ж, он мнит воссесть в Аргосе на престоле,

Сыновние права вручают скиптр ему...
И мне в нем отказать потомству моему!..
Как?.. вместо мщения Фиесту за коварства,
Его сын будет царь, мои ж сыны без царства!..
Один мой гнев длит жизнь исчадия сего:
Пора, чтоб сей же гнев пресек и дни его,
Пора, чтоб кровь его, как жертва искупленья,
Была ценою мне за дней его мгновенья.
Пусть одобрят иль нет цель умышлений сих,
Мне ж сладко кровь пролить соперников моих.

[*1818*]

К ЦЕНЗОРИНУ

Donorem pateras, grataque nommodus etc.
Hor. lib. IV, od. 1.*

Когда б мой скромный дом кумиры украшали,
Ваянные рукой художника-творца,—
Который силою волшебного резца
В отломках мрамора, иль бронзы, или стали
Героев и богов в Афинах воскрешал;
Иль если б ряд картин изящных в нем стоял,
Которым хитра кисть Парразья [1] животворна
Умела на холсте жизнь с краской перелить.
О нежный Цензорин! о дружба благотворна!
Для вас Гораций сим не стал бы дорожить:
Вам кисть Парразия, вам Скопы [2] истуканы,—
Вам бронзы редкие, и чаши вам чеканны,
И те треножники, которых грек искал
На поприще побед и доблестей в награду,—
Я б все вам в дар принес. Но зрю к тому преграду:
Я сих даров лишен, и я их не искал.
А если б и имел, тебя ль их блеск чудесный
Своим изяществом роскошным удивит?
Тебя ль, у коего сам вкуса бог прелестный
С богинею искусств в чертогах председит?
Стихи ль тебя пленят? стихи писать умею,

---

* Я залюбки надарував би друзям чаші й бронзові посудини... *Горацій, кн. IV, ода 1.*

И, принося их в дар, усердной жертвой сею
Хочу я восхвалить достоинство певцов.
Что пышны надписи? что горды обелиски?
Что мрамор, коим Рим тщеславится великий
И в коем воскресил он честь своих сынов?
Ни Ганнибаловых [3] коварств ниспроверженье,
Ни бегство гибельно его за море вспять,
Ни Карфагена в прах безможного паденье
В потомстве римских дел громчей не возвестят:
Как лира звонкая калабрской славной музы [4],
Бессмертною хвалой тому гремящей вслед,—
Кто, Африку поправ и наложив ей узы,
С ней имя разделил во мзду своих побед!..
Коль Музы не хотят прославить добродетель,
Где ж должна мзда добру? и кто добра свидетель?
Что рода римлян честь? где слух их древних дел,
Когда в завистный Крон [5] забвенью повелел,
Чтоб сына Марсова и Реина деянья [6]
Покрыты были в век печатию молчанья?
Один поэтов глас всесильный мог спасти
Зака мудрого от вод Стигийской бездны [7]
И к райским островам волшебно пренести;
Лишь Музы, смертного взнося в страны надзвездны,
Готовят для него там тысящи отрад
И мужу славному во гроб снийти претят;
Лишь Музы на Олимп Иракла преселили [8]
И Зевсовым пирам его сопричастили,
Чрез них-то, нежных двух Тиндара сыновей [9],
Созвездья на небе лишь только утвердились,—
Как тысящи в моря плывущих кораблей
От близкой гибели в пучинах свободились.
Чрез них и юный Вакх [10],— с улыбкой на устах,
С челом, от гроздиев лозою увязненным,—
Обеты смертных чад, сокрытые в сердцах,
Венчает в благости успехом вожделенным.

[*1819*]

ЕЕ С[ИЯТЕЛЬСТ]ВУ ГРАФИНЕ А. А. Г-ВОЙ

Тебе, изящного правдивый судия,
Плачу усердья даль в сем слабом переводе!
Конечно, ты уже читала о Маклоде [1]
И знаешь подлинник ты повести сея.

Тебе отверзты все богатства красоты
И музы Тассовой [2], и языка Расина [3]:
Вкус верный, тонкий ум — вот та цена едина,
Какой достоинства творений ценишь ты!

Тебе и бардов глас священный так знаком,
Как внятна и мила бессмертная Светлана [4];
В устах твоих язык и песни Оссиана [5]
Сарматов слух пленят Красицких языком.

[*1819*]

МУДРОСТЬ

(Отрывок из первой песни поэмы «Счастие на земле»)

Я счастие пою, живя в плачевной доле,—
Блажен, кто счастие обрел в невинной воле!
. . . . . .
. . . . . .
Сниди, о дщерь небес, от горных стран эфира
И в скорбну грудь пролей отрады луч и мира!
О мудрость! Озари тьму нощи предо мной!
Да будет мне вождем светильник кроткий твой.
Мечты унынию мой дух поработили,
Надежда с верою от сердца отступили;
Кичливостью ума в безверье увлечен,
Скитаюсь я, как тень, в сомненья погружен.
Средь лабиринтовых извилин бесконечных
Ищу я выхода — и в изысканьях вечных
Блуждаю, обольщен соблазном злых путей;
Бегу скорбей, но яд ношу в душе моей!..
Вещай, в чем состоит то счастие неложно,
Которого искать и должно и возможно?

Наставь, о мудрость, где его воздвигнут храм:
В степях, в пустынях ли? Иль там, где фимиам
Великим мира в честь на алтарях пылает?
Иль там, где страстная беспечность засыпает
В объятиях Цирцей [1] — на нежной их груди?
Открой, о мудрость, мне ты счастия пути:
Одна лишь ты сильна решить мое сомненье.
Едва окончил я, как сладко упоенье
Внутрь сердца разлилось,— и благотворный сон,
Сомкнув глаза мои, тем прекратил мой стон.
Казалось, что со мной вздремала вся природа;
На легком облачке с лазуревого свода
Морфея [2] спутники, прелестные мечты,
Спустясь, представили мне мудрости черты:
Проста в смирении и в простоте велика,
Кротка, как бог; ее уста и глас языка
Отверзут к сердцу путь без помощи угроз;
Она витийственна, но под цветами роз
Не кроется у ней разврат и лжи скорпия,
Ее доводов дух — дух истины святые;
Пример — есть жизнь ее, витийство — сердца глас,
Упрек ее — слеза, текущая из глаз,
Оружие — совет противу заблужденья,
И меч против упорств — вздох сердца, сожаленья.
О! никогда ее ступеней алтарей
Не озарял позор тех роковых огней,
На коих суесвят с крестом — любви залогом —
Пред агнцем кроткости, пред миром и пред богом
Курил несчетных жертв кровавый фимиам,—
И с окровавленной рукой спешил во храм
Омыть ее в крови, пролитой в жертву миру,
Чтоб с большим варварством совлечь с царей порфиру,
Попрать ее и меч той кровью обагрить,
Котору мир обык с благоговеньем чтить.
Нет, враг ее святынь не осквернен от века
Ни мздой постыдною, ни кровью человека!
И жертвенник ее — убежище людей,
Гонимых злобою иль совестью своей,—
Не восстенал от жертв, с насильем в храм влекомых,—
Поклясться в истине законов незнакомых.
Я зрю: алтарь ее на холме утвержден,
Пред ним священный огнь невинных чувств возжен;
На нем авангелье — посланник правды вечной,
Заветная печать любови бесконечной —

Являет письмена, пылающи в огне:
«Имеяй правды слух да внемлет ныне мне,
Сыны избранные, наследие Сиона! [3]
Желаете ль соблюсть великость всю закона?
Любите ваших вы противных и врагов;
Да будет меч на них — едина к ним любовь;
Вас ненавидящим благотвореньем мстите,
О, кая польза вам, егда добро творите
Творящим благо вам,— и на цену сию
Даете в лихву им взаим любов свою?
Не такожде ль творит язычник и поемлет?
Имеяй правды слух да гласу правды внемлет!»
Колена преклонив, с восторгом дщерь небес
Священны письмена скропила током слез,
Лобзая с трепетом божественно веленье...
Восстала!.. Как луна заемля озаренье
И лепоту свою от солнечных лучей,
Пылает, озарив пространство тверди всей,
Так взор ее пылал любовью к смертных роду —
И чувством торжества всю оживлял природу...

[*1819*]

ЦАРСКИЙ СТОЛ

(Древнее чешское предание)

Что это за дева средь мрачной дубравы
У дуба безмолвно сидит?
И жезл в ее длани монаршей державы,
Как молния, златом горит!
И в думе глубокой, чело свое снежно
На перси склонила она
И шелковы кудри, виясь небрежно,
Устлали ее рамена.
Пред девой лик старцев маститых согбенных
В совете ей глас подает,
И внемлет невинным и в злобе надменных
Без лихвы свой суд воздает.
То мудра Любусса [1], дщерь мудрого Крока [2],
Потомка славянских князей,

И прелестьми дивна, и саном высока
Владычица чешских мужей.
Вкруг юныя девы народные сонмы,
Как класы средь жатвенных нив,
Их волны, ветрами по брегу несомы,
Мятутся, главы преклонив,
В ней матерь младенцу перстом указует
Царицу и матерь славян.
И старец с улыбкой в ней внукам сказует
Блаженство подвластных ей стран.
И глас благородный народа несется
В дань кроткой княжне к небесам,
Но с гласом сим вопль из среды раздается
И просит отмщенья врагам!
Зломир, отягченный цепьми, пред советом
С челом дерзновенным предстал:
Он чехов к измене коварным наветом
И к цареубийству склонял.
Он скипетр Любуссы отважился явно
Присвоить, и хитрый сей тать
Слух сеял, что чехам постыдно и срамно
Пред девой колена склонять.
Он страшно цепьми загремел пред мужами
И с скрежетом звена их рвал,
И, казни в надежде, он сими словами
На деву хулы изрекал:
«О горе вам, чехи, славянское племя!
Ваш рабственный близок ярем,
И слабая дева тиранское бремя
Возложит на выю вам всем!
Так краток ей разум и волосы долги
Для прелестей небо дало,
Но царским венцом правосудные боги
Лишь красят героев чело.
О праотцев славных преемники славы!
О чехи!.. О мужи побед!
Иль смерть восприять нам, иль девы уставы?
Но срама в могиле вам нет!»
Сим хульным наветом врага уязвилось
Невинное сердце княжны:
И светлое скорбью чело омрачилось,
Как мглою лик светлый луны.
И слезы по снежным ланитам катились:
Ах, горесть тот всю испытал,

Чьи блага на ближних рекою струились
И злом ему ближний воздал.
«О праотцев славных преемники славы!
О чехи!.. О мужи побед!
Не благо ль сулят вам Любуссы уставы,
Не я ли храню вас от бед?
Постыдно ль вам, чехи, что правит днесь вами
Со кротостью юна жена?
Обидно ль вам, чехи, что вы ей сынами,
Вам матерью служит она?
Пускай же отныне на место царицы
Царь суд и расправу дает:
Вам коршун потребен — не власть голубицы.
И я совершу вам обет!»
Так с скорбию дева вещала пред сонмом,
И кротки царевны черты
Гнев тихий возвысил в величии новом
Сияньем ее красоты.
«Так, завтра с рассветом обет ваш свершится!» —
Восставши, Любусса рекла,
И, лани подобно, сквозь сонмы стремится,
И в отческий дом притекла.
Но чешский народ, как Перуном сраженный,
Недвижен остался и ждет,
Доколе муж тайный, княжной предреченный,
Заутра в порфире придет.
Но старцы с прискорбной душой воздыхали.
Стыдяся при мысли одной:
Что матерню девы любовь награждали
Столь неблагородной ценой.
Уж витязи славны стократно искали
Царевны руки, но всегда,
Вотще, ей и злато, и трон предлагали,
И земли, и тучны стада:
Отринула чуждых и трон, и богатства
Для счастия чехов она,
И счастье делить ей подвластного царства
Была ее слава одна.
Но вот уж и дубы зарей озлатились,
Румяный восток запылал,
Но девы ресницы ни сном не смежились,
Ни глас ее не умолкал.
На холме священном, где Климбе-богине
Дымился кадил фимиам,

В слезах о своей вопрощала судьбине
Любусса с мольбой к небесам:
«О Климба премудра! Богиня благая!
Да глас наречет твой того,
С кем жизнь разделю я, равно разделяя
Народа судьбу моего».
И стон сей молитвенный к слуху коснулся
Богини — и в самый тот час
Свод храма потрясся, кумир пошатнулся
И свыше раздался сей глас:
«Воспрянь, о Любусса!.. исполнилась мера
Обетов твоих и мольбы:
И вождь твой ко счастью смиренная вера...
Сверши ты веленье судьбы.
Там, там, за горами, где Бела [3] с плесканьем
Струится меж злачных брегов,
Там конь златогривый укажет твой ржаньем
Царя и любимца богов.
Ему предтекут два раба белоснежных.
И стол его невдалеке,
Искован из досок блестящих, железных,
И ветвь его рода в руке.
Спеши же во сретенье, дщерь царей славных,
Супругу-царю твоему:
Он праотец будет монархов державных,
И мир удивится ему!»
И быстро Любусса с холма устремилась
И стала в совете мужей;
Им в воле священной богов объяснилась,
Вещая с довольной душой:
«Воспряньте, о мужи! Исполнилась мера
Обетов моих и мольбы,
И вождь ваш ко счастью смиренная вера,—
Свершите веленье судьбы:
Там, там, за горами, где Бела с плесканьем
Струится меж злачных брегов,
Там конь златогривый укажет мой ржаньем
Царя и любимца богов.
Ему предтекут два раба белоснежных,
И стол его невдалеке.
Слиянный из досок блестящих, железных,
И ветвь его рода в руке.
Спешите ж во сретенье, род мужей славных,
Супругу, царю моему:

Он праотец будет монархов державных,
И мир удивится ему!»
Спешат... И в их длани венец с багряницей.
Уж конь златогривый летит:
Над ними орел беловидный с станицей
Птенцов своих быстро парит.
Несутся... Вдруг искры престали струиться
По камням от твердых копыт,
И конь златогривый, крутяся, ярится
И, с места не движась, стоит.
Вдруг Белы, сверкнувши, струи зашумели!
Конь громко заржал над водой!
И всадники чешские мужа узрели,
Согбенного над бороздой.
Смутились послы... Но оратай, главою
Прилегши небрежно на плуг,
И голосом гонит, и ветвью сухою
Волов белоснежных супруг.
Глас чехов приветственный громко раздался,
Но пахарь поспешно орал,
И, нудя волов своих, не озирался,
И, мнилось, он им не внимал.
Все вскликнули: «Мир тебе, муж вожделенный,
Любимец богов и людей!
Отринь, о пришелец, твой плуг искривленный
И жезл восприемли царей.
Приди и воссядь на престоле с царицей».
И потное мужа чело
В венце засияло! Хребет багряницей
Собранье послов облекло.
«О, благо б вам было,— рек муж утружденный,—
Когда бы я кончить успел
Начатую ниву — удел мой смиренный,
Но Климбы так глас повелел».
И ветвь он таинственну в землю втыкает,
И с выи волов он совлек
Тяжелый ярем. «Ах, простите,— вещает,—
Мое вы наследье, навек!»
Вмиг вихрем взвилися волы, закружились,
Помчались, исчезли от глаз.
И недра ближайшей горы растворились,
И вихорь, спустясь в них, погряз.
Из зева их хлынул ключ ясный, текущий
Поныне вдоль злачных лугов;

Ветвь чудна, развившись, явилась цветущей
Средь двух молодых стебельков.
Безмолвны послы... Премыслав вынимает
Хлеб-соль из котомки своей.
Кладет их на плуге, на дерне сажает
Своих измученных гостей.
«Да благостно призрит всещедрая Ния [4],—
Изрек он,— на брашно сие.
Всяк хлеб есть благое деянье благия,
Прославим же купно ее».
И правде обета послы изумились:
И кованый стол они зрят,
И стебли пред ними в земле распустились,
И, в цвет облеченны, стоят.
И новое чудо свершилось пред ними:
Два стебля, едва расцвели,
Вдруг, к ветке прильнувши листками своими,
Увяли, склонились, усхли...
«О, что сей таинственный цвет предсказует?» —
Рек сонм изумленных мужей.
«Внемлите: вам ветвь сия прообразует
Грядущий род ваших князей.
От распрей их кровь прольется рекою,
И в крови иссякнет их род.
Один лишь из них предназначен судьбою
Свой счастливым сделать народ».
«Но что сей железный нам стол предвещает?
И что суть в ярме два вола?»
«Сей образ волов вам удел ваш являет,
А царь ваш есть образ стола.
Ваш жребий нести сей ярем без роптанья;
Удел его — вам отвержать
Богатства земли и величьем деянья
Великость труда облегчать.
Сиянье железа есть царской блеск славы,
А нива — горнило для ней;
Чем чаще железо в земле, тем державы,
Тем слава прочнее царей».
«Почто же скорбел ты,— послы воспросили,—
Что ниву не кончил свою?»
«О, если б мне боги окончить судили
Начатую ниву мою!
Ах, если б Любусса вас позже прислала,
Под кровлю бы ваших домов

Мир с счастьем вселился, и Ния венчала
Довольством плод ваших трудов».
Он рек — и воспрянул, и конь уж ярится
Царевны, несется орлом,
Рвет землю, из рта его пена клубится,
Ноздрями дым пышет столбом!
«Помедли на время, посланник небесный,—
Гласят к нему.— В славный сей день
Раззуй твою обувь от кожи древесной
И царскую обувь надень!»
«Оставьте вы обувь древесну со мною,—
Ко всадникам пахарь вещал: —
Мне небо предстать в ней велит пред княжною,
Из лык ее сам я сшивал.
Да будет потомкам безмолвным уроком
Смирения памятник сей:
В каком облаченье на троне высоком
Воссел прародитель царей!»
И чешские мужи в оратае зрели
Подобье богов на земле...
Вдруг сонмы народа к вратам полетели
И маслична ветвь понесли.
И вышла Любусса за прагские стены
Во сретенье мужу-царю,
И мудростью старцы его удивленны
Текли с ним во храм к алтарю.
Четырнадцать дивных славянок красою,
С венками из роз на главах,
В одеждах белейших несли за княжною
Светильники брачны в руках.
Храм Климбы отверзся, свечи запылали,
Невеста вошла с женихом,—
И добрые чехи стократ поздравляли
Любуссу с супругом царем.
И долго под скиптром благим Премыслава
С Любуссой страна их была,
И суд их был краток, и мирна держава
Оратаев счастьем цвела.
И с веяньем ветра, и ранней росою,
И солнца с лияньем лучей
Лилось к ним обилье, довольство рекою,
Веселье цвело средь полей!
И грады создались, и селы явились,
Как звезды на тверди небес,

Ветвь чудна цвела, и с почтеньем хранилась
Сандалья от кожи древес!
И братние узы крепились любовью,
И чтилося имя отцов;
Ни крови, ни свара, лишь жертвенной кровью
Кропились кумиры богов.
Но горе вам, чехи!.. Любусса с любезным
В могиле... цвет стебля опал,
Сандалья в позор со столом их железным,
И стол золотой заблистал!

[*1825*]

СТАТТІ ТА ЛИСТИ

СТАТТІ

КРИТИКА

(Из соч[инений] Красицкого)

> То же бывает с критиками, что с авторами и всеми другими ремеслами: хорошие и дурные — все записаны в один цех. А если случится, что дурные составляют весь почти цех, то из того обыкновенно следует, что и самое ремесло приходит в презрение. Когда же презрение в публике усилится, то почти невозможно примирить ее с несчастным ремеслом.
>
> *Виланд* [1]

Сколько необходима критика в круге учености, столько же требует она и самой строгой осмотрительности, дабы не выйти ей из тесных пределов, ограничивающих сферу ее деятельности. Исправить недостатки и улучшить посредственность — это желание, кажется, было ее ма́терним лоном, на коем она возлелеяна, возращена, усовершенствована. Но так как сие жаркое рвение,— само в себе, впрочем, похвальное,— часто бывает увлекаемо или предосудительными побуждениями, или оказывает себя в несвойственном виде, то критика становится из полезной,— какою бы ей и быть надлежало,— вредной.

В прародители критиков обыкновенно жалуют столь часто повторяемого и весьма редко знаемого писателя Зоила [2]. И поелику почти никому из нас не по сердцу, когда замечают и указывают на наши ошибки, то и Зоил — впрочем, быть может, благоразумный писатель — сделался предметом злобы, насмешек, упреков и проклятия бесчисленного множества грамотеев, которые, внутренне чувствуя себя достойными Зоила, бранят его заблаговременно, дабы он не побранил их в свою чреду.

Я сказал уже в одном месте, кто был тот Меценат [3], которого все хвалят; теперь скажу, кто был тот Зоил, которого все бранят. Город Амфиполь, что во Фракии, был местом его рождения. Он был современник Птоломея Филадельфа, царя египетского, жившего за 270 лет до р[ождества] Х[ристо]ва. Сей муж, обладавший обширными в науках сведениями, предпринял отважное намерение взять под суд критики своей бессмертные творения

Гомера [4],— и вооружил против себя обожателей сего поэта с таким остервенением, как будто бы учинил он ужаснейшее святотатство. Критика его не дошла до позднейших времен, а посему и о достоинстве ее судить мы не можем. Впрочем, знаем, что Гораций не был охуждаем современниками своими за то смелое признание, что и божественный Гомер иногда засыпает: Aliquando divus dormitat Homerus etc *. Сонным обаянием сего рода бывают одержимы величайшие писатели; и сам Гораций также подремливал изредка. О времени смерти Зоила нет никаких достоверных сведений.

Как же надобно теперь думать о критике? Кажется, не иначе как, что она полезна, необходима, когда находится в надлежащих пределах благоприличия; но, быв употреблена во зло, она так далеко простерла владычество свое, и ярем ее до толикой степени отяготел на умах порабощенных ее деспотизму, что нельзя не изнемочь под бременем его. Существеннейший корень зла сокрывается в дерзости сатириков, которые не довольствуясь тем, что вооружаются противу заблуждений, устремляются даже с вооруженною рукою против заблуждающихся, посягают на честь их и имя, превращают в личность то, что должно быть общим. Следуя предосудительному примеру Горация, они не закрывают завесою осторожности своих намеков, но, выставив с необыкновенным бесстыдством по имени особ в своих ядовитых сочинениях, уверяют, будто нападают только на нравы. В таких дерзких поступках к притворному желанию услужливости часто — или, лучше, всегда — присоединяется злонамеренная клевета; и сему-то бесправию одолжены мы бесчисленным скопищем преимущественно журналов, в коих вместо наставлений, часто читаем одну только плодовитость отвратительного злоречия. Говоря о критике, должно остановиться на той точке зрения, из которой бы нам открылся существенно истинный предмет, составляющий критику. Это есть род суда полюбовного, имеющего целию своей приращение наук, со дня на день ощутительнейшее усовершенствование писателей, это есть указатель им полезных правил, по которым бы они свою материю надлежащим образом обрабатывали и усовершали. Подобное намерение, быв чуждо всякого остервенения, и, напротив, дыша снисходительностию и усердием должно, так сказать, приголубить всякое благонамеренное произве-

* Часом божественний дрімає Гомер *(лат.)*.

дение, и даже отвергать оное, все приголубливая. Но дабы такого рода ласковость приобрел критик, облеченный званием судии, то пускай старается выполнить оное так, чтобы достигнуть предположенной цели.

Между бесчисленными обязанностями подобного судии, по мнению моему, существеннейшие суть сии: чтобы он обладал надлежащею способностию к совершению столь важной должности и похищал бы лишние минуты у праздности, посвящая их своей обязанности; чтобы он с твердым постоянством соединял строгую осмотрительность; чтобы он отрекся всякой личности и пристрастия и в виду имел бы одно только свое звание.

Не довольно для критика уметь побранить: надобно ему быть в состоянии, чтобы дать удовлетворительные причины охуждения. Но каким образом он представит их, ежели не имеет потребных к сему сведений? Одно долговременное упражнение в науках и опытность доставляют нам сии сведения; а посему должно нам сперва самим обладать в возможной степени совершенства тем предметом, который осмеливаемся подвергать нашему суду, и тогда только приговор наш не подвергнется осуждению истины.

Ленивый судия слепо полагается на чужие рассказы и свидетельства, дабы сократить труд свой; но поелику сии рассказчики и свидетели могут быть пристрастны, неосторожны и невежи,— и что чаще всего,— пустые только отголоски постороннего пустословия, то каким образом в таком случае согласить суд критики с правилами строгой справедливости? Сим правилом руководствуются неосторожные критики: чужое эхо служит для них изречением приговора, и часто, очень часто, произведение, достойное похвалы, делается предметом злоречия, презрения и насмешек.

Ремесло критика и без того уже ненавистно и производит едва ли не омерзение к тому, кто себя посвятил оному; следственно, он должен уметь, смягчая его, делать не только отвратительным, а достигнуть до сего он может не иначе, как употребив все способы, соответствующие сей цели. Можно, как говорится, побранить и вежливо: для чего ж не можно бы учтиво и без оскорбления исправить? Искусство самую несносную горечь подсластить умеет. Доверие к особе и приобретенное прежде ею имя благоразумного критика смягчают самую едкую колкость и, вместо ненависти, часто привлекают уважение и привязанность. Но в таком случае критик должен быть весьма осмотрителен, внимателен и благоразумен,— дабы, вместо исправления,

не погрешить потаканием; ибо лучше колко похулить, чем неосторожно похвалить: в первом случае истина, по крайней мере, ничего не терпит; в последнем — обнаруживается измена ей и низость.

Прекрасное изображение критики находится в одном английском сочинении под завесой следующей аллегории: «Критика есть старшая сестра истины и труда: при рождении ее в свет была она взята на лоно справедливости, воспитание ее было вверено мудрости. Когда возросла она, то боги, пленясь прекрасными ее свойствами, препоручили ей правление над разумом. Она давала такт, когда играли музы. Музы, вместе с нею, сошли на землю. Когда оставляла она небеса, то справедливость, в завет владычества ее, вручила ей скипетр, коего верх омочен был в амврозию и увит листьями лавра и амаранта; нижний же конец скипетра ее увит был маковыми листками, веточкою кипариса и омочен в воде забвения. Держа одной рукой скипетр, в другой несла она неугасаемый светильник: время было его художником, истина зажгла его. Освещенные пламенем его места показывали предметы в существенном их виде: что искусство отличало, а глупость смешивала, все сие при разливающемся ярком и продолжительном сиянии исчезало. Оно проницало хитрости, бредни, затеи, пустые утонченности, оно освещало насквозь пышные с первого взгляда убранства, которые краснобайство продает иногда глупости с великим барышом и тщетно силится прикрыть уродливость их и увечность: ибо блеск светильника обнаруживает оные во всей их отвратительности.

Облеченная властию и осыпанная столь бесценными дарами, сошла на землю Критика. Обязанностию ее звания было рассматривать, разбирать и оценивать все то, что поклонники муз приносят им на жертву. Сии занятия всегда освещал светильник правды, держимый в руке ее; и коль скоро жертва была почитаема достойною святости богинь, она налагала на нее печать бессмертия прикосновением конца скипетра, увитого лавром. Но сие случалось весьма редко по той причине, что иногда и тут открываемо было лукавство, которое обнаруживал блеск светильника; тогда дурные краски теряли свою ложную живость, слова оставались только звуками, излишняя надутость уродовала поверхность, совсем неуместные притачивания отнимали прелесть и вместо приятности производили отвращение: в таком случае Критика обращала вниз верх своего скипетра и частию, омоченною в воде забвения, прикасалась к

подносимой жертве; усыпительная сила мака приводила ее в омертвение, печальная ветвь кипариса истребляла ее совершенно.

Встречались иногда и такие жертвы, в которых нельзя было найти свойств, достойных уничтожения, но и достойное в них не совсем было достойно лавра. В таком случае Критика удерживала опускающийся скипетр свой,— и творение предавала времени. Судопроизводство его было медленно, зато оканчивалось тем, что отсрочка его всегда согласовалась с правосудием,— и подсудимое дело получало или достойную награду, или заслуженное наказание.

Когда поклонники, приносившие жертвы, узнали, что их подвергли приговору времени, то начали пользоваться отсрочкою, старались накопить новые приобретения, и нередко чрезмерным обрабатыванием и улучшением их искажали долговременные труды свои. Тогда поправляли их другие благоразумными замечаниями; а посему труды одних мало-помалу уничтожались, других прилежание делалось полезным. Были и такие жертвы, которые время уже, как бесполезные, с первого взгляда уничтожило.

Сначала Критика с любопытством любовалась поступками времени. Потом до того они ей понравились, что она совершенно возложила на время попечение о всем том, что прежде поручено было ей только одной. И наконец, наскучив пребыванием своим на земле, возвратилась она, в сопровождении Астреи [5], на небеса, а на земле остались — в товариществе предрассудка и худого вкуса — лесть, зависть и дерзость. Оставляя землю, Критика сокрушила скипетр свой: отломок его, омоченный амброзиею, ухватила лесть; злобной зависти в удел достался тот, который напоен был водою забвения. Посему-то питомцы и поклонники лести ублажают вечною памятию все то, что им велит боготворить корысть, боязнь или власть. А зависть с остервенением порывается на истинную заслугу и таланты и хотела бы всякую минуту погрузить их в воде забвения. Рабы зависти получили от сей адской фурии смрадный факел и дымом его, по крайней мере, закапчивают, ежели не могут совершенно сжечь, творения, достойные славы. Когда Критика с достойною подругою своей воспарила туда, где истина и правота основали свое жилище, то надменные похитители отломков ее скипетра служители лести и зависти, тотчас по удалении владычиц своих, вломились в преддверие святилища муз и, овладевши насильственно сим местом, распростерли в нем неправедное свое владычество.

Они воссели на престоле судилища и, исторгая жертвы из рук толпящихся поклонников, отвсюду, самовольно знаменуют их печатию забвения или славы. Одно лишь постоянное время, презирая их суд и приговоры, судит, награждает или наказывает по заслугам».

НЕЧТО ДЛЯ СОЧИНИТЕЛЕЙ

Гораций советовал не прежде издавать в свет сочинения, как когда они перележат у сочинителя девять лет. Долгая беременность предвещает совершенно созревший плод. Плодов сего рода мы, по большей части, не видим, да и очень редко они появляются: стало быть, писатели не памятуют о том, что сказал Гораций. А посему не худо бы написать сию великую истину на дверях каждого опрометчивого сочинителя,— и попросить всех вообще и каждого в особенности, чтобы они чаще поглядывали на дверь, прежде нежели возьмут перо в руки.

Ничто не может быть правдоподобнее, как то, что Гораций, наученный собственным опытом, возвестил сию важную истину; в противном случае он никогда бы не осмелился с такою самонадеянностию сказать о своих сочинениях: «Я памятник себе воздвиг тверже меди». Самохвальство сего рода можно бы приписать излишнему самолюбию, но, когда вспомним, что целый ряд веков не в состоянии был уменьшить достоинство его произведений, то охотно согласимся, что он сказал правду и что памятник его в самом деле не подлежит разрушению.

Следующее повествование о Виргилии[1] основано на свидетельстве самого Августа, что Марон, страшась будущей участи своей «Энеиды» и чувствуя при смерти, как произведение его еще несовершенно обработано и не пересмотрено с строжайшею внимательностию, велел было сжечь оное; Макровий же, сохранивши отрывок из письма его, писанного к Августу, желавшему иметь его «Энеиду», свидетельствует, что не было усилий, которых бы он не употребил, дабы творение свое очистить от всех возможных недостатков. Вот ответ его к Августу: «Я часто получаю письма твои о моем Энее. О, ежели бы я находил в нем все достойное твоего слуха, то давно бы с охотою послал его к тебе. Но я предпринял такое дело, которое, по мнению моему, едва ли не безрассудно,— когда, как сам

знаешь, требуется к совершению оного множества других существеннейших сведений».

Итак, что представлено в пример, говоря о Горации и Виргилии, величайших бессмертных писателях, то доказывает, какое усилие, какую внимательность, какую осмотрительность должен употребить тот, кто намеревается представить свету свое произведение и с ним подвергнуть славу свою суду грядущих веков! Что имеет причину нравиться нам, то не имеет еще довольно доказательств, чтобы понравиться другим. Суд в собственном своем деле подлежит сомнению; особенно в таком, которое касается величайшей нашей пользы. Ежели хорошее о нас мнение или высокие степени возбуждают в других зависть, то тем более слава наших дарований и обширных сведений возбудит оную, когда украшением сим мы обыкновенно бываем обязаны сами себе, а не стечению обстоятельств: и потому завистник не найдет в сем случае зверского для себя утешения — *изобресть предлог*, которым бы можно было ему уменьшить в нас то, что его раздражает; и сие тем жесточе его снедает, тем чувствительнее его мучит.

Ежели первый порыв разгоряченного и напряженного воображения есть всегда самый живейший; ежели он часто бывает творцом высокого, прекрасного, изящного, то зато сей же самый порыв всегда слишком дорого ценит плод, который он производит. Жар его, кажется, по окончании труда простывает, но при всяком обращении к нему опять пламенеет. Должно беречь его, сколько можно, и ежели не истреблять, то, по крайней мере, удерживать: иначе, желая очаровать других, писатель сам обманется и, вместо снискания новой славы, потеряет самопроизвольно ту, на которую приобрел уже право. Истинно и глубоко просвещенный человек знает, как трудно быть совершенным, а и того более, как совершенство не совместно с силами человеческими; и потому он старается только сблизиться с совершенством и, чем далее подвинется вперед к сей волшебной цели, тем яснее видит, сколько еще ему подвигаться должно. Он чувствует, что уже совершил, но чувствует и то, что совершить еще должно. И ежели какое-нибудь намерение на сем поприще достойно порицания, так это робость, устрашась препятствиями, предаться отчаянию и возвратиться назад с половины дороги. Всякое произведение в своем роде наук и искусств есть чрезмерно трудно, ибо в каждом роде должно быть оно совершенно, а совершенным быть так трудно, что едва ли не грешно и мечтать

об этом. Итак, не довольно простынуть на минуту, чтобы впоследствии, так сказать, не загореться,— потребна постоянная и деятельная крепость ума, которая бы нас делала хладнокровными читателями собственного нашего произведения; тогда только мы произнесем беспристрастный о себе приговор. Может быть, то, что я скажу, покажется странным и невероятным, но уверяю, что оно заключает в себе истину: лучшею порукою хорошего творения есть то, когда творец,— несмотря на свои усилия, на свою заботливость, на свои поправки,— недоволен своим творением. Таков был Виргилий, когда хотел сжечь свою «Энеиду»; он вместе с тем показал, как желал лучше уменьшить будущую свою славу, нежели, хотя несколько, помрачить ту, которою уже насладился.

Не мое дело, не мое намерение в сем случае определять строго время и сроки. И сам Гораций, когда говорил nonumque prematur in annum *,— не полагал в самом деле продолжение девяти лет, а имел единственное намерение дать почувствовать, что с оконченным произведением торопиться не надлежит, но ожидать до тех пор, пока первый восторг сочинителя не утихнет и не пройдет,— и тогда только вверять другим свою собственность. Мольер [2], неподражаемый комик, не прежде произведения свои отдавал на сцену, пока не прочитывал их своей кухарке: ежели удавалось ему ее рассмешить, тогда он был в полной надежде, что пиеса его приобретет всеобщие рукоплескания, и — поверят ли? — опыт доказал, что вкус кухарки никогда его не обманывал! В каком отношении Мольер был к своей кухарке в своих комедиях, в таком отношении должен быть к другим всяк тот, кто намеревается подвергнуть чужому суду свои сочинения, в каком бы ни были они роде написаны, прозою или стихами. На суд сей и совет благоразумие велит приглашать не кого другого, как только людей просвещенных, а что важнее всего,— людей, чуждых всякого пристрастия. Таковых Гораций называет истинными Аристархами [3], говоря: человек справедливый и благоразумный слабые стихи выбросит, переменит то, что требует перемены, и проч. и сделается истинным Аристархом:

Vir bonus et prudens versus reprehendet inertes,
Culpabit duros, incomtis allinet atrum
Trausverso calamo lignum, ambitiosa recidet

---

* ...нехай лежить аж дев'ять років *(лат.)*.

Ornamenta, parum claris lusem dare ceget;
Arguet ambigue dictum, mutanda notabit:
Fiet Aristarchus*.

Надобно иметь богатырскую решительность, или, лучше сказать, надобно быть слишком неразборчивым в доверии к собственным своим силам, чтобы отважиться с хладнокровным равнодушием выслушать приговор, произносимый общим вкусом в то время, когда он взвешивает на весах строгой разборчивости подсудимое творение. Частные мнения не столько опасны,— они подвержены своим ошибкам, ибо ими обладают пристрастие и предрассудки, но время?.. время их не имеет и, передавая грядущим поколениям труды наши, знаменует их печатию памятования и славы, или пятном стыда и забвения.

Звание писателя, что касается до существенного его значения как наставника и учителя, сие звание важное и благородное вручает ему некоторую власть над читателем; но власти сей не присвоена способность навсегда поддержать честь сию с равным достоинством. Лестно имя наставника, но трудно, неимоверно трудно удержать оное! Начальство и старшинство требуют покорности: следовательно, по существу своему, и то и другое не весьма приятно для покоряющихся; а посему, как рабы слишком косой и завистливый взор обращают на своих господ, так и читатели привыкли взирать на сочинителей.

Да простят мне подобие: что есть ученость? это хлеб, вкусный и тучный. Но чтобы мука, из которой он составляется, сделала его превосходным,— для сего она должна быть чистейшая и тончайшая; сделаться ж такою она не прежде может, пока не пройдет несколько раз сквозь разного рода сита. Итак, прежде нежели чужое мнение произнесено будет — статься может, в невыгодном приговоре,— то пускай до того времени собственный строгий суд, держа в тесных пределах критики свое произведение, разбирает его, взвешивает, применяет, обрабатывает; а дабы сие с надлежащим успехом совершить можно было,— для этого потребно столько времени, что, рассуждая о сем строго, кто знает, не показался бы нам и сам Гораций слишком скорым с своим девятилетним сроком!

---

* Муж добрий і розумний може гудити слабі вірші, буде докоряти недобрим віршем, невигладжені вірші буде стирати на таблиці другим кінцем олівця, в занадто претензійних віршах зріже окраси, неясним віршам накаже подати світло, покритикує двозначне слово, зазначить, що треба змінити, стане Арістархом *(лат.)*.

Когда я говорю здесь о писателях, то разумею таких, которые кажутся приобревшими права на знакомство свое с потомством, оказывая или, по крайней мере, оказать желая услуги свои обществу, для которого пишут; а посему боже меня сохрани причислять к сим немногим *избранным* тех многих *незванных* бумагомарателей, которые иногда для угождения своей пустой напыщенности, а иногда (в чем также многие грешны) от голоду и холоду знаются с чернилами! Из таковых кузниц всегда выходит фальшивая монета. Сочинения, коими мы теперь забросаны, суть по большей части бесполезные собрания и избытки вещей, давно уже известных, происшествий не занимательных, повестей ничтожных, правил хозяйственных и сельского домоводства, написанных теми, кои и орют, и пашут, и собирают, и мелют только на одной бумаге, статистических истин, открытых пахарями, остроумий в таких вещах, в которых уму совсем нечего делать,— одним словом, нас задушают всем тем, что производит душевную дурноту. Этого мало, что ж еще, когда все это дышит ядом разврата и соблазнов?

Двоякого рода сочинений, то есть обидных сатир и развратных правил к несчастию века нашего чрезмерно размноженных, не должно также включать в число сочинений, с которыми спешить не надлежит: таковые плоды легкомысленности, разврата, злобы и безбожия достойны не сохранения, но совершенного истребления.

ЛИСТИ

ДО З. ДОЛЕНГА-ХОДАКОВСЬКОГО[1]

(Уривок)

...З жалем мушу признатися Вам, вельмишановний пане, що попри всі мої старання щодо поширення польської мови в Харківській окрузі, попри найщиріше захоплення, з яким молодь тутешнього університету віддається польській літературі, не вистачає нам істотних речей, тобто книжок польських, котрих не можемо дістати ані з Вільна, ані з Варшави, бо зовсім не знаємо їхньої ціни, отже, все, що є з польських книжок в університетській бібліотеці, це лише твори Красіцького, Нарушевича[2], Карпінського[3], Княжніна[4] і деякі періодичні видання, які я виписав переважно з Вільна та з Варшави власним коштом.

Проте ми не кидаємо шукати шляхів, щоб досягти поставленої перед нами мету; все збільшуємо наше бажання вчитися польської мови, захоплюємось нею до такої міри, що тільки протягом одного року студенти університету переклали віршами й прозою біля восьмидесяти уривків з різних польських авторів; значна частина цих перекладів з'явилася в російських журналах; крім багатьох інших, перекладено твори Красіцького, Нарушевича, Карпінського Яна Снядецького[5], К. Швейковського, графа А. Потоцького та інших.

Благаю Вас, вельмишановний пане, пробачити мені те, що так детально про це пишу: я зовсім цього не згадував би, коли б не був певний у Вашій прихильності до рідної літератури, яка відзначається такими значними талантами.

Щодо мене особисто, то скажу лише одне: ніколи я не перестану пишатися з того, що бувши росіянином, а не поляком, я ледве не перший у російському університеті поставив собі за мету познайомити своїх одноплемінників з красою та багатством польської мови.

З глибоким поважанням залишаюся найпокірнішим слугою вельмишановного пана і добродія —

Петро Артемовський-Гулак,
лектор польської мови в Харківському університеті

[illegible] грудня 1819 р.
Харків

P. S. Щиро прошу вельможного пана-добродія, як і всіх любителів польської мови, допомогти нам дістати польські книжки, і всі поради вельможного пана відносно цього будуть для нас дуже цінними.

ДО М. О. МАКСИМОВИЧА[1]

[*Квітень — травень 1827 р.*]

Monsieur! *

Ваш ласкавий лист, що ним Ви вшанували мене 19 квітня, дає мені сміливість звернутися до Вас, навіть накладає на мене обов'язок надзвичайно для мене приємний, засвідчити Вам мою найсердечнішу вдячність. Якщо на цей раз я не відписую так, як того вимагає Ваша увага, й так, як би я сам того бажав, то не пояснюйте цього моїм небажанням, але тяжким станом мого здоров'я, в якому застав мене Ваш лист, ось чому я ледве міг черкнути до Вас кілька рядків. Серед страждань, які я терплю, все, що я зараз можу відчувати,— це жаль від того, що я позбавлений приємності розмовляти так довго, як мені бажалось би, з такою шановною особою, як Ви, і неспроможний пояснити Вам деякі близькі нам обом, як землякам, питання. Не маю ані відважності, ані сили думати про щось інше, крім свого сумного становища. Можливо, колись згодом, шановний пане, я матиму щастя сплатити Вам свій борг і якось виправдати довір'я, що ним Ви так люб'язно мене вшанували; але людина не може, принаймні не повинна, робити щось передчасно: їй можна розпоряджатися лише сучасним, та й то на її дорозі раз у раз стають тисячі й тисячі перешкод. Тим-то, шановний пане, я обмежуюся на цей раз лише найсердечнішою подякою за поблажливість і приємну увагу Вашу до мого злиденного «Твардовського», якого я повністю доручаю Вашій опіці та благодійному захисту[2]. Робіть з ним усе, що Вам здається потрібним, аби тільки це не пошкодило Вашій цікавій книзі. Повинен Вам признатися, що ця дрібничка потрапила до Ваших рук в окремих місцях не такою, якою вона вийшла з-під мого пера. Дуже вимогливий щодо цензури, я був змушений зробити деякі зміни, почасти навіть на шкоду самій баладі; відновлення цих змін збільшило б вартість твору, якщо він її має. Щодо орфографії, яку Ви пропонуєте запровадити

* Пане! *(Франц.)*

у Вашій книзі, то дозвольте мені, шановний пане, сказати Вам з усією одвертістю, яка випливає з почуття глибокої моєї до Вас поваги, що ця орфографія, на мій погляд, не відповідає ні смаку наших земляків, ні духу самої мови: росіяни читатимуть її по-російському, а українці почуватимуть при читанні одні тільки труднощі. Та, зрештою, Вам, шановний пане, краще судити й вирішувати цю справу; я не хочу нічого кращого, як стати одним з Ваших ревних шанувальників і засвідчити Вам на майбутнє, як і зараз, мою пошану, щиру подяку й найглибше поважання, з якими маю за честь бути, шановний пане, Вашим покірним і дуже відданим слугою

Петро Артемовський

P. S. Тисячі й тисячі добрих побажань люб'язному й шановному Дашкевичу [3].

2. Мої поважання й пошана незрівнянному панові Міцкевичу [4].

3. Простите смелость, с которою я отважился отвечать на обязательнейшее Ваше письмо русское по-французски. Я затруднялся неведением имени Вашего и отчества и предпочел лучше сказать Monsieur, нежели поставить литеру.

4. Не могу никак припомнить, о каком именно сочинении моем или переводе, относительно к малорусскому языку, упоминал Вам любезнейший и почтеннейший г. Дашкевич?

С этою же почтой пишу в Полтаву о присылке требуемой Вами песни.

ДО В. Г. АНАСТАСЕВИЧА [1]

(Уривок)

...Что касается до предложения, которым Вам угодно было сделать мне честь, касательно исторического объяснения малоросс[ийских] пес[ен], изданных г. Максимовичем, признаюсь откровенно, что мне самому, по чувству собственных воспоминаний и привязанности к родине, желательно бы было приступить к предлагаемому Вами труду. Быть может, со временем, я и оправдаю лестные ожидания Ваши по сему предмету; но на сей раз едва ли могу и помышлять об этом. Закиданный делами по службе, лишающими меня и последнего часу ночного покоя, расстроившими почти невозвратно мое утлое здоровье, я могу на сие время услаждать только мою душу прекрасным трудом

почтенного г. Максимовича. По моему мнению, этот его подарок был бы еще прекраснее, если бы он не ввел в оный такой орфографии, которая изобретателю и читателям оной доставила без нужды совершенно лишний труд. Не могу не заметить и того, что мнение его о некоторой *полумягкости* истинно дебелого *Ы* не основано на природе малороссийского наречия, по крайней мере, в тех случаях, в которых он это разумеет. Без сомнения, ему чрез подобное умягчение хотелось, так сказать, *оделикатить* родной наш язык; однако ж, ваше высокородие, не откажите мне в согласии, что из *языка,* еще более, нежели из *песни, слóва не выкинуть!* Впрочем, за исключением сего и некоторых великоруссицизмов, труд г. Максимовича дает ему полное право на благодарность не одних малороссиян; жаль, очень жаль, что оный до сих пор не оценен надлежащим образом. Конечно, если вырвется судия «Малороссийских песен» такой же, каким себя показал г. Сомов в «Северных цветах», в отношении к моему «Твардовскому» [2], то, может быть, столь же решительно грянет: что малоросс[ийские] песни, издан[ные] г. Максимовичем, сочинены на языке *Нукачивцев.* Не скрою от Вас, что если бы я не страшился унизить звание мое критическою перестрелкою о такой безделице, которую сам за ничто почитаю и в которой я умолял его превосходительство генерала Александра Дмитриевича Засядьку [3] скрыть, по крайней мере, мое имя ради моей *профессии,* между тем, как ему чрезвычайно хотелось напечатать оную в С.-Петербурге, то мне стоило бы не более двух почерков пера доказать г. Сомову, что он не умеет читать ни по-малороссийски, ни по-польски, а разумеет и того меньше. У Вас, без сомнения, в руках польский «Твардовский» незабвенного, доброго моего знакомого Мицкевича: Вам стóит сравнить обоих — и я безропотно выслушаю ваш приговор; несмотря на то, что ни в С.-Петербурге, ни в Москве мой «Твард[овский]» малороссийский не был напечатан исправно, хотя и подпал четырехкратному тиснению; в некоторых словах совершенно даже изуродован. Но такова обыкновенно слава литературных самозванцев; чем невежественнее, тем смелее, чтобы не сказать — наглее. Но бог с ним! *Сіль в вічі, а печíна в зуби...* Довольно об этом.

Я осмеливаюсь сообщить вашему высокородию такое намерение, которое давным-давно лежит, как грех, на душе моей: во сне и наяву грежу о *Словаре малороссийском!* Мысль, что, может быть, близко уже время, когда не

только признаки малороссийских обычаев и старины будут изглажены навеки, но и самый язык сольется в огромный поток величественного, владычествующего великороссийского *слова,* и не оставит, быть может, по себе ниже темных следов своего существования, наводит на меня такую хандру, что иногда приходят минуты, в которые я решился бы отказаться от обольстительных надежд моего тесного честолюбия и удалился в мирную кущу простодушного *полянина* — ловить последние звуки с каждым днем умирающего родного языка. Вам, более, нежели мне, известно, сколь важным могло бы быть малор[оссийское] наречие в области филологии русской, если бы кто соорудил письменный памятник оного. Почтенный Михаил Трофимович Каченовский выразился об этом довольно ясно в примечании своем к моему «Рыбалке» [4]. Пока еще память не совсем мне изменила, мне кажется, что я мог бы осуществить на деле одну из утешительнейших моих мыслей и, может быть, надежды благомыслящих литераторов. Я сказал: *память,* ибо для приведения в действие подобного источника [нет ничего], кроме детского воспоминания звуков, которыми выражал я первые мои понятия. Многое забыто, многое припоминается. Пособие со стороны польского языка ручается в облегчении замышляемого труда. Но что на это скажет Московское историческое общество? [5] Конечно то, что подобный труд не входит в круг занятий оного! не знаю, тем более, что и устав оного мне не прислан: жажду только услышать Ваше об этом мнение; а до того, поручая себя впредь в милостивое благорасположение Вашего высокородия, при повторении чувствительнейшей беспредельной благодарности *за вся от вас благая,* с чувством достодолжного высокопочитания и глубокой преданности, честь имею быть, милостивый государь!

Вашего высокородия покорнейший слуга
Петр Артемовский-Гулак

Харьков, 11 февраля 1828 года

P. S. В сию минуту я познакомился с г. бароном Дельвигом [6], приехавшим в Харьков по делам службы. Он мне сказал поклон от моего доброго знакомого г. Мицкевича. Научите меня, сделайте одолжение: чего я должен буду ожидать от знакомства с бароном? Долговременный опыт наставил меня — не скоро дружиться с людьми, по крайней мере, не со всеми.

ДО О. В. ТЕРЕЩЕНКА [1]

(Уривок)

...Что касается до желания вашего — получать иногда родимые наши песни, признаюсь вам чистосердечно, что я сам полетел бы собирать оные под кровлею земляков, если бы мне можно было отлучиться из Харькова, по крайней мере, на месяц. Но могу ли об этом и помыслить? Моя свобода стеснена до того, что часто, по целым дням, не встречаюсь с любезнейшими предметами моего сердца; ибо, думаю, вы знаете, что я отец семейства и имею милых деточек. Меня просил г. Максимович, издатель «Малоросс-[ийских] пес[ен]» о доставлении ему песни: «Ой у полі могила з вітром говорила». Я должен был для сего сноситься с полтавцами; достал, чего желал, и послал в Москву; но уже было, кажется, поздно: издание было кончено... Впрочем, если случай и возможность представятся,— не премину вас порадовать милым гостинцем...

11 февраля 1828 года
Харьков

ДО М. П. ПОГОДІНА [1]

Милостивый государь Михаил Петрович!

Принося вам чувствительнейшую благодарность за дружеское приветствие меня с новым годом и сопровождая таковое ж и с моей стороны сердечными пожеланиями вам успехов по мыслям и благороднейшим движениям души вашей — на пользу любезного отечества нашего, я спешу подкрепить таковую благодарность чувствами сугубой признательности к вам за случай, доставляемый вами мне к оказанию готовности моей — быть к услугам вашим [2], касательно доставления нашему университету и частным лицам возможности приобресть некоторые из сочинений и переводов ваших на выгодных условиях. Вследствие поручения вашего по сему предмету, как декан факультета, предложил я, в первое заседание правления, на рассуждение о сем Г. г. членам оного, которые, не считая себя вправе поступить в сем случае по своему произволению, советовали мне предложить о том на благоусмотрение Совета, что я и сделал в прошедшее заседание оного, т.е 29-го

прошедшего января. Все члены оного были единодушны того мнения, что Совет, не имея власти предписать подведомым Университету местам и лицам получение каких-либо книг, кроме предписываемых высшим начальством, может однако ж и охотно соглашается, посредством Училищного комитета, циркулярно отнестись ко всем г. директорам гимназий и уездных училищ смотрителям по университетскому округу, рекомендуя им покупку ваших изданий, с изъяснением выгодных условий приобретения оных. Меня затрудняет в сем случае только то, что вы при каждом издании не изволили именно определить: при каком, собственно, числе покупателей, или, лучше сказать, числе могущих быть купленными экземпляров, вам угодно будет сделать и какую именно уступку? Впрочем, пока получу от вас на сие определенную вашу *волю,* с завтрашнего же дня начну собирать, между моими слушателями, товарищами и знакомыми, подписку. Само собой разумеется, что на некоторые издания, по свойству содержания их и малому числу у нас *серьезных* читателей, подписчиков может быть меньше, нежели на другие; хотя и то справедливо, что очевидная уступка цены нередко бывает заманчива и для тех, кои вовсе ничего не читают.

Как бы то ни было, смею уверить вас, что не ручаясь решительно за успех вашего поручения, могу ручаться за усердие мое в приведении оного к исполнению, по желанию вашему, если сие мне будет возможно. Так, например, что касается до Риттер. Ландк, [3] с книгою ручаюсь вперед за успешную продажу оных и — буде продажа 100 экземпляров достаточна к понижению цены на каждом до 6 рублей, то я употреблю все мои усилия к собранию для сего достаточного числа подписчиков. Почему можете выслать таковое число экз[емпляров] оных на мое имя, если сие сочтете нужным; а я, по мере продажи, буду высылать деньги, кому изволите приказать. Других изданий можно на первый случай выслать меньше.

Касательно введения некоторых из них в училищах по округу для раздачи, в виде награды за прилежание учеников, замечено мне в университете, что к тому ни Совет, ни Комитет не могут приступить, потому что высшим начальством определены именно книги, издаваемые училищным ведомством, которыми должно награждать учеников. Одним словом, милостивый государь, благороднейший, достопочтеннейший и незабвенный Михаил Петрович, я делаю с моей стороны все по возможности, чтоб доказать вам

сердечную мою готовность выполнить поручение ваше, и если в чем-нибудь встречаю препоны со стороны других, то оные не происходят непосредственно ни от меня, ни от них; нет! — все мои товарищи с чувством благодарного к вам уважения взирают на побуждения, заставившие вас прибегнуть к скорейшему сбыту ваших ученых изданий.

Игнат Николаевич Данилович, Иван Андреевич Криницкий [4] и Григорий Федорович Квитка, душевно благодаря вас за память о них, свидетельствуют вам искреннейшее почтение. Что касается до меня, душа моя более, нежели когда-либо, полна чувствованиями достодолжного к вам уважения, преданности и благодарного воспоминания, с которыми навсегда честь имею быть милостивый государь! вашим покорнейшим слугою, Петр — Петров сын —

Артемовский-Гулак

2-го февраля 1830-го года
Харьков

P. S. Еще в прошлом году Моск[овское] Общество любителей росс[ийской] словесности [5] удостоило меня чести избрания в свои действ[ительные] члены: до сих пор я не получаю на звание сие диплома.

ДО І. І. СРЕЗНЕВСЬКОГО [1]

Милостивый государь, душевно уважаемый и незабвенный Измаил Иванович!

Умоляю великодушие Ваше,— не сочтите неблагодарностию продолжительное молчание мое на доброе, прекрасное и истинно обязательное письмо Ваше ко мне от 18-го давно минувшего января, с даровым приложением в высокой степени поучительного, глубокого и превосходного филологического труда Вашего: «Мысли об истории русского языка». Клянусь, что то и другое я имел душевную радость получить, наконец, только 3-го дня, хотя, по одолжению почтенного Федора Леонтьевича [2], насладился чтением последнего гораздо прежде. Вот как дело было: я провел весь январь и почти половину февраля, по учебной обязанности, в Полтавском институте; поэтому письмо и книги получены в Харькове в мое отсутствие. Жена моя, зная, как дорожу я подобными сношениями, выискала слу-

чай чрез какого-то купца отправить ко мне в Полтаву письмо Ваше и посылку в то время, когда я собирался выехать оттуда. Таким образом, разминувшись с безымянным купцом, я тщетно до сего времени переписывался по этому предмету с Полтавой, но, наконец, добился до своего: по истечении почти 4 месяцев, и письмо и посылка, по неисповедимым судьбам очутились в канцелярии совета Полтавского института благор[одных] девиц, откуда и приняты мною благодарно, родственно и с распростертыми объятиями. Догробная моя Вам благодарность, милостивый государь достойнейший Измаил Иванович, за столь лестное продолжение дружеской Вашей обо мне памяти. Честь и слава неотъемлемая прекрасному и истинно полезному труду, подъятому и совершенному Вами во славу русского слова! Да укрепит сила вышнего Ваши силы и дух к продолжению дальнейших ученых занятий, в которых нет для Вас ничего трудного. Но, если слава хороша, то иногда недурно и здоровье. Ради бога, заботясь о первой, не забывайте и о последнем. Говорю это не по собственному только сердечному участию в Вас, но и по участию других, Вас искренно уважающих. Так, на днях гостивший здесь во Всесвятском преосв[ященный] Иннокентий [3], с которым я от души беседовал о Вас, именно поручил мне *пожурить* Вас за неумолимую беспощадность, с какою Вы, в ученых занятиях Ваших, обращаетесь с самим собою! Продолжая так и впредь, поверьте, воскликнете, хотя и поздно:

O! mihi praetoritos Jupiter si renovat annos! *

Итак, поклянитесь, что исправитесь, но поклянитесь по-наськи: «Коли я уже буду або не схаменуся, то нехай мені не тільки що абощо, та тогді хоч би мені і отощо!» Вменяя себе в приятнейший долг свидетельствовать мое достодолжное почтение милостивой государыне достойнейшей Екатерине Федоровне [4] и повторяя стократно пред Вами душевную благодарность, честь имею быть с непоколебимым уважением и глубокой преданностью, милостивый государь!

Вашим покорнейшим слугою
Петр Артемовский-Гулак

Сердечно и благодарно обнимаю почтеннейшего и любезнейшего Александра Федоровича [5]. Милое, обязательное и, право, незаслуженное мною письмо его от— *порядком* —

* О, коли б Юпітер відновив мені преторські роки! *(Лат.)*

минувшего также апреля, со светлою его «Общественною жизнию и земскими отношениями в древней Руси» у меня на столе перед глазами; но «я у Сірка очей позичив, та буцім і не бачу! Если сегодня не успею, непременно напишу с следующей почтой. Я теперь в больших хлопотах с 10 детей, оставшихся на моих руках. Вот уже месяц как бедная моя страдалица-жена лечится у Кавк[азских] вод.

Мои малоросс[ийские] побрехеньки Вас не минуют. Самый несносный труд — собрать и переписать. Но, в нынешнюю эпоху, пройдут ли они благополучно горнило цензуры?

3-го июля 1850-го года
Харьков

ПРИМІТКИ

За життя П. Гулака-Артемовського була опублікована лише частина його літературного доробку на сторінках харківських журналів «Украинский вестник» та «Украинский журнал», а також московського «Вестника Европы». Спроби сучасників письменника, зокрема І. І. Срезневського (див. лист П. Гулака-Артемовського до Срезневського у цьому виданні), видати окремою збіркою його твори не увінчалися успіхом. Лише в кінці XIX — на початку XX ст. почали з'являтися публікації окремих не друкованих раніше творів письменника.

Перше найповніше зібрання художньої та епістолярної спадщини П. Гулака-Артемовського, підготовлене І. Айзенштоком, побачило світ 1927 р. і потім було перевидане у 1928 та 1930 рр.

До нашого видання ввійшла більшість творів П. Гулака-Артемовського. Розташовані вони в межах розділів («Українські поезії», «Російські поезії», «Статті та листи») у хронологічному порядку, за часом їх створення. Авторські дати написання творів зазначаються в кінці кожного з них; у квадратових дужках проставлено орієнтовні дати.

Тексти творів поета подаються за виданням: П. П. Гулак-Артемовський. Твори, К., «Дніпро», 1964; частина з них заново звірена за автографами або першодруками. У цих примітках використано коментарі зазначеного видання.

УКРАЇНСЬКІ ПОЕЗІЇ

СПРАВЖНЯ ДОБРІСТЬ (Писулька до Грицька Прокази)

Це перший твір поета українською мовою. Послання адресоване письменникові Г. Ф. Квітці-Основ'яненку (1778—1843) як одному з керівників Харківського товариства благодіяння.

1. Нептун — за давньоримською міфологією, бог морської стихії.

2. *А сам почнеш, було, псавтир перевертати...* — Псавтир (псалтир), як і в наступних рядках Ярмолай (Ірмологій), Октоїх, Часловець (Часослов) — церковні богослужебні книги.

3. Тма, мна, здо — назви складів із церковнослов'янської мови.

4. *Та й об якімсь, було, почнеш читать Сократі...*— Тут передається легенда про старогрецького філософа Сократа (469—399 до н. е.); засуджений політичними противниками до смертної кари, він випив отруту і вів далі розмову із своїми учнями.

5. *...вірний Довгорук писульку царську рве із єдноральских рук...*— Тут мається на увазі анекдот про сенатора Якова Долгорукова (1659—1720), що не раз насмілювався заперечувати Петру I з приводу його помилкових рішень.

ПАН ТА СОБАКА *(Казка)*

В основі «казки» — байка польського письменника І. Красіцького (1735—1801) «Пан та Собака»:

Pies szczekał na złodzieja, całą noc sie trudził;
Obili go nazajutrz, że pana obudził,
Spał smaczno drugiej nocy, złodzieja nie czekał,
Ten dom skradł; psa obili za to, że nie szczekał.

Приблизно в той же час до цієї байки І. Красіцького звернувся й російський поет П. Вяземський; його переклад відомий під назвою «Битый пес»:

Пес лаял на воров; пса утром отодрали
За то, что лаем смел встревожить барский сон.
Пес спал в другую ночь; дом воры обокрали.
Отодран пес за то, зачем не лаял он.

У своїй «казці» П. Гулак-Артемовський використав також окремі епізоди із сатири І. Красіцького «Пан не вартий слуги».

СУПЛІКА ДО ГРИЦЬКА К[ВІТКИ]

Звернення до Г. Квітки-Основ'яненка, що в 1816—1818 рр. був одним із редакторів «Украинского вестника» (1816—1819) і предводителем повітового дворянства.

До цієї «Супліки» П. Гулак-Артемовський подав прозовий додаток, в якому виступив проти спотворення української мови деякими письменниками, висловив свої міркування щодо вимови, зокрема голосного «е» в українській мові:

«Люди добрі і ви, панове громада! уже коли будете читать оцю казку, то, будьте ласкаві, де тілько трапиться вам на дорозі наткнуться на «Е»,— вимовляйте його так, як буцімто там нариговано «Э»: бо, бач, у нас воно з діда, з прадіда завсіди так вимовляється: хіба тілько після *голосних* яких слів, от як бува, часом після *а, е, о* і друг., та ще й з початку вимовляється м'якенько, мов по-московській. Я таки й хотів був, щоб замість «Е»

скрізь надруковать «Э», та пішов до голови по розум, поміркувавсь трохи і побачив, що, крий боже, як було б тяжко повéрху читать; од того, бач, що наші очі ще не зовсім побратались з сим яренудовим *перевертнем* «Э».

Тут же П. Гулак-Артемовський піддав критиці оперу-водевіль «Казак-стихотворець» російського драматурга О. О. Шаховського (1777—1846), де поверхово й фальшиво зображувалися життя і побут українського села, а дійові особи розмовляли каліченою, штучною мовою, яку автор видавав за українську. Проти антинародного характеру «Казака-стихотворца» виступив також І. Котляревський. Устами своїх персонажів у «Наталці Полтавці» він засудив творчі засади О. Шаховського, який «взявся по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду ні краю і не знавши обичаїв і повір'я нашого».

[ДО О. КУРДЮМОВА]

Вірш є продовженням тексту листа П. Гулака-Артемовського до свого близького знайомого О. О. Курдюмова: «Целую Вас сердечно, любезнейший Алексей Емельянович! У меня сейчас почти был Евграф Матвеевич. (Філомафітський Є. М. (1790—1831) — редактор-видавець «Украинского вестника», професор Харківського університету.— Ред.). Он мне намекнул что-то об Алексее. Я к святцам — и вижу, что в самом деле вас надобно поздравить. Но горе мне! Не могу лично исполнить столь приятный для меня долг: четыре недели прошло уже, как жестокая болезнь приковала меня к постели».

[1] *Здоров був з празником, мій любий Олексію!*— Йдеться про день «преподобного Олексія», 17 березня за православним календарем.

СОЛОПІЙ ТА ХІВРЯ, АБО ГОРОХ ПРИ ДОРОЗІ *(Казка)*

В основі «казки» — коротенька баєчка І. Красіцького «Горох при дорозі». Сюжет цього твору використав також Л. Боровиковський у байці-приказці «Горох».

Після цієї «казки» в журналі «Украинский вестник» (1819, № 8) надруковано звернення П. Гулака-Артемовського до редактора журналу Є. Філомафітського: «Писулька до того, котрий що божого місяця «Українського гінця» («Украинск[ий] вестник») по всіх усюдах розсилає».

ТЮХТІЙ ТА ЧВАНЬКО *(Побрехенька)*

До епіграфа у першодрукові («Украинский вестник», 1819, № 11) подано примітку видавця: «Епіграф цей, написаний французькою мовою самим автором «Тюхтія та Чванька» і є вірним

відображенням у мініатюрі його серця і життя. Перебуваючи давно вже у хворобливому стані він бореться з бажанням займатися улюбленим своїм предметом, літературою, і з трудністю задовольнити прагнення своє цілком. Більшу частину своїх надрукованих і ненадрукованих творів хворий автор написав не встаючи з ліжка. Кожен, хто його знає так, як я, може сказати:

Он плачет для себя, он для других смеется;
И в шутках, и в слезах все тот же остается!»

1. Гараськo — Горацій Флакк Квінт (65 — 8 до н. е.), римський поет, який неодноразово підкреслював, що кожен літератор має бути надзвичайно вимогливим до себе і не повинен поспішати з публікацією своїх творів до тих пір, доки не переконається в їх художній досконалості.

До цієї «побрехеньки» П. Гулак-Артемовський додав замітку «Дещо про того Гараська», в якій, зокрема, писав:

«Я то тілько, знаєш, хотів дещо розчовпать про того Гараська. Отже ж, то він уже подавно сказав, що коли вже луципер підцькує кого базграти вірші, то нехай же, каже, наялозить та й «nonum premat in annum» (схоронить на дев'ять літ.— *Б. Д.).* Він-то оце сказав, бач, *по-литвинській* (по-латинськи.— *Б. Д.),* бо він був, собі на лихо, *литвин,* а по-нашому б то воно значиться от що: що, коли вже хто що скумпоновав та й написав, то нехай же куди запроторить так, щоб тільки миші та пацюки про те знали.

Отже ж, щоб не збрехать, я таки іноді на сього Гараська не дуже-то вважаю... мені про його й байдуже!.. У *литвинів,* може, колись воно й добре було, а у нас тої погані, віршомазів, стільки наплодилось, як у доброго попа дітей; що якби кожний ховав на дев'ять рік,— що за одну годину пером надрига, то нігде б чоловікові було і кватиру нанять за паперами!

Ви, дурні, я ж кажу, на те та не вважайте;
Людей питайтеся, а свій ви розум майте.
Не вам *Гараськo* свій указ скомпоновав:
Він сам розумний був, розумним і писав.
Пишіть і на вербі нас грушами трахтуйте,
Пишіть і крамарів-паперників годуйте.
У нас холодний край, а ліс став дорогий,
Дурні ж ні пó чому: що ступиш, то й дурний!
Пишіть, реб'ятушки!.. Подякують вам люде:
За дурнями та й всім розумним тепло буде!..»

ДУРЕНЬ І РОЗУМНИЙ *(Приказка)*

Ця «приказка» є перекладом баєчки І. Красіцького «Мудрий і Дурень». Пізніше сюжет твору польського поета опрацював також Л. Боровиковський («Дурний і Розумний»).

ЦІКАВИЙ І МОВЧУН *(Приказка)*

«Приказка» є перекладом байки І. Красіцького під тією ж назвою — «Мудрий і Дурень».

«ЛІКАР І ЗДОРОВ'Я» *(Приказка)*

«Приказка» — переклад одноіменної байки І. Красіцького. Вільний переклад цієї байки польського поета здійснив пізніше Л. Боровиковський («Лікар та Здоров'я»).

ТВАРДОВСЬКИЙ *(Малоросійська балада)*

Твір П. Гулака-Артемовського є переспівом відомої балади А. Міцкевича «Пані Твардовська».

У передмові до «Твардовського» редактор журналу «Вестник Европы», де вперше в 1827 р. була надрукована ця балада», подавши короткий огляд української поезії початку XIX ст., в якому згадав, зокрема, «Енеїду» Котляревського, писав: «Безперечно, сюди належить і «Твардовський». Польська словесність з певного часу вихваляється баладою такого ж змісту — витвором таланту п[а]н[а] Міцкевича, відмінного поета. Герой балади та його спілка з бісом відомі не менше у Польщі та за Дніпром, ніж у Малоросії й Україні: оповідання про молодецтво Твардовського, про його пригоди слухаються з неослабною цікавістю, і простодушні поселяни в дозвільні години дуже охоче відновлюють почуття страху у своєму серці спогадами про долю Твардовського. Балада малоросійська є наслідуванням польської».

РИБАЛКА *(Малоросійська балада)*

Твір П. Гулака-Артемовського — переспів одноіменної балади Гете (1749—1832). Дещо раніше цю баладу німецького поета переклав російською мовою В. А. Жуковський («Рыбак»).

БАТЬКО ТА СИН *(Байка)*

Твір українського поета є переробкою байки І. Красіцького «Діти і батько». Сюжет цієї байки польського поета використав також Л. Боровиковський («Петрусь»).

1. Тму, мну, вдо, тло — спишу на спині! — До цього рядка у першодрукові подано авторську примітку: «Кто учился у дьячка по старинному славянскому букварю, тот знает, что значит: *тма, мна, вдо, тло, кто, что, мню* и проч. Сколько воспоминаний!..»

ДВІ ПТАШКИ В КЛІТЦІ

Цей твір є переробкою байки І. Красіцького «Пташки в клітці». На подібну тему написано байку Г. Сковороди «Чиж і Щиглик».

РИБКА *(Басня)*

Цей твір є переробкою байки І. Красіцького «Маленька рибка і щупак». Сюжет байки польського поета опрацював також Л. Боровиковський («Щука і Пліточка»).

ДО ПАРХОМА
I

Ця поезія є переробкою Горацієвої оди «До Деллія».

ДО ПАРХОМА
II

Поезія є наслідуванням Горацієвої оди «До Левконої».

XXXIV ОДА ГОРАЦІЯ, КН. I

Цей твір є переробкою Горацієвої оди «До себе сам».

«ПЕТРО МУЖИК НЕПОКОРНИЙ...»

Вірш написаний у зв'язку з поїздкою П. Гулака-Артемовського до Петербурга в кінці 1832 — на початку 1833 рр. з метою усунення різного роду ускладнень і неполадок, що виникли в Полтавському інституті шляхетних дівчат, де поет завідував навчальною частиною.

1. Микола — Лонгінов М. М. (1780—1853), високопоставлений чиновник, у 20 — 30-х рр. керував учбовими та благодійними закладами, які перебували у віданні імператриці. Він був покровителем Гулака-Артемовського.

[НА ВІД'ЇЗД ІЗ ПОЛТАВИ М. М. Л[ОНГІНОВА] 22 ТРАВНЯ 1842]

Вірш написаний з приводу від'їзду М. Лонгінова з Полтави, де він був присутній на випускних іспитах в Інституті шляхетних дівчат.

«СИДИТЬ ПЕТРО У ПОЛТАВІ...»

Вірш адресований одному з помічників М. Лонгінова — А. А. Вагнеру, з яким П. Гулак-Артемовський перебував у дружніх стосунках. Вірш написаний, як гадають дослідники, «в зв'язку з тим, що начальниця Полтавського жіночого інституту Софія Іванівна Засс була переведена до Патріотичного інституту в Петербурзі, а в Полтаву мала бути призначена нова начальниця. Очевидно, в зв'язку з цим П. Гулак-Артемовський турбувався, чи залишиться він надалі «инспектором классов»; це тим більше його обходило, що незабаром він мав піти у відставку як ректор університету, отже, матеріальний його стан був досить непевний» (Див: П. П. Гулак-Артемовський, Твори. К., «Дніпро», 1964, с. 247). Про це свідчить і авторська приписка в автографі вірша: «А куди ж ви мене, Андрію, загарбаєте? Куди мене дінете? Куди мене запроторите? Яку хату помелом моїм будете мести? Яку дірку мною заткнете? 24 июня 1848 г. П. А. Г.»

«ГОЛИВСЯ Я НА ТИЖДЕНЬ РАЗ...»

У вірші П. Гулак-Артемовський звертається до А. А. Вагнера, який приїхав до Полтави для ревізії Інституту шляхетних дівчат.

1. Він — Лонгінов М.

2. *...яку там цяцю Ви привезли....* — Очевидно, йдеться про якусь нагороду від А. Вагнера.

«ЯК ТІЛЬКИ ЗАДЗВОНЯТЬ ЧОТИРИ ГОДИНКИ...»

Цей жартівливий вірш є продовженням листа до А. Вагнера від 21 червня 1851 р.

«ПОСЛУХАВ ЖІНКУ...»

1. Він і Вона — подружжя Лонгінових.

«ОЙ МЕНІ ТЯЖКО...»

До цього вірша П. Гулак-Артемовський зробив таку приписку французькою мовою, звернену до А. Вагнера: «Ця дрібничка, дорогий і шановний Андрієе Андрійовичу, може мати лише тимчасовий інтерес! Вам, звичайно, відомо, що я сьогодні байдики б'ю. Треба було заповнити порожнечу мого ранку; те, що я зараз зробив,— ні зле ні добре, принаймні я погасив борг мого листування з дружиною й дітьми. Киньте мене (швырните меня) до ніг його превосходительства, нашого ангела-охоронця. Вітання, шаноба й дружба!»

«А ЩО Ж ОЦЕ, АНДРІЮ?..»

Жартівливий вірш, адресований А. Вагнеру з нагоди урочистого акту в Полтавському інституті шляхетних дівчат.

«СВІТИТЬ МІСЯЦЬ У ВІКОНЦЕ...»

Вірш вміщений у листі до М. Лонгінова від 12 січня 1852 р. і написаний у зв'язку з очікуванням ордена «святого Станіслава» («Станіславської зірки»), яким П. Гулак-Артемовський був нагороджений 1 січня 1852 р.

«ПИСАВ ПАН...»

Вірш вміщений у листі до М. Лонгінова від 20 січня 1852 р. 23 січня того ж року П. Гулак-Артемовський, надсилаючи цей вірш А. Вагнеру, зокрема писав (французькою і російською мовами): «Отакою була друга ієреміада, яку я послав моєму ангелові-охоронцю 20 січня цього року... Вот уже минуло 24 дня с тех пор, как грамота подписана, а св. Станислава нет как нет. Это необъяснимо! Непостижимо!»

«ЧОГО Ж МЕНІ ЖУРИТИСЯ?..»

Вірш вміщений у листі до М. Лонгінова від 13 лютого 1852 р. і написаний з нагоди одержання довгожданої нагороди. У цьому листі П. Гулак-Артемовський зокрема писав: «Наконец, и вожделенный Станислав поспел ко мне вчера, в пору, и именно в ту минуту, как я, закутанный в мех и вату, по причине болезненных моих припадков садился за обеденный стол с любезнейшим Михаилом Михайловичем и с г. Сливицким, навестившими меня, недужного и совершенно охладевшего ногами. Легко понять, какой поднялся в доме радостный крик при вскрытии драгоценных хартий и футляра с орденскими знаками! Тут пошла потеха! Забыты болезни и охапья, и круговая длилась до вечера».

ЦОКОТУСІ

У цьому вірші П. Гулак-Артемовський висміює начальницю Полтавського інституту шляхетних дівчат Холмську. У листі до М. Лонгінова від 13 лютого 1852 р., навівши уривок з цього вірша в дещо іншій редакції, поет писав про неї: «У нас она постоянно слывет под фирмою нечесанной чушки и задрипанки Химки, или Химки-брехливки. Никто лучше ее не олицетворяет хохлацкой поговорки: «Брехати — не ціпом махати»!.. С этим прекрасным талантом, так назидательным для любознательного юношества, она соединяет и неоцененный дар бессовестного незлобия: вы уличили ее при всех, например, в бесстыдной лжи и клевете? Она не в пре-

тензии! Только немножко заикает, обратится к следующей лжи, зароется преспокойно в пуховик и на другой день, с растрепанной и усеянной пухом головой, как в страусовых перьях, с кабацкой веселостью и приемами, встречает вас как ни в чем не бывало! Как с гуся вода!»

«НУ, ВЖЕ ТАКИ...»

Навівши цей вірш у одному з листів до М. Лонгінова (1852), П. Гулак-Артемовський писав: «Коли моєї розмови не втнете, за що ж мене кобените? Коли моїх віршів не читаєте, за що ж мене потріпуєте і лаєте? От, бач, змінився та й зледащився! Та над яким же гаспидом буду я працювати і бебехи надривати? Була робота,— була й охота; лежав на шиї обов'язок,— ну й роботи було чимало в'язок. Було діло,— ну й робить кортіло; а коли тепер від обов'язку навтікачи, так поневолі треба лежати на печі. От і ложимо, і їмо, і п'ємо, і спимо! встаємо та вп'ять ложимо, і їмо, і п'ємо, і спимо! Запряжіть у діло, потягнем сміло, накиньте ярмо, то й повеземо. Чи ясно, чи хмарно, нам і так гарно. А хліба треба? Упаде з неба. А в небі не стане? Жінка достане: нехай капючить та діток учить! А ми собі на думці,— та сього буцім і не вважаємо, і, теє-то як його, так собі і пануємо, і ніс догори пипдючимо, і знай то і діло, що мацаємось за груди, чи вона — ота Біла Галка — стирчить, та сяє, та народ лякає».

Далі П. Гулак-Артемовський «розшифровує» наведене вище белетризоване «визнання» свого неробства після виходу у відставку: «И скучно и грустно без службы. Поневоле изнежишься, изленишься, да делать нечего! Привыкши в течение целых десятков лет расточать свою деятельность вне дома, теперь, дома, уже не хочется приняться, как говорится, и за холодную воду! Но как служить и где служить? Опутанному тенетами семейных отношений, прикованному к скромной, но тяжкими трудами приобретенной недвижимости, трудно и даже неблагоразумно бы было оставить ее на произвол судьбы, променяв скудное верное — на скудное неизвестное и живое на мертвое. Богатого же места не дадут, а на бедное сам бы не полакомился. Вот дело другое, если б это было в Харькове. Но в Харькове только и опорожняются ректорские места — с тех пор, как я оставил университет. Вот уже с того времени сменяется 3-й ректор, а успех университета ни на шаг от того не подвинулся вперед. Напротив, ретроградивное его шествие очевидно для всякого, не говоря уже об упадке спасительной дисциплины между молодежью... Впрочем, при нынешней самостоятельности ректорского звания, при освобождении оного от обязанностей преподавания, я совсем не был бы прочь от принятия оного, если б оно было мне предложено...»

ПЕСНЯ КОРМИЛИЦЫ СОНИЧКИ

1. Сонічка — дочка П. Гулака-Артемовського.

НА ПОБЕДЫ РУССКИХ НАД ТУРКАМИ...

Вірш присвячений першим успіхам Росії у Кримській війні, що почалася в 1853 р.

1. Абдул — Абдул Меджіт (1823—1861), турецький султан.

2. Андронко — Андронников І. М. (1798—1869), командуючий одного із з'єднань російської армії, яке розгромило турецькі війська під Ахалціхе 14 листопада 1853 р.

3. Нахименко — Нахімов П. С. (1802—1855), *видатний російський* флотоводець. У бою з турками у Сінопській бухті російська ескадра під командуванням Нахімова знищила флот і берегову артилерію ворога.

4. Воронець — Воронцов М. С. (1782—1856), генерал-фельдмаршал, князь, намісник Кавказу в 1844—1853 рр.

НА РАЗБИТИЕ... ТУРЕЦКОГО КОРПУСА...

1. *Яких там віршів від мене хочеш?* — До цього рядка в автографі подано примітку: «В замену радостного известия об этой блестящей победе П. И. Л[онгино]ва непременно требовала в ответ малороссийских стихов». П. І. Лонгінова — дружина Н. М. Лонгінова, сусіда П. Гулака-Артемовського.

2. *Як турчин з ляхом удрав до лясу...* — До лясу — польська ідіома, що означає втечу. До цього рядка в автографі подано пояснення: «Известно, что в разбитом корпусе Абди-паши находилось много отчаянных польских политических коноводов».

3. Бебут — Бебутов В. Й. (1791—1858), російський генерал, військо якого 19 листопада 1853 р. розгромило турецький корпус під Башкадикларом (Туреччина).

СОВЕТ СУЛТАНУ...

1. Марица — річка в Болгарії.

2. *Кулевчинським духом.* Кулевча — село у Східній Болгарії, під яким 29 травня 1829 р. відбувся бій російської армії під командуванням фельдмаршала І. І. Дибича (1785—1831) з турками, в результаті якого ворог поніс величезні втрати.

3. Ацхур — турецька фортеця на Кавказі, якою російські війська оволоділи в 1828 р.

4. *Не посилай, султане, війська к Арпачаю...* — Влітку 1807 р. біля Арпачаю на Кавказі російські війська завдали відчутного удару турецькій армії, яка відступила на Карс.

5. *Не накликай, султане, на руських Шаміля...*— Шамільь (1797—1871), керівник визвольного руху горців Дагестану і Чечні, спрямованого проти царизму, а також місцевих феодалів. Тут ідеться про одну з поразок горців у бою з царськими військами 1845 р. під Дарго.

ПОСЛЕДНИЙ ЭКЗАМЕН...

Вірш написаний після закінчення іспитів у січні — лютому 1854 р. в Полтавському інституті шляхетних дівчат.

НА СМЕРТЬ Н. А. КУПЧИНОВА

1. Купчинов — один з близьких знайомих П. Гулака-Артемовського в Харкові.

Уривок з цього вірша (другий куплет) А. Г. Станіславський (1817—1870), професор Харківського університету, якому П. Гулак-Артємовський надіслав свій автограф 2 січня 1856 р., виголосив у промові над гробом поета.

В ПОЛТАВУ, МОЕЙ МИЛОЙ ПОЛИНАШКЕ

1. Аполлінарія — дочка П. Гулака-Артемовського, з 1849 р. вчилась у Полтавському інституті шляхетних дівчат.

Третій вірш з цього циклу — «Текла річка...», за свідченням відомого історика літератури М. І. Петрова (1840—1921), поклав на музику А. Станіславський.

ДО ЛЮБКИ

Ця поезія є перекладом Горацієвої оди «До Хлої».

УПАДОК ВЕКА

Вірш є переспівом поезії М. Ю. Лермонтова «Дума» («Печально я гляжу на наше поколенье!..»).

СЫНУ МОЕМУ...

1. Син поета Й. П. Гулак-Артемовський (1828—1880) служив у Петербурзі.

ПЕРЕЛОЖЕНИЕ ПСАЛМА 125

П. Гулаку-Артемовському належить кілька переспівів псалмів (релігійних пісень). Три з них подаються у цьому виданні.

ДО ВАРКИ

Цей вірш, як і попередній — «На смерть Н. А. Купчинова» — адресований В. І. Купчиновій, вдові близького знайомого П. Гулака-Артемовського.

РОСІЙСЬКІ ПОЕЗІЇ

ОСЛЕПЛЕНИЕ СМЕРТНЫХ *(Вольный перевод из Ж.-Б. Руссо)*

Ця поезія є переспівом оди «Про засліпленість сучасних людей» французького поета Ж.-Б. Руссо (1640—1741).

1. Фурії — римські богині помсти; люті жінки.

2. *Хотя б рука была Аттилы иль Надира...* — Аттіла (? — 453) — вождь племені гуннів; провадив спустошливі походи у Францію, Італію та інші країни. Надір-шах (1688—1747) — шах Ірану, що воєнною силою приєднав до Ірану Бухарське та Хівінське царства, частини Вірменії, Грузії, Дагестану...

МУЧЕНИЕ САТАНЫ ПРИ ВОЗЗРЕНИИ НА ЭДЕМ *(Вольный перевод из Мильтонова «Потерянного рая»)*

Поезія П. Гулака-Артемовського є вільним перекладом уривку монолога Сатани з IX пісні поеми «Втрачений рай» видатного англійського письменника й публіциста Д. Мільтона (1608—1674). Ця поема була досить популярною в кінці XVIII — на початку XIX ст. у Росії в перекладах російською та французькою мовами. Як гадають дослідники, П. Гулак-Артемовський для свого твору використав саме французький переклад Ж. Деліля. (Див.: М. М. Павлюк. Рання творчість П. П. Гулака-Артемовського російською мовою.— «Радянське літературознавство», 1976, № 2, с. 66).

НЕДОВЕРЧИВОСТЬ *(Подражательный перевод из Делиля)*

Ця поезія є вільним перекладом уривку шостої пісні поеми «Уява» Ж. Деліля (1738—1813) — відомого французького поета й перекладача античних творів, досить популярного в Росії на початку XIX ст.

АТРЕЙ И ФИЕСТ. *Трагедія*

«Атрей и Фиест» П. Гулака-Артемовського є перекладом уривку з одноіменної п'єси відомого французького драматурга П.-Ж. Кребійона (1674—1762), автора трагедій «Атрей і Фієст», «Електра», «Радоміст і Зенобія» та ін.

До твору П. Гулака-Артемовського в «Украинском вестнике», де він вперше друкувався, було подано редакційну примітку такого змісту: «Твір Кребійона. З міфології відомо, що Атрей, убив-

ши небожа свого Плісфена, запропонував у їжу батькові цього нещасного Фієстові, і сонце зникло, не бажаючи дивитися на такий жах. Від цього звірячого Атрея походить жорстокий, як майже скрізь називали в давнину, Атридів рід. Якщо знавці завдадуть собі труд порівняти переклад цей з оригіналом, то висловляться, здається, на користь останнього перекладу — тим більше, що переклад зроблено з вірша у вірш».

К ЦЕНЗОРИНУ

Ця поезія є перекладом одноіменної Горацієвої оди.

1. Паррасій — давньогрецький живописець другої половини V ст. до н. е.

2. Скопа (Скопас) — давньогрецький скульптор і архітектор IV ст. до н. е.

3. Ганнібал (247 — 183 до н. е.) — карфагенський полководець і політичний діяч. Карфагенське військо, очолюване Ганнібалом, неодноразово завдавало поразок римлянам.

4. *...лира звонкая калабрской славной музы...* — Йдеться про калабрійського поета Еннія (169 до н. е.).

5. Крон (Кронос) — один з найдавніших богів античної Греції. Крону, за легендою, було пророчено загибель від одного з його синів. Тому він ковтав кожну народжену його дружиною Реєю дитину. Цієї долі уникнув Зевс (у майбутньому — верховний бог греків, цар і батько богів та людей), замість якого Рея дала Крону проковтнути загорнутий у пелюшки камінь.

6. *...сына Марсова и Реина деянья...* Марс — у римській міфології бог війни. Марс і Рея Сільвія — батьки міфічних засновників Рима Ромула та Рема. При возведенні стін нового міста вони посперечалися і Ромул убив Рема.

7. *...спасти Зака мудрого от вод Стигийской бездны...* — Зак (Еак) — персонаж грецької міфології, син Зевса. Після смерті за справедливість і благочестя боги призначили Еака одним із суддів підземного царства. Стікс — одна з річок підземного царства Аїд; води Стікса вважалися отруйними.

8. *Лишь Музы на Олимп Иракла преселили...* — Іраклій, син Зевса, грецький міфічний герой, обдарований великою силою і хоробрістю. За свої подвиги одержав безсмертя і був взятий Зевсом на гору Олімп — місцеперебування богів.

9. *Чрез них-то, нежных двух Тиндара сыновей.* — Тіндар — за грецькою міфологією, син спартанського царя Ойбала, одружився з дочкою етолійського царя Ледою, від якої мав кількох дочок і двох синів — Кастора і Полідевка. За їх подвиги, братську любов і дружбу Зевс зробив їх сузір'ям Близнят. У древній Греції

Діокурів (прізвисько Кастора та Полідевка) вважали покровителями воїнів і мореплавателів.

10. Вакх, або Бахус — за римською міфологією, син Зевса, бог рослинності, покровитель виноградарства і виноробства.

ЕЕ СІЯТЕЛЬСТВУ ГРАФИНЕ А. А. Г-ВОЙ

Ця поезія є посвятою до перекладеної П. Гулаком-Артемовським з польської мови «каледонской повести» (шотландської) «Бен-Грианан».

1. Маклод — один з персонажів повісті «Бен-Грианан».

2. Тассо Торквато (1544—1595) — італійський поет.

3. Расін Ж. (1639—1699) — французький драматург.

4. *...мила бессмертная Светлана...* — Мається на увазі широко відома балада видатного російського поета В. А. Жуковського (1783—1852) «Світлана».

5. *В устах твоих язык и песни Оссиана...* — До цього рядка П. Гулак-Артемовський подав примітку: «Здесь разумеются песнопения Оссиана, превосходно переведенные в стихах на польский язык знаменитым Красицким». Оссіан — легендарний воїн і бард кельтів, що жив, за легендою, у III ст. в Ірландії і оспівував подвиги свого батька Фінгала та його дружинників.

МУДРОСТЬ

(Отрывок из первой песни поэмы «Счастие на земле»)

У примітці від видавців «Украинского вестника», де була надрукована ця поезія, зазначалось: «Поему цю писав автор, можна сказати, перше, ніж будь-що написав у своєму житті, тобто майже в перші дні квітучої юності своєї...»

1. Цірцея — німфа-чарівниця у грецькій міфології.

2. Морфей — за грецькою міфологією, бог снів і сновидінь.

3. Сіон — гора в Єрусалимі.

ЦАРСКИЙ СТОЛ *(Древнее чешское предание)*

1. Любусса (Лібуша) — легендарна чеська королева. Літописні сказання і народні перекази розповідають про її красу, справедливість, її любов до простого народу, а також про прихильність народу до неї. Один з чеських переказів і обробив П. Гулак-Артемовський у своїй поезії.

2. Крок — за чеськими легендами, мудрий народний правитель.

3. Бела — Альба или Эльба *(Примітка П. Гулака-Артемовського).*

4. Нія — богиня древніх славян *(Примітка П. Гулака-Артемовського).*

СТАТТІ ТА ЛИСТИ

СТАТТІ

Крім поетичних творів, П. Гулаку-Артемовському належить ряд статей і виступів з питань освіти, естетики, філософії, історії, які друкувалися на сторінках «Украинского вестника» та «Украинского журнала». Частина з них — оригінальні («О поэзии и красноречии». «Речь в день открытия кафедры польского языка при императорском Харьковском университете» та ін.), інші — перекладені з польської мови («О философии», «Нечто для сочинителей», «Критика», «О письмах» та ін.). Дві з них, а саме: «Критика» та «Нечто для сочинителей» подаємо у цьому виданні.

КРИТИКА (ИЗ СОЧ[ИНЕНИЙ] КРАСИЦКОГО)

1. Віланд, Христоф Мартін (1773—1813) — німецький письменник.

2. Зоїл (бл. 400 — бл. 330 до н. е.) — давньогрецький ритор. Відомий своїми різкими і дріб'язковими нападками на поезію Гомера. Ім'я Зоїла стало називним для визначення причепливої, недоброзичливої критики.

3. Меценат Гай Цільній (нар. між 74—76, пом. 8 до н. е.) — римський політичний діяч, сподвижник імператора Августа. Постійно підтримував письменників і поетів, використовуючи їхню діяльність в інтересах політики уряду Августа. У переносному значенні слово «меценат» — покровитель мистецтва і літератури.

4. Гомер (VIII—VII до н. е.) — легендарний поет древньої Греції, з його ім'ям зв'язують створення епічних поем «Іліада» та «Одіссея».

5. Астрея — у грецькій міфології, одне з імен богині справедливості Діке.

НЕЧТО ДЛЯ СОЧИНИТЕЛЕЙ

1. Вергілій Марон Публій (70—19 до н. е.) — видатний римський поет часів диктатора Октавіана Августа. Протягом десяти років працював над знаменитою поемою «Енеїда», в якій оспівав Августа і могутність Римської держави.

2. Мольєр Жан-Батіст (1622—1673) — великий французький драматург.

3. Арістарх Самофракійський — давньогрецький філолог. Ім'я його стало називним, як символ справжньої учености та доброзичливої критики.

ЛИСТИ

ДО З. ДОЛЕНГА-ХОДАКОВСЬКОГО

Лист написано польською мовою.

1. Доленга-Ходаковський Зоріан (1784—1825), літ. псевдонім Адама Чарноцького — польського фольклориста, етнографа та археолога. Йому належать записи близько 2000 народних пісень, з них майже 1400 українських. Частково вони опубліковані М. Максимовичем.

2. Нарушевич Адам (1733 — 1796) — польський поет та історик.

3. Карпінський Францішек (1741—1825) — польський поет.

3. Княжнін Францішек (1750—1807) — польський письменник.

5. Снядецький Ян (1756—1830) — польський вчений-енциклопедист, філософ-просвітитель.

ДО М. О. МАКСИМОВИЧА

1. Максимович Михайло Олександрович (1804—1873) — відомий український вчений-природознавець, філософ, історик. Упорядковані ним збірки «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народные песни» (1834) та ін. поклали початок українській фольклористиці.

Лист Гулака-Артемовського написаний французькою мовою.

2. *...увагу Вашу до мого злиденного «Твардовського», якого я повністю доручаю Вашій опіці та благодійному захисту.*— Як видно з цього листа, 19 квітня 1827 р. Максимович звернувся до П. Гулака-Артемовського за дозволом надрукувати його баладу «Твардовський» у збірці «Малороссийские песни», що саме тоді готувалася до друку. Текст «Твардовського» був опублікований у додатку до цієї збірки.

3. Дашкевич Казимир — польський історик.

4. Міцкевич Адам Бернард (1798—1855) — видатний польський поет і діяч національно-визвольного руху. У 1824—1829 рр. перебував у Росії, де зблизився з багатьма літераторами, зокрема з О. Пушкіним та декабристами. П. Гулак-Артемовський познайомився з Міцкевичем у грудні 1825 р., коли той зупинився в Харкові для зустрічі з своїм університетським вчителем Г. М. Даниловичем, який був професором Віленського університету, а в 1824 р. переведений до Харківського університету.

ДО В. Г. АНАСТАСЕВИЧА

1. Анастасевич Василь Григорович (1775—1845) — бібліограф, перекладач, видавець.

2. *...каким себя показал г. Сомов в «Северных цветах», в отношении к моему «Твардовскому»...*— Сомов Орест Михайлович (1793—1883) — поет і журналіст; в альманасі «Северные цветы на 1828 год» надрукував огляд сучасної російської літератури, в якому негативно оцінив баладу П. Гулака-Артемовського «Твардовський».

3. Засядько Олександр Дмитрович (1779—1837) — генерал-лейтенант, вітчизняний винахідник артилерист; близький знайомий П. Гулака-Артемовського.

4. *Почтенный Михаил Трохимович Каченовский выразился об этом довольно ясно в примечании к моему «Рыбалке».*— Мається на увазі передмова М. Т. Каченовського до балади «Рибалка» у «Вестнике Европы» (1827, ч. 20), в якій він високо оцінив твір українського поета, а також виступив, кажучи його словами, проти «неприхильних» до малоросійської мови, що «зберігається в устах п'яти мільйонів співвітчизників наших і в багатьох відношеннях дорогоцінної для слов'янського філолога».

5. *Московское историческое общество.*— Товариство історії і старожитностей слов'янських при Московському університеті (1812—1917). З 1828 р. П. Гулак-Артемовський був членом цього товариства.

6. Дельвіг Антон Антонович (1798—1831) — російський поет і журналіст.

ДО О. В. ТЕРЕЩЕНКА

1. Терещенко Олександр Власович (1806—1865) маловідомий археолог і етнограф. Був слухачем П. Гулака-Артемовського в Харківському університеті.

ДО М. П. ПОГОДІНА

1. Погодін Михайло Петрович (1800—1875) — російський дворянський історик, журналіст, письменник, видавець. П. Гулак-Артемовський познайомився з ним на початку серпня 1829 р. у Харкові.

2. *...к оказанию готовности моей — быть к услугам вашим...*— Лист П. Гулака-Артемовського є відповіддю Погодіну на запропоноване останнім розповсюдження в Харкові «некоторых из сочинений и переводов» його «на выгодных условиях».

3. *...что касается до Риттер[а] Ландк[арты] с книгою....*— Мається на увазі книга німецького географа Карла Ріттера (1779—1859) «Карта Європи у фізико-географічному відношенні», видана у Москві в 1828 р. у перекладі Погодіна.

4. Криницький Іван Андрійович (1797—1838) — український зоолог, професор Харківського університету.

5. *Московское Общество любителей российской словесности* (1811—1930). 1829 р. членом цього товариства було обрано П. Гулака-Артемовського.

ДО І. І. СРЕЗНЕВСЬКОГО

1. Срезневський Ізмаїл Іванович (1812—1880) — видатний російський та український славіст. Його книга «Мысли об истории русского языка» була надрукована у Москві в 1850 р.

2. Тюрін Федір Леонтійович — тесть Срезневського, викладач гімназії.

3. Інокентій (Борисов; 1800—1857) — херсонський, а перед тим харківський архієпископ.

4. Катерина Федорівна — дружина Срезневського.

5. Тюрін Олександр Федорович (1823—1872) — історик, етнограф. Його книга «Общественная жизнь и земские отношения в древней Руси» надрукована в 1850 р. у Петербурзі.

ПОЯСНЕННЯ

застарілих та маловживаних слів

Базграти — писати, творити
Брашно — їжа, страва
Бузівок (бузимок, назимок) — однолітнє теля
Волос — пухлина
Вотще — даремно, марно
Враны — ворони, круки
Выя — шия

Габелок — шкіра з шиї коня або вола
Гостець — хронічний ревматизм суглобів
Дейко — хутко
Дзвінка — бубнова масть у картах

Дихтіти — важко дихати
Днесь — нині, сьогодні
Жовна — дятел
Збитень — гарячий напій з меду з прянощами
Звакувати — втрачати, гаяти час
Змирщини — примирення
Извет — обмова, наклеп
Калантир — карантин
Каляти — бруднити, поганити
Класы — колоски
Клезнути — вдарити по обличчю

Кляскати — хлопати, ляскати батогом
Ковы — підступи
Кородитися — скаржитися на біль

Ланіти — щоки
Лопатка — недозрілий гороховий стрючок

Наригувати (нариглювати) — надряпати, намалювати
Обрадована — кривдження, ображання
Обрящет — здобуде, знайде
Окульбачити — осідлати
Отверзты — відомі, відкриті
Панівка — частина затвора рушниці для насипання пороху
Перебендювати — капризувати, вередувати, базікати
Перелоги — судоми, корчі
Перса — груди
Пістряк — великий прищ; гриб-паразит
Поставець — посудина для пиття
Праг — поріг, ворота
Сількісь — згода, добре
Слебезувати — читати по складах, розумітися
Смежать — склепляти, стуляти
Соняшниця — спазматичні болі в животі
Сполати — прославляти
Сретенье — зустріч
Тать — злодій
Титло — титул, звання; дощечка з написом
Товаряка — рогата худоба
Філіжанка — чайна чашка
Халяндра — циганський танок
Хурдига — в'язниця
Шамкий — проворний, швидкий
Шпувати — глузувати, висміювати
Ярепудовий — проклятий, поганий

ЗМІСТ

На шляху становлення нової української літератури. *Борис Деркач* 5

УКРАЇНСЬКІ ПОЕЗІЇ

Справжня Добрість *(Писулька до Грицька Прокази)* 19
Пан та Собака (*Казка*) 24
Супліка до Грицька К[вітк]и 28
[До О Курдюмова] 29
Солопій та Хівря, або Горох при дорозі *(Казка)* 30
Писулька до того, котрий що божого місяця «Українського гінця» («Украинск[ий] вестник») по всіх усюдах розсилає 35
Тюхтій та Чванько *(Побрехенька)* 37
Дурень і Розумний (*Приказка*) 38
Цікавий і Мовчун *(Приказка)* 38
Лікар і Здоров'я (*Приказка*) 38
Твардовський (*Малоросійська балада*) 38
Рибалка *(Малоросійська балада)* 44
Батько та Син (*Байка*) 46
Дві пташки в клітці 46
Рибка (*Басня*) 47
До Пархома I 48
II 49
XXXIV ода Горація, кн. I 50
«Петро мужик непокорний...» 55
[На від'їзд із Полтави М. М. Л[онгінова] 22 травня 1842] 56
«Сидить Петро у Полтаві...» 56
«Голився я на тиждень раз...» 57
«Як тільки задзвонять чотири годинки...» 58
«Послухав жінку...» 58
«Ой мені тяжко...» 59
«А що ж це, Андрію?» 60
«Світить місяць у віконце...» 61
«Писав пан...» 62
«Чого ж мені журитися?» 63
Цокотусі 64
«Ну, вже таки...» 65
Песня кормилицы Сонички 67
На победы русских над турками... 67
На разбитие... турецкого корпуса... 69
Совет султану... 71
Последний экзамен... 72
На смерть Н. А. Купчинова 74
В Полтаву, моей милой Полинашке 74
Запрошення на вечір з танцями... 79
Моїй жінці *(На вечір з танцями у нас 21 січня 1856)* 80
До Любки 80
Упадок века 81

Сыну моему 83
Переложение псалма 125 83
Переложение псалма 132 84
До Варки 84
Переложение псалма 139 87

РОСІЙСЬКІ ПОЕЗІЇ

Ослепление смертных (*Вольный перевод из Ж.-В. Руссо*) 91
Мучение сатаны при воззрении на эдем. (*Вольный перевод из Мильтонова «Потерянного рая»*) 94
Недоверчивость (*Подражательный перевод из Делиля*) 96
Атрей и Фиест *Трагедия* 99
К Цензору 105
Ее с[иятельст]ву графине А. А. Г-вой 107
Мудрость (*Отрывок из первой песни поэмы «Счастье на земле»*) . . . 107
Царский стол (*Древнее чешское предание*) 109

СТАТТІ ТА ЛИСТИ

СТАТТІ

Критика (*Из соч[инений] Красицкого*) 119
Нечто для сочинителей 124

ЛИСТИ

До З. Доленга-Ходаковського (*Уривок*) 129
До М. О. Максимовича 130
До В. Г. Анастасевича (*Уривок*) 131
До О. В. Терещенка (*Уривок*) 134
До М. П. Погодіна 134
До І. І. Срезневського 136

Примітки 139
Пояснення застарілих та маловживаних слів . 157

ПЕТР ПЕТРОВИЧ ГУЛАК-АРТЕМОВСКИЙ
СОЧИНЕНИЯ

Составитель Борис Андреевич Деркач

Издательство «Дніпро»

(*На украинском языке*)

Редактор *Й. Й. Брояк*
Художник *Б. Й. Бродський*
Художній редактор *А. І. Клименко*
Технічний редактор *І. О. Селезньова*
Коректор *Н. О. Маслова*

ІБ № 614

Здано на виробництво 31.08.77. Підписано до друку 01.02.78. Формат 84×108 1/32. Папір друкарський № 3. Гарнітура звич. нова. Друк високий. Умовн. друк. арк. 8.4. Обліково-видавн. арк. 8,188. Тираж 165 000. Замовл. 7-400. Ціна 80 коп.

Видавництво «Дніпро»,
252601, Київ-МСП, Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига», 310057, Харків, Донець-Захаржевського, 6/8.